

BIBLIOTECA ȘCOLARULUI

Garabet
IBRĂILEANU
SPIRITUL CRITIC

LITERA

CHIȘINĂU 1998

CZU 859.0-32
R 35

Coperta: *Isai Cârnu*

ISBN 9975-904-14-9

© «LITERA», 1996

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Textele au fost reproduse aici după: Garabet Ibrăileanu, *Opere 1 și 5*, ediție critică de Rodica Rotaru și Al. Piru. Prefață de Al. Piru, Editura Minerva, București, 1974 și — respectiv — 1977.

TABEL CRONOLOGIC

- 1871 La 23 mai s-a născut, la Târgu-Frumos, Garabet Ibrăileanu. Tatăl, armean de origine, se numea Teodor; mama, Maria, era fiica lui Andronic și Vartenia Marcovici din Roman.
- 1872 Părinții, împreună cu copilul, se mută la Roman, în casa Varteniei Marcovici.
- 1876 Teodor Ibrăileanu, în asociație, arendează moșia de la Poiana lui Iurașcu, din apropierea Romanului, unde se mută, la puțină vreme, toată familia. “Aici, la Poiana lui Iurașcu, va scrie peste ani G. Ibrăileanu, am cunoscut natura.” La 17 septembrie, Maria Ibrăileanu moare, după ce dăduse naștere unei fetițe, Maria.
- 1877 Teodor Ibrăileanu se recăsătorește, după cum îi caracterizează Ibrăileanu gestul, în **Amintiri**, “din combinații gospodărești”.
- 1878 *septembrie* Garabet este înscris la școala din Bacău, dar e mutat curând la Roman, deoarece tatăl își găsisse o slujbă de administrator la o moșie din apropierea orașului. Copilul se îmbolnăvește și este retras de la școală.
- 1879—1883 G. Ibrăileanu a studiat la școala primară din Roman.
- 1883—1887 Urmează cursurile gimnaziului Roman-Vodă, luând, din clasa a II-a, premiul întâi în fiecare an.
- 1887 *septembrie* Se înscrie în clasa a V-a a Liceului “Cordeanu” din Bârlad. 21 septembrie, moare Teodor Ibrăileanu.

- 1888 Ibrăileanu, împreună cu alți colegi, printre care și Ionescu Raicu-Rion, înființează societatea literară “Orientul”.
- 1889 *iunie* Societatea “Orientul” se destramă prin plecarea din Bârlad a elevilor ce terminaseră liceul. La 1 iulie, împreună cu Panait Mușoiu și Eugen Vaian, scoate revista “Școala Nouă”, care apare până în iunie 1890. Secretar de redacție, Ibrăileanu semnează la început cu inițială; din numărul 3 — cu pseudonimul Cezar Vraja.
- 1890 *iunie* G. Ibrăileanu termină liceul; în toamnă își ia examenul de bacalaureat la Universitatea din Iași. Se înscrie la Facultatea de litere și filozofie a Universității din Iași; în anul întâi frecventează toate facultățile, negăsindu-și locul.
- 1891 G. Ibrăileanu dă examene la Școala Normală Superioară. O parte din obiecte erau predate tot de profesorii facultății. Atras de febra publicistică și de ideile socialiste, G. Ibrăileanu lasă studiile superioare pe un plan secund, examenele trecându-și-le cu întârziere. Din 1890 colabora la săptămânalul bucureștean “Munca”; în 1892 îl întâlnim la “Adevărul și Critica socială”; în 1893 și 1894, la “Evenimentul literar” (nr. 1 apare la 20 decembrie 1893; din iulie 1894, redacția se mută la București; de la nr. 45, 24 octombrie 1894, se contopește cu “Lumea nouă”), din octombrie 1894 până în februarie 1895 colaborează la “Lumea nouă”.
- 1894 *iunie* Termină Școala Normală Superioară.
- 1895 *aprilie* Susține examenul și obține licența în științele istorico-filozofice. Cunoaște pe Elena Carp (născută la 25 mai 1873), viitoarea sa soție.
- 1896 Traduce pentru Editura Semitca **Bel-Ami** de Guy de Maupassant; semnează Cezar Vraja. Numit suplinitor la Gimnaziul de băieți din Bacău la 1 septembrie nu s-a prezentat la post.

Rămâne în Iași unde dă lecții particulare, lucrează, sub conducerea lui A. Philippide, la Dicționarul Academiei, și își petrece timpul în preajma Elenei.

- 1899 *aprilie* Se prezintă la postul de la Bacău.
- 1900 Este numit, în septembrie, profesor la Liceul Internat “C. Negruzzi”.
- 1901 Colaborează la “Noua Revistă Română” a lui C. Rădulescu-Motru. La 5 iulie se căsătorește cu Elena Carp. Suplinește un an, începând cu 1 septembrie, catedra de Filozofie de la Liceul Național (fost Academia Mihăileană).
- 1902 Între lunile ianuarie și aprilie își susține examenul de capacitate pentru a deveni profesor titular. Se naște Maria, unicul lor copil. La 1 septembrie este numit profesor provizoriu de limba română și la Liceul Militar din Iași.
- 1904 În martie, aprilie și mai, face, cu Elena, o călătorie în străinătate: Austria, Germania, Italia, Elveția.
- 1905 Colaborează în numerele 1—3 ale revistei “Curentul nou”, scoasă de H. Sanielevici.
- 1906 *martie* Apare la Iași “Viața românească”, directori C. Stere și Paul Bujor, secretar de redacție G. Ibrăileanu. Până la 1 iulie 1908, redacția revistei a fost în casa lui Ibrăileanu; după mutarea redacției, cenaclul literar continuă în același loc.
- 1907 La 18 decembrie, Ministerul îi acordă titlul de profesor definitiv.
- 1908 *1 septembrie* Este numit profesor suplinitor la catedra de Istoria literaturii române moderne a Facultății de litere din Iași.
- 1909 Îi apare volumul **Scriitori și curente**; în perioada februarie—martie se internează la sanatoriul Sf. Elisabeta, București.

- 1911 Redactează o detaliată biografie ce va apare postum sub titlul **Amintiri din copilărie și adolescență**. 5 noiembrie este desărcinat de minister din postul de suplinitor, în locul lui fiind numit Eugen Lovinescu, doctor în litere la Paris și docent universitar.
decembrie G. Ibrăileanu se înscrie la doctorat.
- 1912 Publică teza de doctorat: **Opera literară a dlui Vlahuță**, în urma căreia primește titlul de doctor. În iunie Consiliul facultății propune numirea lui Ibrăileanu ca profesor la aceeași catedră; ministerul acceptă; de acum înainte, viața lui Ibrăileanu se va împărți între revistă și Universitate.
- 1916 *august* “Viața românească” își încetează apariția.
- 1918 Între aprilie și septembrie G. Ibrăileanu scoate cotidianul “Momentul”.
octombrie Academia Română îi respinge candidatura.
- 1919 Din februarie până în decembrie apare revista săptămânală “Însemnări literare”. Ține, la îndemnul dr. Fr. Rainer, un “curs popular” despre literatura română la Institutul Anatomic din Iași.
- 1920 *martie* Reapare “Viața românească”. Scoate volumul **Note și impresii**.
- 1921 Apar volumele: **După război, Scriitori români și străini**.
- 1924—1925 Redactează **Adela** într-o primă versiune, pe care o citește soției și prietenilor.
- 1927 Lucrează la o ediție a poeziilor lui Eminescu ce va fi editată în 1930 de “Cultura Națională”. În același an apar volumele: **Studii literare și Privind viața**. Tot din 1930, redacția “Vieții românești” se mută la București, editată fiind de “Adevărul”.

- 1933 *ianuarie* Se retrage de la conducerea revistei care va reveni lui M. Ralea, director pentru partea ideologică și politică, și G. Călinescu, directorul părții literare și artistice. În mai, apare romanul **Adela**.
- iunie* I se conferă premiul național de proză.
- 1934 Boala se agravează; în aprilie suportă la București o intervenție chirurgicală; spre toamnă este internat la sanatoriul “Casa Diaconeselor” din București.
- 1936 În noaptea de 10 spre 11 martie, Ibrăileanu a părăsit lumea celor vii, la 12 martie corpul profesorului a fost incinerat și un sfert de oră i s-au cântat andantele și Simfonia pastorală a lui Beethoven.

**SPIRITUL CRITIC
ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ**

PREFAȚĂ

(la ediția I)

Cea mai mare parte a capitolelor ce alcătuiesc acest volum au fost tipărite mai întâi în revista Viața românească. Două au fost tipărite aiurea, iar două sunt inedite.

Dacă aș fi voit să dau lucrării de față un titlu care să fie în același timp și o definiție exactă a conținutului său, ar fi trebuit s-o intitulez Câteva considerații asupra evoluției spiritului critic în cultura românească, de la primele lui manifestări până la formarea definitivă a statului român modern. Dar ar fi fost prea lung!...

Conținutul acestui volum îl consider ca o introducere la alte studii. În adevăr, aci am vorbit de curentele critice care au prezidat la formarea limbii literare, a literaturii române moderne și la organizarea statului român modern. Cu alte cuvinte, am studiat evoluția ideilor relative la aceste fapte, fără să studiez și însăși evoluția faptelor, adică a limbii, a literaturii și a organizării politico-sociale.

Aceste studii rămân de făcut.

Programul e cam vast...

Dacă împrejurările îmi vor fi prielnice, poate voi realiza o mică parte din el.

G. I.

PREFAȚĂ

(la ediția a II-a)

Studiul de față, scris în cea mai mare parte acum douăzeci de ani, tipărit mai târziu, aproape întreg, în Viața românească, a apărut în volum în anul 1909.

De atunci a trecut mult. Poate că unele aprecieri au suferit modificări, mai ales din cauza luminii orbitoare aruncată de război asupra întregii noastre istorii de la 1848 încoace. Poate, deci, entuziasmul pentru generația de la 1848 s-a mai temperat și comprehensiunea pentru atitudinea antiliberală s-a mai lărgit. Constatările însă și explicările mi se par valabile și astăzi.

Așadar, dacă ar fi ceva de retușat în acest studiu, ar fi numai în ce privește atitudinea subiectivă, și nu și constatarea obiectivă, în definitiv singura profitabilă pentru cititor. Dar voind să retipăresc aceeași carte, am crezut că trebuie să păstrez și tonul, pentru că și tonul face parte integrantă din operă. Am suprimat însă câteva pasaje în care se repetau, prea de prisos, lucruri spuse în altă parte a volumului și am făcut câteva schimbări de cuvinte și de fraze, pentru a ușura stilul, vreau să zic înțelegerea acestui studiu, cugetat multă vreme, dar, din pricini cu totul personale, scris foarte repede.

Trebuie să adaug că, cu privire la politica lui Caragiale, ar fi trebuit de remaniat și completat capitolul respectiv, pentru că, de la război încoace, mă conving din ce

în ce mai mult că acest om a văzut mai bine decât oricine în realitatea noastră socială din veacul al XIX-lea. Dar acest lucru îl voi arăta altădată .*

Cu toate că de când am tipărit acest studiu unii din scriitorii citați (după vechile ediții Socec) au apărut în ediții noi, mai accesibile publicului (e vorba de Negruzzi, Alecsandri, Odobescu, Maiorescu), iar operele altora, răspândite în publicații periodice, au apărut de atunci încoace în volum (Russo, întrucâtva Kogălniceanu), am lăsat totuși citațiile neschimbate, pentru că adaptarea lor la edițiile noi mi-ar fi dat o muncă disproporțională cu folosul cititorilor. Iar întru cât privește pe Russo, citarea de-a dreptul din revistele și ziarele în care și-a tipărit ori i s-au tipărit scrierile cred că prezintă chiar un avantaj. Cititorul află unde și când a apărut întâia oară opera acestui scriitor încă nu destul de recunoscut și chiar cunoscut și are posibilitatea să-și dea mai bine seamă de importanța ideilor lui situate, astfel, în timp și, se poate zice, în spațiu.

Un ultim cuvânt în privința unor termeni întrebuințați aici și al căror conținut, variind cu vremea, trebuie definit. Prin “revoluționarism” înțeleg ideologia Revoluției Franceze de la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Prin “liberalism român” înțeleg aceeași ideologie transplantată la noi la mijlocul veacului trecut. Prin “naționalism” înțeleg trezirea conștiinței naționale, determinată, pe lângă alte cauze, de aceeași ideologie.

G. I.

* După această dată, Ibrăileanu mai scrie despre I. L. Caragiale: *O noapte furtunoasă*, în “Viața românească”, 1922, nr. 2; *Conu Leonida față cu reacțiunea*, *I b i d e m*, nr. 5, ambele reproduse în volumul *Scriitori români și străini*, 1926; *Numele proprii în opera lui Caragiale*, “Viața românească”, 1926, nr. 12, reprodus în *Studii literare*, 1930.

I

Momentele introducerii culturii apusene, înainte de veacul al XIX-lea

Poporul român, atât de bine înzestrat, n-a avut norocul și onoarea să contribuie la formarea civilizației europene. Din cauze istorice binecunoscute, el a trebuit să piardă toate bunurile culturale aduse aici de coloniști și să trăiască, mai bine de o mie de ani, o viață de păstorie, în vreme ce popoarele apusene, moștenitoare ale culturii antice, au putut nu numai să păstreze moștenirea, dar să o și mărească. Și au pierdut amândouă părțile: și cultura europeană, și poporul român. A pierdut și cultura europeană, căci o coardă, care ar fi fost sonoră, n-a vibrat.

Dar dacă poporul român n-a luat parte direct la formarea civilizației europene, a luat parte însemnată indirect. El a fost una din stâncile de care s-au izbit aici, în Răsărit, pierzându-și energia, popoarele barbare care, dacă ar fi ajuns în Apus cu toată puterea mișcării inițiale, ar fi făcut imposibilă civilizația. După ce furtuna s-a mai liniștit — de tot nu s-a liniștit niciodată, în stare latentă e și azi —, poporul român a început să se împărtășească și el din acea cultură acumulată în Apus, și nu a fost o pomană acea împărtășire, căci nu numai că a plătit-o și o plătește îndeajuns de scump, dar a avut și un drept asupra ei, căci, cum am spus, a contribuit indirect la formarea ei.

Nu e nici un popor care să nu fi împrumutat de la altele. Din chiar faptul că cultura europeană e creată de mai multe popoare rezultă că fiecare datorește ceva celorlalte. Popoarele germanice au împrumutat cultura romană, toate popoarele moderne n-au făcut decât să dezvolte cultura antică, Franța veacului al XVIII-lea a împrumutat de la englezi, Germania veacului al XVIII-lea, de la francezi, Franța de astăzi, în literatură, de la scandinavi și ruși, cutare școală literară dintr-o țară e fiica cutărei școli literare din alta; împrumuturi în științe etc., etc.

Românii, care n-au creat aproape nimic, au împrumutat tot. Toată istoria culturii românești, de la sfârșitul veacului de mijloc până azi, e istoria introducerii culturii străine în țările românești; și toată istoria culturii românești, din veacul al XVI-lea până azi, nu e decât istoria introducerii culturii apusene în țările române și a asimilării ei de către români — cu mici împiedicări în vremea fanarismului și a rusismului.

E o naivitate aerul mândru cu care conservatorii doctrinari privesc așa-numitele “forme noi” și “pervertirea” mentalității românești de către cugetarea străină. Când se ridică numai împotriva generației de la 1848, nu sunt compleți, căci ar trebui să se ridice mai întâi împotriva influenței slavo-bulgare, care, ea cea dintâi, a adus forme noi, o mentalitate nouă, ba și o limbă oficială nouă. Ar trebui apoi să se ridice împotriva influenței husite¹, care în veacul al XV-lea a introdus la români o “noutate”: traduceri de cărți bisericești. Împotriva influenței luterane, căreia îi datorim atâtea “noutăți”, atâtea atentate la ceea ce apucaseră oamenii de la 1500 (adică la slavo-bulga-

¹ Sau poate, după dl Ilie Bărbulescu, catolice.

rism): cărți; în limba română; tipărite¹. Ar trebui să se ridice, mai cu seamă, împotriva școlii istorice moldovenești, reprezentată prin Miron Costin, un “polonizat”, și prin ceilalți, după cum cei de la 1848 au fost “franțuziți”; împotriva lui Șincai și Maior, care au încetățenit pe de-a-ntregul o cultură străină în capetele românești, căci și autorul Catehismului luteran de la 1544, și Miron Costin, și Maior sunt — istoricește și filozoficește — predecesorii acelei generații de la 1848 — Kogălniceanu, Brătianu, Bălcescu, Russo, Eliade Rădulescu, Rosetti, Ghica, Alexandri —, de care vorbesc conservatorii doctrinari cu dispreț, căci toți au transplantat pe pământul românesc cultura străină.

Dacă această imigrare a culturii nu ar fi avut loc, România ar fi rămas cu totul în afară de sfera civilizației, căci, încă o dată, civilizația română se pierduse pe pământul Daciei. Dacă ar fi fost ca românii să ia de la început crearea civilizației, le-ar fi trebuit, spre a ajunge unde sunt astăzi, tot atâta vreme cât i-a trebuit omenirii, de la egipteni până azi, spre a se civiliza, căci civilizația de azi își are începutul mai înainte de cel dintâi rege egiptean. Civilizația este o acumulare, și dacă ea s-ar fi pierdut și în Apus, astăzi am fi fost mult mai puțin civilizați decât egiptenii în perioada tebană.

Cei care se ridică împotriva celor de la 1848, fără să se ridice împotriva tuturor influențelor străine de mai înainte, se fac, fără să vrea, apărătorii fanariotismului și ai ru-

¹ Istoricii limbii române, Al. Rosetti, între alții, consideră că primele traduceri românești din medioslava de redacție bulgară s-au făcut după 1519 sub influența luteranismului. Sub aceeași influență au apărut și primele tipărituri românești.

sismului, căci înainte de influența europeană de la începutul veacului al XIX-lea, țara era fanariotizată și o urâtă influență rusească se accentua¹. Influența europeană din veacul al XVII-lea fusese înăbușită. Dealtmintrelea, nici acea influență din veacul al XVII-lea nu i-ar fi mulțumit, căci, ca să vorbim numai de Moldova, era o influență apuseană: poloneză, și se vede că ceea ce îi sperie pe conservatorii noștri doctrinari sunt influențele europene, și nu influențele orientale, căci “vechiul regim”, cel mai vechi, a fost înrăurirea slavo-bulgară, cel mai nou, cea turco-bizantină.

*

Acest studiu are de scop să urmărească spiritul critic care a prezidat la adaptarea culturii în țările române. Cum acest spirit critic nu s-a manifestat decât la introducerea culturii europene, nu ne vom ocupa aici de influențele orientale; și cum acest spirit critic nu s-a manifestat decât în veacul al XIX-lea, în vremea ultimei influențe europene, cea sub forma franceză, nu ne vom ocupa în special decât de această epocă. Dar, fiindcă înțelegerea acestei manifestări a spiritului critic e condiționată de cunoașterea influențelor apusene din veacurile trecute, vom face o scurtă ochire asupra acelor influențe.

Părerea curentă este că cultura europeană a venit întâiași dată în veacul al XIX-lea. Dar civilizația venită în veacul al XIX-lea e numai unul din momentele fenome-

¹ Ibrăileanu se referă la influențele suferite, mai ales în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, de limba română, căci, altfel, prin canal grecesc și rus, pătrundeau în țările române “luminile” occidentale, franceze.

nului, e momentul cel mai important, mai hotărâtor și ultimul, atâta tot.

Cultura europeană a început să vină mai de mult. A venit neconținut, dar se pot preciza câteva momente.

Primul moment e în veacul al XVI-lea. Acum Apusul începe să plătească, pentru întâia oară, și nu dezinteresat, din datorie. Sașii, dorind să convertească pe români la protestantism, le tipăresc cărți bisericești în românește. De data aceasta, românii primesc pasiv influența europeană. Așadar, în Transilvania, la periferia despre apus a românismului, acolo unde românismul s-a păstrat cu atâta tenacitate, de unde acum o sută de ani ne-a venit o idee mântuitoare, de unde și de acum înainte trebuie să ne vină — și o să ne vină — spiritul viguros românesc, acolo s-a întâmplat să înceapă cultura propriu-zis românească. Și să se observe că, orice ar zice conservatorii doctrinari, influența apuseană și creșterea culturii românești naționale sunt două fenomene concomitente.

Al doilea moment, a doua plată a datoriei, a doua influență salutară străină e în veacul al XVII-lea în Moldova. Polonii, popor de cultură europeană grație culturii lor latine, au, încă din veacul al XVI-lea, o mare înrăurire asupra Moldovei, înrăurire care-și dă efectul deplin în veacul al XVII-lea. Acum și începe adevărata influență a civilizației Apusului asupra românilor. Polonia devine pentru Moldova ceea ce azi e Franța pentru România, păstrând, bineînțeles, toate proporțiile. Luca Stroici, Ureche, Costineștii, Dosoftei — și alții, pe care literatura nu-i cunoaște — sunt mai mult sau mai puțin familiarizați cu cultura apuseană, știu limba poloneză, în care puteau citi mult, limba latină, în care puteau citi mai mult. În jurul lor, alții mai puțin cărturari învață și ei ceva de la

dânșii, și un Ion Neculce, deși neștiutor de limbi străine, e și el un om “cultivat”, pentru că deja fusese Ureche și Costineștii. Dacă adăugăm la aceștia și pe cosmopolitul D. Cantemir, care e un produs direct al culturii europene și multilaterale, vedem că avem a face cu o adevărată mișcare culturală, care ar fi avut un efect colosal, ar fi scurtat cu două veacuri drumul penibil până la completa lumină, dacă n-ar fi fost mai multe pricini împiedicătoare.

Prima. Lipsa de cultură, aproape totală, în păturile moldovenеști. Cu alte cuvinte, lipsa unei mase de cunoștințe aperceptive, cum s-ar zice; așa încât, ca să luăm o pildă, ideea că românii se trag din romani nu numai că nu putea face nici o impresie — căci pentru niște oameni care nu știu cine au fost romanii originea romană nu poate inspira mândrie —, dar nici nu putea forma o cunoștință istorică în capul contemporanilor lui Miron Costin: Roma — originea — era un necunoscut. De aceea cronicile nici n-au fost tipărite, cum au fost cărțile bisericești, care corespundeau unei necesități.

A doua. Condițiile istorice, adică pe de o parte, decăderea Poloniei, iar pe de alta, invazia înăbușitoare a grecismului, cu alte cuvinte, întreruperea prea de timpuriu, abia după naștere, a aceluși curent polonez nobil și salvator, căruia totuși îi datorim, mai întâi, ivirea unei mari și fecunde idei în conștiința câtorva români — originea romană a poporului român și, ca corolar, ideea de unitate a tuturor românilor prin originea lor comună —, și apoi deprinderea cu reflectarea asupra vieții, prin faptul că cronicarii judecă și nu se mai mărginesc a înregistra faptele, ca mai înainte, în perioada slavo-bizantină. Efectele acestei mișcări culturale n-au să se piardă niciodată cu totul în Moldova. Această timpurie mișcare culturală din

Moldova ne va explica, cum vom vedea, o interesantă particularitate a culturii moldovenești din veacul al XIX-lea.

Muntenia e influențată mai simțitor de cultura apuseană abia în veacul al XVIII-lea. Numai în veacul al XVIII-lea, prin curentul grecesc, care conținea și câteva elemente apusene, și prin curentul vechi francez, Muntenia se influențează mai apreciabil de cultura apuseană. Așa că, pentru Muntenia, veacul al XVIII-lea, dacă e o perioadă de înjosire morală și națională și de mizerie materială, e, în schimb, o epocă de oarecare progres intelectual. În Moldova, din contra, cele două curente, curentul grecesc și curentul francez venit prin greci, nu înseamnă, ca pentru Muntenia, un progres, căci, față cu influența poloneză, ele sunt inferioare ca purtătoare de cultură. Și nu din punct de vedere cantitativ — al sumei de cunoștințe și al sumei de știutori de carte —, ci din punct de vedere calitativ, ca superioritate, ca idealitate.

Influența poloneză, care alungase un curent oriental — bizantino-slav —, e înlocuită, la rândul ei, de alt curent oriental: turco-fanariot.

Dar în acest veac Transilvania se pune deodată în fruntea culturii românești și pune începutul culturii românești moderne. Din pricina unirii unei părți dintre români cu biserica papală, se înființează școli românești — cea mai însemnată e seminariul din Blaj — și se naște pentru români puțința de a-și trimite fiii distinși la învățătură la Viena și chiar la Roma, leagănul poporului român. Acolo aceștia se adapă, la izvor, la cultura latină — și apuseană — și ideea de latinitate se întărește în mintea lor până la puterea unei idei fixe. Curentul latinist, început în Moldova în veacul al XVII-lea, renaște acum în Transilvania, ajunge până unde poate să ajungă — până la limită — și

devine, ceea ce e foarte important, o forță socială, un ferment de progres. Și e curios — la prima vedere numai, căci vom vedea pricinile — că acest curent nu poate prinde tocmai în Moldova, acolo unde a apărut întâiași dată.

II

Veacul al XIX-lea.

Factorii culturii românești din acest veac

Veacul al XIX-lea în Transilvania nu prezintă nimic deosebit de interesant. Se continuă curentul latinist, fără să mai apară figuri, afară de a lui Timotei Cipariu. În același timp, civilizația apuseană, în forma germană, continuă să străbată mai departe, producând și un efect rău: stricarea limbii.

Muntenia, în acest veac — vorbind până pe la 1880 —, se caracterizează prin *lupta revoluționară împotriva vechiului regim și prin inferioritatea culturii*. Muntenia reprezintă, s-ar putea zice, voința și sentimentul, pe când Moldova mai cu seamă inteligența. Muntenia face o operă mai utilitară; ea își cheltuiește energia în lupta pentru schimbarea ordinii sociale, caută să transplanteze din Apus formele noi. Moldova face o operă mai de lux: ea caută să adapteze cultura apuseană la sufletul românesc, caută să adapteze la noi formele cugetării apusene.

De aceea în Muntenia vom găsi o legiune de patruzeci-optiști; în Moldova, o legiune de spirite critice și de literatori¹.

¹ Într-un vechi articol din "Sămănătorul", dl Iorga, ridicându-se cu drept cuvânt împotriva pretențiilor câtorva tineri din Iași care voiau să

E drept că și Muntenia nu se lasă mai prejos, ba chiar stă mai sus, într-un gen, într-unul singur, în poezia lirică — gen care apare la originile oricărei literaturi, căci nu presupune necesitatea unui grad sensibil de civilizație. Numai cât, din cauza lipsei de atmosferă culturală a Munteniei, talentele ei lirice n-au dat tot ceea ce ar fi putut da, ba unele, căzând cu totul pradă maniei franțuziste ori latiniste, și neavând nici o atingere cu poporul, s-au sinucis: Depărățeanu și alții.

Care să fie pricina acestei deosebiri dintre Muntenia și Moldova? Pentru a ne lămuri, să vedem mai întâi care sunt elementele și factorii culturii românești din veacul al XIX-lea, să vedem dacă aceste elemente și acești factori nu diferă cumva de la Moldova la Muntenia.

Cultura noastră de azi e o sumă a vechii culturi românești, de care am vorbit, a culturii europene venite mai ales prin curentul francez, a ideilor Școlii ardeleni (curentul latinist), toate acestea prelucrate și fasonate — foarte puțin — de curentul poporan.

Vechea cultură a fost mai puternică în Moldova decât în Muntenia, cum s-a văzut, din pricina curentului polonez.

creeze o școală moldovenească literară, spunea că, dacă în veacul al XVIII-lea Blajul a fost în capul culturii românești, dacă în veacul al XIX-lea, multă vreme, a fost Iașul și că dacă acuma este Bucureștiul, acestea s-ar datori unei "întâmplări". Dacă nu admitem că totul e întâmplare pe lumea aceasta, atunci cred că nu e o întâmplare că Blajul a fost în capul culturii în veacul al XVIII-lea, căci, o știe dl Iorga mai bine, aceasta se datorește unirii românilor din Transilvania cu Biserica apuseană. Pentru ce Iașul a fost în capul culturii în cele trei sferturi dintâi ale veacului al XIX-lea, am început să arăt și voi continua să arăt de aci încolo. Pentru ce acum Bucureștiul are această onoare e ușor de priceput, căci Bucureștiul este astăzi centrul românismului, din toate punctele de vedere, centrul care atrage și pe ardeleni, și pe munteni, și pe moldoveni. Blajul a fost Transilvania, Iașul a fost Moldova, Bucureștiul nu este Muntenia, ci românimea.

La începutul veacului al XIX-lea, Moldova *are deja o tradiție culturală*. Acest lucru este de o importanță capitală.

Peste vechea cultură vine curentul latinist, prin cărți, gazete și oameni (G. Lazăr, Laurian, Ilarian, Barnuțiu etc.), și curentul francez. Curentul latinist a fost mai slab în Moldova decât în Muntenia, unde urmele lui și azi¹ încă n-au murit cu totul, dovadă persistența ortografiei “academice” la oamenii culți din Muntenia, dovadă frazeologia naționalistă mai în floare în Muntenia. Și nu e mult de tot de când Bucureștiul ținea sus steagul latinismului (*Revista contemporană*) împotriva spiritului critic moldovenesc. Că acest curent a fost mai tare în Muntenia, o mărturisesc și contemporanii. Așa, M. Kogălniceanu, în al său *Cuvânt introductiv la cursul de istorie națională*, 1843, zice:

“În mine veți găsi un român, însă niciodată până acolo ca să contribuiez la sporirea romanomaniei, adecă mania de a ne numi romani, o patimă care domnește astăzi mai ales în Transilvania și la unii din scriitorii din Valahia.”²

Și continuă stăruind asupra acestei manii sau patimi, pe care o ridiculizează.

De asemenea și A. Russo³:

“Reacția în contra apucăturii literaturii de astăzi trebuie să vie, de acum încă, *lauda Moldovei e de a nu prea fi dat în asemenea rătăciri*”, lucruri scrise cel puțin în 1855, când apărea *România literară*, când adică și-a scris *Cugetările*.

Curentul francez, de asemenea, va avea o soartă deosebită în Moldova decât în Muntenia. În Moldova, el se va

¹ 1905.

² *Letopisețe*, ed. I, XXXIII.

³ *Cugetări*, “Revista română”, 1863, p. 356.

înfățișa mai ales ca un curent cultural, aproape literar, pe când în Muntenia, mai mult ca un curent social și politic.

Curentul poporan, adică cunoașterea literaturii populare și utilizarea ei ca îndreptar pentru literatura cultă, s-a născut în Moldova. Eliade, când recomandă lui C. Negruzzi procedeele de a-și forma limba literară, vorbește de unificarea dialectelor, de limba bisericească, dar de limba poeziei populare nu¹; și n-a vorbit nicăierea. Și foarte multă vreme acest curent n-a fost măcar cunoscut aiurea. Reprezentanții acestui curent sunt A. Hâjdău din Hotin², Asachi, dar mai ales — cu stăruință și cu conștiință de valoarea lor — A. Russo, V. Alecsandri, Kogălniceanu și C. Negruzzi.

Era natural ca acest curent să se nască în Moldova. Acea tradiție culturală, de care am vorbit, se opune curentului falsificator latinist. E vorba atunci de *apărat caracterul vechi tradițional al limbii și literaturii*, împotriva latinismului și a franțuzismului. Atunci tradiția literară moldovenească își va găsi un aliat în literatura și limba populară. Alexandru Russo spune:

“Cercetez literatura și dau de o amestecătură indigestă de limbi neolatine, de o sumă de idei luate fără nici un sistem de la străini și prin urmare nu-i găsesc nici un caracter original. Unde este dar românismul? Unde să-l caut pentru ca să-mi fac o idee exactă de geniul român?”

¹ C. Negruzzi, *Scrieri*, III. Scrisoarea lui Eliade de la începutul traducerii *Mariei Tudor*. [În cazul lui C. Negruzzi, Ibrăileanu face trimiteri și citează după ediția *Scrierile lui Constantin Negruzzi*, vol. I—III, Buc., Socec, 1873.]

² Tatăl lui B.-P. Hasdeu. Vezi și articolul E. Dvoicenco *Alexandru Hasdeu și literatura română populară*, în “*Revista istorică*”, XXII, 1936, nr. 1—3.

Din întâmplare mă primblu într-o zi printr-un iarmaroc și, deodată, mă cred în altă lume. Văd oameni și haine ce nu văzusem în orașe; aud o limbă armonioasă, pitorească și cu totul străină de jargonul cărților. De unde eram la îndoială dacă românii sunt o nație sau o colonie cosmopolită modernă, un soi de Algeria franco-italiano-grecească, încep a întrevedea adevărul”.

“Iată poezie! Iată adevărata literatură, de care se pot mândri românii.” (E vorba de niște bucăți populare, pe care nu le-am mai transcris¹.) — și alte zece locuri, în care se vede că în capul acestui deosebit român lucrul de care vorbesc — poezia populară ca mijloc de originalizare a literaturii culte — era clar. În Muntenia, unde interesul cultural și literar era lăsat în umbră de cel politic, n-a fost un curent poporan:

“Anton Pann — zice Alecsandri într-o scrisoare din 1872 — nu a fost până acum prețuit la adevărata lui valoare, ba, încă, în Valahia meritele sale sunt chiar disprețuite de majoritatea *literaților moderni*”².

Acum posedăm factorii culturii românești din veacul al XIX-lea. Vedem că în Muntenia sunt: o tradiție culturală mai slabă, curentul latinist și curentul francez mai ales în ipostazul lor politic. În Moldova: o tradiție culturală mai puternică, curentul latinist slab, curentul francez în ipostazul mai ales literar, și curentul poporan.

Din această deosebire a factorilor rezultă și deosebirea dintre istoria culturii și a literaturii Moldovei și Munteniei din veacul al XIX-lea.

Caracteristica Munteniei, am spus-o, e lupta pentru

¹ *Poezia populară, Albina Pindului*, 1868, p. 217.

² V. Alecsandri, *Scrisori*, p. 58. [Către I. Negruzzi. Citatele și trimiterile la scrisorile lui Alecsandri, după: V. Alecsandri, *Scrisori*, ediție de Il. Chendi și E. Carcalechi, Buc., 1904.]

realizarea unor idealuri sociale și naționale. Talentele ei, mai toate, sunt absorbite de această luptă. Un C.A. Rosetti, care în *Ceasuri de mulțumire* făgăduiește atât de mult¹ și care ar fi fost un adevărat poet, nu mai face literatură poetică. Ion Ghica, acel mare talent de prozator, se dedă cu totul politicii. Dacă C.A. Rosetti și I. Ghica s-ar fi născut în Moldova, negăsind aici un mediu favorabil pentru a se dezvolta politicește, ci unul tocmai dimpotrivă — mediul intelectual moldovenesc —, poate că azi istoria literaturii ar fi mai bogată cu un poet liric și cu un nuvelist.

Talentele poetice din Muntenia se resimt în cea mai mare parte de lipsa de cultură și de spirit critic a provinciei lor. Dovadă Bolintineanu, ale cărui defecte se reduc, mai toate, la lipsa lui de cultură; dovadă un Depărățeanu, victimă a franțuzismului datorit lipsei de spirit critic a culturii muntenesti. Dar, încă o dată, Muntenia și-a plătit tributul către româanism prin lupta ei pentru crearea României moderne, ceea ce constată, dar nu înțelege Alecsandri, când în scrisorile sale² nu mai isprăvește cu sarcasmele la adresa politicii din Muntenia: “[Muntenii] se agită ca niște umbre chineze pe o scenă politică imaginară... Nebunia lor naivă îi depărtează din ce în ce mai mult de domeniul literaturii... Meschinele patimi zise politice, care au devenit o tristă monomanie dincolo de Milcov...” “Politica, iată boala care seacă izvoarele imaginației și a bunului-simț în București”... “Capitala gheșefturilor”... “Așa-zisul centru intelectual al României (sau, mai sadea, București)”... “Bogata sărăcie de idei și de

¹ Vezi și C. Negruzzi, *Scrieri*, I, p. 334, 339. [În *Scrisorile XXXI și XXXII*.]

² *Scrisori*, p. 62, 63, 78, 83, 86, 244.

talente a Capitalei”... Într-un loc spune că a întrebat, pe vremea lui Cuza, pe doctorul Meyer, dacă n-a constatat un grad de sminteală la bucureșteni și că acest doctor i-a răspuns că sminteala ajunsese la gradul al doilea.

Cum că din pricina acestei lupte cultura muntenească a fost mai în scădere, ne-o mărturisesc de la început scriitorii vremii. M. Kogălniceanu, în 1855, zice:

“În Moldova, care nu inspira aceleași îngrijiri *revoluționare* [subl. de Kogăln.], apăsarea spiritelor fu mai blândă. De aceea și inteligența au dat mai mult semn de viață...”¹

Și înșiră cărțile și publicațiile apărute în anii 1849—1854. În Muntenia, “cea mai mare parte din junime fiind silită a se desțara, cu dânsa emigrase și toată viața intelectuală a Țării Românești”.

Constantin Negruzzi ne spune același lucru — numai că el nu face distincție între Moldova și Muntenia, ca Kogălniceanu: “Întâmplările anului 1848 au fost fatale literaturii române. Politica predominând, literatura amuți”², lucru pe care îl spune și Alecsandri în *Scrisori* (p. 38), când numește pe literatori “cuci rătăcitori” în perioada de după 1848.

Acest lucru, cum se vede din istoria literaturii și cum îl vede și Kogălniceanu, nu e just decât pentru Muntenia, unde, zice Kogălniceanu, în acel interval de cinci ani, afară de *Vestitorul românesc*, nu cunoaște altă publicație. Pentru Moldova, însă, el citează: *Letopisețele*, *Uricariul*, *Cronica* lui Șincai, *Baladele* lui Alecsandri, *Teatrul* lui Alecsandri, *Poezii* de Sion, *Istoria* lui Laurian, *Poezii* de Bolintineanu tipărite la Iași, vreo trei publicații periodice etc.

¹ “România literară”, *Jurnalismul românesc în 1855*, p. 66.

² *Scrieri*, I, p. 335, 339 [*Scrisoarea XXXII*].

III

Recunoașterea necesității criticii. Cauzele pentru care spiritul critic apare în Moldova

Influența unei culturi străine înseamnă influențarea în obiceiuri, în forme politice, în morală, în organizarea vieții, în literatură etc. a unui popor de către altul sau altele.

Poporul influențat poate asimila cultura ori în mod pasiv, adică la întâmplare, fără alegere, fără *critică*, ori criticând, cernând elementele culturii străine, pentru a-și însuși numai ceea ce-i trebuie și tocmai ceea ce-i trebuie pentru dezvoltarea propriilor sale bogății, energii, capacități și aplecări. O cultură străină împrumutată este ca un capital străin, menit să pună în utilitate, spre cel mai mare beneficiu, o bogăție națională, care altmintrelea ar rămâne neexploatăată. În cursul acestui studiu vom avea ocazia să ilustrăm acest adevăr. Acum, anticipând, ne mulțumim să spunem, ca exemplu, că bogăția limbii populare și a spiritului popular au rămas un subsol neexploatat, câtă vreme cultura apuseană nu și-a îndeplinit rolul ei salutar.

Despre necesitatea influenței apusene în cultura românească am mai vorbit și vom mai vorbi. Discuție nu poate fi decât numai cu privire la ceea ce a fost și este potrivit, adaptabil nevoilor și sufletului poporului român, adică cu privire la problema asimilării elementelor culturii apusene necesare poporului român. *Alegerea* acestor elemente a fost opera școlii critice moldovenesti din veacul al XIX-lea.

Când, în acest veac, cultura apuseană a început să

pătrundă mai puternic în țările române, ea a găsit, la porțile Moldovei mai ales, păzitori care s-o examineze și să-și deie seamă de aceea ce ne trebuia. Că ei n-au greșit deloc nu se poate spune, căci nimic în lume nu poate fi perfect.

Era nu numai fatal, dar chiar necesar ca țările române să lepede haina turco-fanariotă și să se organizeze europenește; ca românii să-și îmbogățească limba cu cuvinte noi, corespunzătoare cu lucrurile și ideile noi introduse; ca în locul obiceiurilor fanariote să se introducă obiceiuri europene; ca românii să producă și ei o literatură cultă (căci aveau numai una populară). Dar întrebarea era: *cum?*

Pentru a răspunde bine la această întrebare, se cerea o mare putere de analiză și un mare simț de răspundere, căci din rezolvarea greșită a acestei probleme putea să rezulte o organizare a țării nepotrivită cu *nevoile* acestui popor (și nu cu *sufletul* lui, căci organizările statelor se repetă la popoare deosebite ca suflet, dar asemănătoare în evoluția socială), o limbă schimonosită și neconformă cu geniul limbii românești, obiceiuri care să nu însemne un progres față cu morala fanariotă, o literatură care să nu fie conformă cu *spiritul* românesc și rezultat al acestui spirit.

Era deci, încă o dată, nevoie de un spirit critic, care să cerceteze elementele culturii apusene și să valideze numai pe acele care, ca să păstrăm comparația de mai sus, erau proprii pentru a pune în valoare energia și capacitățile românești.

“Civilizația, zice Kogălniceanu, nu izgonește nicidecum ideile și năravurile naționale, ci numai le îmbunătă-

țește spre binele nației în particular și a omenirii în general”¹.

Necesitatea și rolul divers al criticii au fost înțelese perfect de către cei dintâi reprezentanți ai școlii de care vorbim.

I. Ionescu², în 1855, însărcinat cu “cronica” generală a revistei școlii critice moldovenești, *România literară*, spune:

“Am vrea ca *Hronica* noastră să fie ca o zugrăvire în miniatură a mărețelor întâmplări ale timpului nostru. Cercul privirilor noastre este mărginit prin chiar hotarele orizontului politic de față. *Tot ce se atinge de românimea Principatelor este al nostru de a cerne și de a cerceta în cât poate să fie spre binele ei material și moral*”.

A. Russo se exprimă printr-o figură, care aduce cu comparația ce o făceam odinioară: “Critica, zice el, e dreptul obștesc de a adevăra *bunătatea marfei*”. “Este nevoie de a întemeia critica și de a cumpăni de acum înainte bunătățile scrierilor și tăria sistemelor.”

“Critica e o faptă românească de nevoie”, zice aiurea același scriitor, deși știe bine că “poate va vătăma iubirea de sine” a unora, căci românii nu înțeleg două lucruri mai cu seamă: “porneala limbii și noima criticii”. Și la între-

¹ “În politică nu suntem pentru utopii”, zicea Kogălniceanu (*Steaua Dunării*, I). Dealtminte, istoria României contemporane o dovedește. El era atât de mult om de stat, încât, răspunzând la învinuirea de “ideologie” adusă de Logofătul Petru Rusău unor zădărnici ale vremii, face constatarea că românii, prin firea lor, nu-s ideologi (*Steaua Dunării*, I, 32) — greșind, căci trebuia să spună “moldovenii”, nu românii, deoarece mulți dintre munteni au fost mai mult sau mai puțin ideologi, ceea ce este fatal și inerent perioadelor revoluționare. Dacă în Moldova ar fi fost condiții mai prielnice spiritului revoluționar, ar fi fost și acolo ideologi.

² *Hronica*, “România literară”, 1855, p. 265.

barea: “De potopul latinirii ce și cine a scăpa limba?”, el răspunde: critica¹. — “Norocire că în Moldova se găsec critici”².

Iar în privința domeniului mai restrâns al criticii literare, Kogălniceanu³ se exprimă cu o claritate desăvârșită:

“Dar poate să mă întrebe cineva ce este *critica* și pentru ce avem trebuință de această damă? La întrebarea dintâi voi răspunde în numerele viitoare prin un articol înadins compus. Iar la cea a doua mă voi mărgini a zice că înainte de zece ani, când era rușine de a lua condeiu în mână spre a compune ceva românește, critica ar fi fost cu totul de prisos și nepriincioasă literaturii născânde⁴. Astăzi s-au schimbat lucrurile; care n-are mania de a fi autor? Însuși țâncii de pe lavițele școalelor au pretenții a publica scrierile lor, pân’ și tractaturi de filozofie. Ei bine, într-o asemenea epohă, când se publică atâtea cărți, afară de bune, *nu este de neapărată nevoie ca o critică nepărtinitoare, aspră, să le cerceteze pre toate și ca într-un ciur să le vânture*; lăudând cele bune și aruncând în noianul uitării

¹ “România literară”, 1885. *Cugetări*, p. 201, 218, 277, 118.

² “Steaua Dunării”, II, p. 5.

³ “Dacia literară”, 1840, p. 205.

⁴ A. Russo (“Albina românească”, 1846, anul XVIII, nr. 13), într-un foileton intitulat *Critica criticii*, în care își apără împotriva lui D. Gusti piesa sa *Băcălia ambițioasă*, șase ani mai târziu decât Kogălniceanu, dar nouă ani mai înainte de “România literară”, crede că “critica [literară] nu ar prinde loc în epoca de astăzi, căci, fără a vătâma vreo iubire de sine, însă nu avem, nici putem avea o literatură până mai târziu”. Vom mai reveni asupra acestui articol, necunoscut încă. Deocamdată, să spunem numai că limba din acest articol e mult mai imperfectă decât în articolele publicate în “România literară”. Se vede că, dacă în “România literară” i se corecta limba, aci nu i-a corectat-o nimeni, ori că la 1846 se deprinsese mai puțin cu limba, pe care până la 1855 și-o fi însușit-o mai bine, căci se știe că Russo își făcuse studiile în străinătate și-i venea mai ușor să se exprime în franțuzește.

pe cele rele; și una și alta după principiile sale și fără a lua seama la persoana și la starea autorilor?”

Iar în 1855, în articolul-program din primul număr al *Stelei Dunării*, vorbind de “*pacotila de versuri fără poezie*, de romane traduse și de *tratate anabaptisto-limbistice* a celor mai mulți din scriitorii noștri de astăzi”, declară că:

“Critica s-a făcut neapărată mai ales în timpul de față, când limba românească este răstignită pe fel de fel de cruci, stropșită prin fel de fel de sisteme, întunecată prin fel de fel de ortografii, unele mai absurde decât altele”, și anunță că va “păși hotărâtor în contra tuturor semizeilor, pătrimilor și optimilor de zei, carii fără nici un titlu, fără nici o capacitate, din autoritatea lor privată, s-au constituit succesorii muzelor, năvălind Olimpul și Parnasul. De interesul public, de datoria noastră va fi de a-i combate și de a-i răsturna din pozițiile uzurpate.”

Dl Maiorescu n-a spus nimic mai mult, și nici cu un gest mai frumos.

Iată dar că, chiar de la început, în Moldova se simte nevoia criticii; nevoia e conștientă, scopul bine hotărât: a importa numai ceea ce e necesar, a nimici sistemele lingvistice raționaliste, a feri limba și literatura de deznaționalizare, a arunca “în noianul uitării” pretențiile nejustificate... a prezida la introducerea culturii străine și la asimilarea ei.

Mai departe, conștiința de nevoia acestei critice a culturii străine la noi va fi reprezentată de societatea “Junimea” din Iași, întrupându-se mai ales în cel mai strălucit reprezentant al “Junimii”, dl Maiorescu, a cărui activitate, *până la 1880*, nu e decât continuarea acestei critice a adaptării culturii străine.

“Din momentul în care se recunoaște că suntem *în tran-*

zițiune, din acel moment se recunoaște *legitimitatea critice* și se osândește lenevirea, care așteaptă binele în viitor fără nici o luptă...”¹.

“Cine însă fără critică poate pași cu siguranță? [...] ...Critica, fie și amară, numai să fie dreaptă, este un element neapărat al susținerii și propășirii noastre, și cu orice jertfe și în mijlocul a orcător ruine trebuie împlântat semnalul adevărului!”²

Dacă Muntenia a făcut, cum am spus, operă de un interes mai urgent: asimilarea formelor politice, Moldovei îi revine meritul de a fi prezidat, în timp de patruzeci de ani, de la 1840 până la 1880, la asimilarea culturii în celelalte forme ale ei.

“*România literară, Steaua Dunării și Zimbrul* (zice *Gazeta de Transilvania*, 1856) ...bornate de un provincialism filistic, ele socotesc că un milionar de moldoveni sunt de ajuns ca singuri să împlinească misiunea ce destinul a împărțit-o românilor”; la care A. Russo³ răspunde că “milionarul de moldoveni, care de 80 de ani trăiește ideile filozofice ale lumii civilizate”, are acest drept. Și Russo, capul cel mai teoretic al acestei școli critice, adevărate de repetite ori constatarea, pe care am făcut-o, că Moldovei i se datorește cultura românească așa cum e astăzi:

“...literatura română — zice el aiurea⁴ — se împarte astăzi în două școli, una ce își are cuibul în București, unde se cultivă cu entuziasm toate sistemele, în orice țipet

¹ *Critice*, I, p. 246: *Observări polemice*, 1869. [Textele lui Maiorescu au fost citate după ediția *Critice* (1867—1892), vol. I—III, Buc., Socec, 1892.]

² *Op. cit.*, p. 367, 394: *Diracția nouă*, 1872 [în *poezia și proza română*].

³ “*Steaua Dunării*”, 11, p. 5.

⁴ *Cugetări*, “*România literară*” [1855], p. 119.

discordant se sfârșesc, în *iune, io, înt* etc.; al doilea, ce s-ar putea numi eclectică, are mai mulți partizani în Moldova; aceasta este școala celor ce doresc mai înainte de toate a scrie pentru români și românește și a face o literatură numai din vițele noastre, iar nu din limba franțezilor, a italienilor și a jargonului neînțeles din Ardeal.”

În adevăr: “Cei din rari și respectabili moldoveni, ce s-au încercat în nevinovate *forme*, au avut puțini imitatori” și au avut meritul numai că au dat un impuls mișcării literare prin poezie și istorie, continuă Russo, gândindu-se, probabil, mai ales la Asachi, care în realitate n-a făcut parte nici dintr-o școală, balotat între spiritul cel vechi și cel nou. Din pricina acestei atitudini *critice*, a acestui spirit “electic”, moldovenii erau taxați, de școala adversă din Blaj și București, de “reacționari, aristocrați, slavoni, rusolatri”. Dar Russo, în numele moldovenilor, se roagă de ardeleni să-i lase să lucreze în voie “limbușoara asta turcită, greacă, ungurită, slavonită și ce-a mai fi”. “Noi moldovenii, dimpotrivă, simțim că mare avuție, inspirație și limbistică este în cântecele desprețuite în Ardeal, și cu ele, și voia criticului, vom urma înainte cercetările retrospective.”¹

În capitolul precedent, voind să precizez factorii culturii românești din Moldova, în deosebire de Muntenia, am arătat că curentul latinist, ca și cel *politic* francez, a fost mai slab în Moldova și am arătat, în treacăt, pricinile.

Să ne oprim acum asupra acestor fapte, care sunt de o importanță deosebită și care ne vor explica apariția spiritului critic în Moldova.

În Moldova a lipsit o clasă mijlocie națională, cu in-

¹ *Op. cit.*, p. 349, 339, 350. [Partea a II-a, cap. II.]

stincte revoluționare. Existența unei asemenea clase în Muntenia a format un mediu favorabil răspândirii ideilor revoluționare, a făcut să se prindă ușor toate “noutățile” și toate “exagerările”, clasa burgheză dând *un corp* revoluției muntene. În Moldova, lipsa unei asemenea clase a făcut ca mișcarea “de la ’48” să fie mult mai palidă. Curentul francez, ca curent politic, a fost mai slab. Curentul latinist, care prin originea și conținutul său era un curent revoluționar, deși în aparență era unul lingvist și istoric, n-a putut prinde în Moldova, căci, neexistând aici o clasă cu instincte revoluționare, el n-avea unde să se dezvolte, nu era cerut, nu putea să aibă trecere. “Iașul, zice A. Russo¹, la 1839, ca și astăzi, nu se deosebea prin vreun *entuziasm strașnic* pentru nici o individualitate sau pentru vreo *pricină*.”

Apoi Muntenia, din cauza situației geografice, avea mult mai multe legături cu Ardealul decât Moldova. De sute de ani relațiile dintre Muntenia și Ardeal au fost mai strânse decât între acesta și Moldova. Boierii munteni fugeau în Ardeal, negustorii munteni se duceau în sau prin Ardeal. La începutul veacului al XIX-lea, negustorii munteni se întâlnesc cu românii din Ardeal, aduc idei, aduc și cărți.

Influența ideii latiniste e mai timpurie în Muntenia. Încă în prefața gramaticii lui Enache Văcărescu, din 1787, se vorbește de romani, de Traian, de colonizarea Daciei etc., ceea ce presupune familiarizarea cu ideile Școlii ardelenene, atunci abia născânde. Să se mai adauge la aceasta și o înfloritoare literatură în sudul Transilvaniei (Barac etc.).

¹ *Holera*, Calendarul *Buciumului român* pe 1853.

Grație acestei legături mai mari, Gh. Lazăr trece în Muntenia, și nu în Moldova.

Și, cu aceasta, ajungem la a treia pricină a deosebirii dintre curentul latinist din Moldova și Muntenia. George Lazăr a fost o puternică personalitate, un mare apostol. Dacă e greșită teoria care nu dă nici o importanță individualităților în mișcările sociale, punând totul pe socoteala maselor, desigur că e greșită teoria care explică mișcările sociale prin inițiativa individualităților. O personalitate, oricât ar fi de puternică, nu poate avea înrăurire decât în niște împrejurări favorabile. Iar un curent popular, o tendință socială nu poate ajunge la realizare decât întrupată în individualități puternice. Dacă Gh. Lazăr ar fi venit în Moldova, curentul latinist ar fi fost mai puternic aici, dar nu atât de puternic ca în Muntenia, pentru că în Moldova împrejurările în care avea să se dezvolte erau mai slabe. O importantă împrejurare am văzut-o: o clasă mijlocie națională. Și are un înțeles deosebit faptul relatat de P. Poenaru¹ că la școala lui Gh. Lazăr alergau elevi din toate clasele sociale și anume și *prăvăliași*. Iată dar că clasa mijlocie a auzit cuvântul apostolului și, desigur, l-a răspândit mai departe. Trebuie să ne închipuim cum erau înțelese cuvintele patriotice și revoluționare ale lui Lazăr de acești prăvăliași și cum ar fi fost înțelese de fiii de boieri din Moldova. Începem să înțelegem pentru ce în Muntenia s-a format o falangă de propagandiști ai ideii latiniste și naționaliste — și nu și în Moldova.

În Moldova, în deosebire de Muntenia, scriitorii de seamă și, în același timp, reprezentanții școlii critice au fost toți fii de boieri, și anume, din clasa boierilor mai

¹ *Georgiu Lazaru și Școala romană* [Buc., 1871], p. 23.

mici. Aceasta este a patra cauză pentru care în Moldova s-a născut școala critică, adică — ceea ce este același lucru — pentru care exagerările n-au prins. Au fost și în Moldova câțiva reprezentanți ai exagerărilor: aceia s-au recrutat din clasele mai de jos și din oameni mai puțini talentați, vorbim de școala lui Barnuțiu, “fracțiunea liberă și independentă“, ai cărei corifei au fost Tacu, Lateș, Gheorghiu etc.¹.

Acești fii de boieri au avut parte de mai multă învățatură. Părinții lor au avut marele merit de a-și trimite fiii la școli străine, uneori foarte serioase². Kogălniceanu, A. Russo au făcut studii solide, care nu vor fi fără efect în apariția spiritului critic în Moldova. Acești fii de boieri au putut să aibă mai mult răgaz pentru studiu decât alții. Și, lucru mai important, din pricina clasei din care făceau parte ei moșteniseră un temperament mai conservator, deci mai refractar la “noutăți”. Punând la oală acest conservatism cu lipsa unei clase revoluționare, vom înțelege și mai bine cauzele sociale ale fenomenului care ne interesează.

La acestea va trebui să adăugăm elementul cel mai important al sufletului acestor fii de boieri, tradiția culturală moldovenească, mai puternică decât în Muntenia, tradiție care se păstrase, firește, mai vie la clasa boierească și care poate e factorul cel mai important al apariției atitudinii critice, în orice caz tot atât de important ca și primul: lipsa unei clase revoluționare.

“Multă știință au fost odată semănată în ogorul

¹ T. Maiorescu, *Critice*, III, p. 74. [*Contra școlii Barnuțiu, 1868.*]

² Vezi Alecsandri, *Proză*, p. 597. [*Constantin Negruzzi. Introducere la scrierile lui.* Ediția: V. Alecsandri, *Opere complete*, III, *Proză*, Buc., Socec, 1876.]

românesc — zice Russo — ...Multă carte, multă știință istorică, politică financiară se ivesc ici-cole, dar plutind de abie în răsăpele aduse de veacul al XVIII-lea”¹.

Aceasta este tradiția culturală. A. Russo exagerează în rândurile acestea, dar e adevărat că vechea cultură moldovenească din veacul al XVII-lea nu s-a pierdut cu totul, ci a ajuns până la veacul al XIX-lea “plutind pe răsăpele aduse de veacul al XVIII-lea”.

Ce înseamnă această tradiție culturală?

Mai întâi, o rafinare cerebrală, trecută prin *ereditate* de la o generație la alta până la bonjuriștii de la 1840. Nu e lucru fără însemnătate subțierea creierului în mai multe generații. Apoi, o deprindere cu îndeletnicirile culturii², trecută prin *educație*, o generație moștenind de la alta deprinderea de a citi, oarecare cunoștințe mai deosebite, în specie: o bibliotecă de cărți vechi românești religioase, poate manuscrise de cronicari, cărți profane tipărite și adesea cărți străine; și contactul cu niște părinți mai mult sau mai puțin cunoscători de literatură. Un C. Negruzzi, copil, are la îndemână o bibliotecă bogată de cărți vechi românești a tatălui său³.

În al doilea rând, o literatură mai bogată și cu un caracter superior, cum era cea din Moldova, care a făcut cu puțință această rafinare și deprindere culturală ce aveau să fie moștenite. Cea dintâi întrebuintare literară a limbii

¹ *Amintiri*, “România literară” [1855, nr. 38], p. 443.

² Dl Iorga (*Opinions Pernicieuses [d'un mauvais patriote*, 1900], p. 97) spuse că are, în biblioteca sa, un Suetoniu, care aparținea în 1797 unui boier Palade. Tot d-sa citează pe Wolf, care vorbește, în veacul al XVIII-lea, de învățătura și inteligența unor boieri moldoveni. Dl Panu (“Săptămâna”, 80) zice: “În tot timpul Iașul a fost superior Bucureștiului prin cultura lui și *printr-o clasă de boieri inteligenți și culti*”.

³ *Scrieri*, I, *Cum am învățat românește*.

românești se face probabil în Maramureș, în veacul al XV-lea. Prin influența husită, se traduc câteva cărți bisericești în românește. Dar Maramureșul e aproape de Moldova, mai ales de Bucovina, inima Moldovei de atunci, care avea cu Maramureșul multe legături, multe familii locuind jumătate în Moldova, jumătate în Maramureș¹. Prin urmare, aceste traduceri vor fi trecut de timpuriu în Moldova și vor fi răspândit, cât de puțin, cultura religioasă. Și e sigur că au trecut, căci copiile de pe aceste manuscrise s-au găsit în Moldova.

Dar adevărata cultură, în vremile de la început, trebuie s-o căutăm în slavonește. Cultura sub forma slavonă a fost mai serioasă în Moldova. “De la Teoctist (pe la jumătatea veacului al XV-lea) pornește un șir neîntrerupt de cărturari de slavonește, pe un timp când în Țara Românească neconținutele lupte pentru domnie opreau orice silinți spre lumină, spre artă.” În acest veac, avântul de cultură e mare, în Moldova, ocrotit de Ștefan cel Mare, pe când în Muntenia “împrejurările au fost și mai puțin prielnice... și rodul învățaturii a răsărit și mai slab”². În Moldova, în acest veac, apare și istoriografia, bineînțeles în slavonește. Existența unor scrieri istorice, oricât de rudimentare, e un mare pas spre cultură. În toată vremea, cultura slavonă a fost mai serioasă în Moldova. În acest veac al XVI-lea, ne spune dl Iorga, chiar caligrafia e mai frumoasă în Moldova, pe când în Muntenia, unde decadența era mai mare, piserii erau mult inferiori. În Moldova nu există acte domnești de danie sau de judecată scrise în românește, până în al doilea deceniu al veacului al XVII-lea, în deosebire de Muntenia, “mai puțin așezată și cultă”.

¹ N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor* [Buc., 1904], p. 39.

² N. Iorga, *op. cit.*, p. 14, 44, 46.

Când vine Varlaam în scaunul mitropolitan, în veacul al XVII-lea, găsește o mulțime de manuscrise traduse gata pentru tipar, mai multe decât în Muntenia, scrise într-o “limbă mult mai puternică, mai sunătoare și mai plină de viață — însușiri care vor rămânea până acum vreo douăzeci-treizeci de ani caracteristice pentru lucrările literare moldovene”, zice dl Iorga¹, ceea ce înseamnă (tocmai ceea ce ne încercăm să dovedim) importanța tradiției în Moldova. Și dacă acest lucru a încetat “acum douăzeci-treizeci de ani”, aceasta se datorește faptului că de douăzeci-treizeci de ani nu mai e Moldova, ori Muntenia, ci România: nu mai poate fi Iașul-moldovan ori Bucureștiul-muntean, ci Bucureștiul-român. Să mai adăugăm, tot după dl Iorga², că în veacul al XVII-lea, mulțumită școlii de la Trei-Ierarhi, existau în Moldova mulți diaci, care întrebuițau cu pricepere limba slavonă, nu ca în Muntenia, unde cărturarii, mult mai slabi și nepregătiți, se foloseau de formulare și dicționare.

Așadar, prin traducerile făcute sub influența husită, prin cultura slavonă, prin istoriografia slavonă, exista în Moldova o mai mare deprindere culturală, se acumulase un mai mare fond pentru viitoarea tradiție, care ne interesează. De la traducerile maramureșene începe cultura care va forma tradiția moștenită de veacul al XIX-lea.

Dar ceea ce e fără măsură de important și deosebește Moldova de celelalte provincii, ridicând-o mult mai presus, e influența poloneză din veacul al XVI-lea și mai ales al XVII-lea³.

¹ *Op. cit.*, p. 105, 121, 157.

² *Op. cit.*, p. 149.

³ Vezi faptele în N. Iorga, *Op. cit.*, p. 113, 138, și *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (Influența polonă)*, de același [Buc., 1901].

Influența poloneză a fost o influență apuseană, înalt culturală și — mai ales — un capital străin menit să valorifice sufletul și talentul românesc. Ei îi datorim pe cronicarii cugetători ai veacului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea (afară de Cantemir, care, cum am spus, e un produs al spiritului multilateral european). Acum vom avea scriitori care scriu în românește, care cugetă, discută, care dezgroapă trecutul descălecatului întâi și al celui de al doilea, care aduc idei noi, care provoacă o mișcare în spirite, care încearcă și alte genuri, noi, fie măcar spre a arăta că limba română e capabilă de ele (Introducerea lui M. Costin la *Viața lumii*).

Efectele culturii anterioare, slavone, mai puternică în Moldova, și această cultură nouă a veacului al XVII-lea nu se vor pierde cu totul în veacul al XVIII-lea. Va veni ceva și până în veacul al XIX-lea, “plutind de abie în răsăpele aduse de veacul al XVIII-lea”, cum zice Russo. Ceea ce a venit “plutind” a creat acea deprindere și rafinare de care am vorbit mai sus. Scriitorii, a căror tendință voim s-o explicăm prin aceste urme rămase din vechea cultură — adică prin tradiție —, au fost, și ei, conștienți de lucrul acesta. A. Russo ne spune că: “În Moldova clerul avea mare nume de învățătură și de evlavie”¹, iar aiurea, dându-și seamă totodată și de influența salutară a Apusului și parcă voind să afirme că progresul românismului e concomitent cu influența apuseană, zice:

“De la Costinești, creșcuți în țeara leșească, și până la noi, tot drumurile Apusului sunt bătute de pruncii români”², ceea ce e o justificare a celor spuse de noi, că

¹ *Cugetări*, “România literară”, p. 201.

² *Amintiri*, “România literară”, p. 313.

influențele salutare au venit din Apus și că Costineștii și ceilalți sunt — istoricește și filozoficește — premergătorii generației de la 1848. O spune, cum se vede, un patruzeci-optist.

Dar când această literatură (care lăsase o urmă în spiritul moldovenesc: rafinarea, deprinderea cu îndeletnicirile culturii și chiar o cultură de fapt) este dezgropată, dată la iveală; când moldovenii culți nu se mai satură de dânsa (Russo o citește cu lăcomie, mândrindu-se cu ea, Kogălniceanu o dă la lumină și o analizează, Negruzzi “șterge colbul de pe cronice bătrâne”, Asachi, chiar, o recomandă ca limbă literară, deși face, în alte privințe, greșeli mari; ziarele, cum e *Gazeta de Moldova*, o analizează, o ridică în naltul cerului); când, cu un cuvânt, moldovenii culți sunt captivați și plini de literatură veche, atunci la *urma*, de care vorbeam mai sus, de care vorbește și Russo, adăugându-se influența *actuală* a paginilor pline de “limbă veche și-nțeleaptă”, adăugându-se și cei “optzeci de ani” de când moldovenii trăiesc “de ideile filozofice ale lumii”¹, adică mai intensă cultură apuseană a Moldovei de la începutul veacului al XIX-lea — e fatal să se afirme un spirit critic.

Nu e fără interes a insista asupra acestei chestii și a vedea cum A. Russo, acest spirit pătrunzător, n-a lăsat nimic neobservat și a spus tot ce se poate spune asupra acestei particularități a culturii moldovenești, care explică apariția spiritului critic în Moldova, și nu aiurea. “Școalele limbistice, zice el², au cuibul lor în București și în Ardeal”. Pe ardeleni nu-i scuzează, căci au tradiție, pe

¹ “Steaua Dunării”, II, p. 5.

² *Cugetări*, “România literară”, p. 251.

munteni îi scuzează, pentru că ei nu au tradiție¹: “Seama Ardealului în istoria nouă a limbii e mai grea. Ardealul, ce are tradiția...”. Și cei ce nesocotesc tradiția și “care toate înlăturează și pomenirea chiar a tradiției, sunt ca oamenii cei noi ce își tăgăduiesc părinții”. Cărțile vechi, zice el, și limba cronicarilor trebuie să fie modele pentru limba românească, nu cum fac “învățații” ce “leapadă tradiția ascunzând-o sub pretext de baștină latină”.

Și, în sfârșit, sintetizând și trăgând concluzii, Russo zice:

“...între români, moldovenii și între moldoveni, colaboratorii *României literare* sunt singurii ce nu au *împus* românilor *nici gramatice*, nici altă scriere după iscodirile închipuirii lor; singură Moldova, ca și în lupta nașterii, a *sprijinit tradiția* scrisă și tradiția orală. *Este iertat dar Moldovei a cerceta titlurile necontestate vechi și a cumpăni temeiurile nouă; este iertat Moldovei, care au pus mai*

¹ E nedrept aci, poate pentru că nu cunoștea literatura veche din Muntenia, sau, dacă o cunoștea (căci în jurnalul său de la Soveja ne spune că a primit *Magazinul istoric*), n-o cunoștea bine. Nu-i vorbă, el, care lauda așa de mult pe scriitorii moldoveni, ne spune, izbit de inferioritatea cronicarului muntean, că: “Constantin Căpitanul e ieftin la vorbă, tare ostenitor, nu plătește cât Miron și alții” (“Revista română”, 1863, p. 546). Cronografia muntenească, oricât ar fi de inferioară celei moldovenești, oricât ar conținea “mai mult date istorice, cu puține cugetări asupra evenimentelor raportate”, cum zice dl Xenopol (*Mihail Kogălniceanu*, p. 30), a format, împreună cu literatura bisericească, un element de tradiție. Eliade Rădulescu, care nu face caz de cronicari (primul defect), nici de literatura populară (al doilea defect), face mult caz de literatura bisericească, când e vorba de limba literară. În Muntenia, oameni care se influențează și ascultă de tradiție sunt: Gr. Alexandrescu și adânc cunoscătorii de cele vechi: Bălcescu și Odobescu. De aceea, dintre scriitorii vechi serioși din Muntenia, ei sunt singurii care au o limbă bună și un spirit original românesc și care s-au alipit de școala critică moldovenească, întreținând legături cu ea, scriind în revistele ei, ca și Caragiale mai târziu. Odobescu e chiar un reprezentant al școlii critice din Muntenia.

multe pietre la zidirea veche a naționalității, a se convinge dacă limbele nouă fac cât limba veche, cât de frumoase și armonioase sunt ele, dacă substituția lor este putincioasă, de nevoie, și conformă cu țalul la care sunt chemate limbele de a fi un organ de înțelegere nu a unor oameni, dar a oamenilor, și a se încredința că *latinirea*, sau *franțuzirea*, sau *talienirea* României vrednicește truzile ce am putea întrebuința în cercetări și lucruri mai serioase”¹.

Și aiurea:

“Moldova e țară rece, unde entuziasmul, fie politic, fie literar, nu prinde în clipeală; nici teoriile italiene și romantice a vestitului revoluționar [Eliade], nici sistemele ardelenene nu au prins rădăcină”², ceea ce e foarte adevărat, numai cât din tonul frazei lui Russo pare că pricina ar fi o “răceală” inerentă sufletului moldovenesc. Noi credem că acea *răceală* se explică tocmai prin acea tradiție culturală, cât e vorba mai ales de răceală față cu entuziasmul literar”, și prin lipsa unei clase revoluționare, cât e vorba, mai ales, de răceala față cu “entuziasmul politic”.

Și, fiindcă a venit vorba de o deosebire sufletească, am putea spune ipotetic că poate fi vorba și de un element pur psihic. Poate că moldovenii sunt mai sceptici. (În *Scrisori*, Alecsandri numește pe munteni gasconi: “gasconi sau, pe românește, munteni”³. Dar e ușor de înțeles că un popor, un oraș, Bucureștiul, care e în fierbere politică, trebuia să facă impresie de gasconerie unui sceptic rafinat cum a fost Alecsandri.) În sprijinul acestui “scepti-

¹ *Cugetri* [II], “România literară” [1855], p. 276, 347.

² *Ibidem*, p. 349.

³ *Scrisori*, p. 92 [*Către I. Negruzzi*, dec. 1877].

cism” ar veni și unele mărturii vechi. Așa, de pildă, se știe impresia făcută lui Paul de Aleppo de moldoveni și impresia făcută de munteni. De nepăsarea religioasă a moldovenilor s-a speriat călătorul străin, pe când pentru credința și smerenia muntenilor n-are destule cuvinte de laudă. Această deosebire sufletească, dacă e, s-ar putea explica poate și prin deosebirea elementelor etnice care au luat parte la formarea muntenilor și a moldovenilor¹. (Alecsandri², întotdeauna gata de invectivă, zice că muntenii sunt româno-bulgari, ceea ce e fals.) Dar, în sfârșit, acestea sunt ipoteze și elementul etnic-ereditar e greu de calculat.

În rezumat. În Moldova există o tradiție pe care o respectă moldovenii. De aceea, depozitară a tradiției, îi este iertat să-și ia rolul de a prezida la înjgheburile culturii române moderne, invalidând ceea ce nu ar fi merit să valorifice energia și talentul românesc.

Și, în adevăr, Moldova nu s-a mărginit să respingă curentele false, nu s-a mulțumit să le distrugă la ea acasă. Ea a căutat să le distrugă și în afară, acolo unde erau pe cale de a izbuti:

“După pilda lui Galilei, ce striga din închisoarea unde-l pusese pedanții vremii de pe atunci: “Pururea mișcă!”, voi striga *din Moldova*, ca să se audă peste *Molna*, peste *Milcov*, peste *Carpați*: “Limba domnilor E... I... P...”³ și altora nu e limba românească, și literatura de astăzi nu e

¹ D. Onciul, în cursul său, susține că dacii s-au retras prin munții dinspre Moldova. Probabil în Moldova e și un element rutean, neexistent sau mai puțin însemnat în Muntenia.

² *Scrisori*, p. 236 [Către Al. Popadopol-Callimach, oct. 1889. De fapt, aici e o glumă a lui Alecsandri. Descrie o zi friguroasă, în care “nasurile româno-bulgare” erau roșii de ger].

³ Eliade, Laurian, Pumnul.

literatura românească¹, lucruri scrise cel mult în 1855, când Russo și-a scris *Cugetările*².

Așadar, Moldova a dat românismului cultura sau, mai propriu, posibilitatea de cultură, prin acel spirit critic de care am vorbit. Istoria culturii moldovenești din veacul al XIX-lea e, mai ales, istoria acelui spirit critic aplicat la introducerea culturii străine, adică la procesul de regenerare a spiritului românesc. E, ceea ce e același lucru, istoria luptelor împotriva tendințelor false, necumpătate, din Muntenia și Transilvania.

IV

Amestec de curente contradictorii:

G. Asachi

Înainte de a studia evoluția spiritului critic, este interesant a ne opri asupra unui personaj care reprezintă trecerea de la lumea veche la cea nouă și în care, deci, s-au întâlnit și ciocnit tot felul de curente contradictorii. Este vorba de G. Asachi, una dintre marile figuri ale culturii românești.

Vom vedea că atitudinea sa este nehotărâtă și contradictorie: aci ne apare ca om vechi, aci ca novator și, în această din urmă atitudine chiar, când ca un novator lipsit de orice spirit critic, când cu oarecare preocupări critice, dar contrazicându-se adesea asupra aceluiași lucru.

În politică Asachi este un om vechi, un “conservator”.

¹ A. Russo, *Cugetări*, “Revista română”, 1863, p. 537.

² Fragmentul citat de Ibrăileanu, împreună cu alte câteva pagini din *Cugetările* lui Al. Russo, a fost publicat după moartea acestuia, în 1863, de Al. Odobescu, în “Revista română”.

Cel mai însemnat eveniment politic, acela în care se concentrează toate aspirațiile oamenilor noi din epoca sa, acela care ne dă măsura, din acest punct de vedere, a tuturor oamenilor care au trăit pe atunci, este revoluția de la 1848: Asachi n-a sprijinit-o, mai mult, el a fost împotriva ei. În *Albina românească* el nu se mărginește să ignoreze revoluția — ceea ce-i impunea cenzura rusească, desigur —, dar își manifestă toată aversiunea pentru acea mișcare.

Pentru dânsul, revoluționarii din Muntenia sunt niște tineri care, “pilduindu-se de cugetări vrednice de osândă, s-au fost abătut de la datoria ce au către ocârmuire”; și tot așa și revoluționarii din Iași, care au tulburat “liniștea de care, zice el, capitala noastră neîntrerupt se bucurase de la întronarea Prea Înaltului Domn Mihail C. Sturdza...” Iar față cu publicarea unui oarecare “ofis” al lui Mihail Sturdza, partizanul intereselor politice rusești, Asachi scrie: “*Rusia* a luat toate măsurile să nu răzbată anarhia în... *provințiile otomane*”¹, adică în principate!

Dar acest om vechi în politică a fost unul din cei mai de seamă reprezentanți ai introducerii culturii apusene la noi, prin ziare, calendare (calendarele pe acea vreme erau un fel de reviste anuale), prin reviste, traducând, imitând, compilând din scriitori străini de toate felurile; prin școala sa de inginerie; prin rolul său oficial în organizarea școlilor în vremea lui Mihail Sturdza; prin cărți didactice etc., etc.

G. Asachi a fost un om foarte învățat. Trecuse prin școli serioase, nu era autodidact, ca majoritatea contemporanilor săi, era în curent cu toate lucrurile din Apus, până și cu spiritismul, despre care scrie foiletoane².

¹ “Albina românească”, 1848, 27 și 61.

² “Gazeta de Moldavia”, 1853, 13.

În 1839, se pune în fruntea unui comitet, pentru a traduce un lexicon din nemțește, arătând câtă nevoie au românii de cultură. Chiar în primul număr al *Albinei românești* (1829, 1 iunie), în articolul-program, el declară că poporul român trebuie să se împărtășească de cultura Apusului înaintat, ba încă repede, căci a întârziat:

“În zilele de acum, oricare îmbunătățire și aflare a vreunei nații trece în posesia tuturor spre folosul oamenilor [...] Se cuvine cu îndoite pasuri și sânguințe a ni porni spre câștigare în parte a celor întârziate”.

Și dacă din acest program ar rezulta că Asachi e un novator exagerat, că vrea să introducă cât mai multă cultură apuseană cu putință, fără nici un discernământ, apoi de aiurea se poate vedea că el, și în această privință, are timidități, care nu prea rimează cu cele ce și-a impus în programul activității sale culturale:

“Cultura și fericirea unui popor nu stă în schimbarea portului, în mania de a se lepăda de învechime și de a lua orice lucru străin și nou, ci în respectul aducerii-aminte a strămoșilor”¹.

Acestea le spune cu ocazia constatării faptului că unii își schimbau numele, adăugând la sfârșit un *escu, iu, adi, ici...* În aceste rânduri, Asachi apare într-un fel de atitudine critică, dar mai mult ca reacționar, căci acum definește cultura numai ca un cult al strămoșilor.

Dealtmintelea, atitudinea sa față de reprezentanții curentului critic (ca și a acestora față de dânsul) este binevoitoare: când, în 1840, apare *Dacia literară* a lui Kogălniceanu, Asachi salută această apariție, nu-i vorbă, fără mult entuziasm, probabil pentru că această revistă

¹ “Albina românească”, 1843, p. 55.

reprezintă un curent pe care el nu-l prea înțelegea; probabil și pentru că, deși *Dacia literară* îl lauda în unele privințe, îl și ataca: direct, pentru caracterul prea exclusiv moldovenesc al *Albinei*, indirect, prin învinuirea adusă publicațiilor românești în genere (deci și *Albinei*, care o merită cu prisos) că se mulțumesc numai cu traduceri din limbi străine, fără nici un interes pentru români¹ — învinuire pe care Kogălniceanu o reeditează și în *Propășirea* din 1844.

Tot bine primește Asachi și apariția *Repertoriului dramatic* al lui Alecsandri, un alt reprezentant al curentului critic și al cărui acest *Repertoriu* chiar era o manifestare de critică aproape a tuturor curentelor sociale ale vremii. Ba, cu această ocazie, Asachi, accentuând din nou asupra necesității culturii apusene, ne arată și înrâurirea ei asupra dezvoltării spiritului național, cât și asupra dezvoltării literaturii originale românești:

“Înrâurirea secolului au deșteptat un spirit amorțit, cu sentimentul naționalității s-au dezvoltat la noi și elementele literaturii”², de unde se vede că acest om care, cum s-a văzut, recomanda respectul memoriei strămoșilor ca adevărata cultură, nu se poate împiedica să nu recunoască că influență apuseană și naționalism românesc sunt fenomene concomitente — ceea ce, am văzut, o spune și A. Russo, ceea ce voim să dovedim și noi.

Așadar, până aici, vedem pe Asachi ca om vechi când e vorba de mișcarea politică din vremea sa, iar când e vorba de “cultură” în general, îl vedem când novator exagerat, când om vechi, și rar în acea atitudine mijlocie, care e cea critică.

¹ “Dacia literară”, 1840. *Introducere*.

² “Gazeta de Moldavia”, 1852, 20.

Prin urmare, constatăm, chiar de pe acum, că el n-a avut un punct de vedere sigur, o concepție unitară asupra vieții. De aceea, cum încă vom mai vedea, nu-l putem clasifica în nici o școală; și de aceea el este un izolat, afară decât dacă am considera ca “școala” sa pe oameni ca Gusti, Săulescu... Dar acești scriitori au fost cu totul neînsemnați, fără personalitate, și-i vom considera ca purtători ai cuvântului lui Asachi.

Dacă Asachi n-a știut bine ce vrea în privința culturii în general, cu atâta mai puțin va avea o atitudine hotărâtă față cu diferitele probleme ale culturii în special, și mai ales cu cele două probleme principale, ce se puneau în acea vreme: limba literară și literatura națională. În privința limbii, într-un vechi număr din *Albina românească*, Asachi spune: “Sfezile și controversele asupra formelor limbii sunt intempestive și însorb timpul prețios”... Sunt unii “care se par îndatorați a aduce pe românie străine idiotisme și construcții” [se referă mai ales la traducători]... “Fondosul limbii noastre, ce pe aiurea se caută, este în Sfânta Scriptură”, către care, “adaugă-se îmbunătățirile cerute după un metod simplu și care s-ar cuveni a se legiui de către un giudeț Amfiction, ce se poate închea din gramaticii români a Transilvaniei, a Țării Românești și a Moldovei”¹.

În altă parte² se spune că “stropiarea” limbii, căreia i se siluiește geniul, seamănă cu o față mare de la țară, naivă, adusă la oraș, sulemenită, înmănușată, “trasă în toate părțile de nemți, greci, francezi”. Așadar, aci, opoziția împotriva acelor sisteme lingvistice care voiau să

¹ “Albina românească”, 1839, 12.

² *Ibidem*, 75.

“stropieze” limba, recomandarea cărților bisericești ca bază a limbii literare, prin urmare o atitudine cuminte, aproape ca și a școlii critice moldovenești; dar, totodată, propunerea raționalistă ca un “tribunal” de lingviști să decreteze “îmbunătățirile” limbii. Această contradicție între tendințe nu se va rezolva niciodată în spiritul lui Asachi.

Într-un loc¹ Asachi declară că scopul literațiilor este de “a nimeri formele și stilul limbii” și, pentru aceasta, trebuie respectată limba cărților bisericești, ca să nu avem o limbă bisericească, înțeleasă de toți, și trei limbi provinciale. În 1847², într-un fel de manifest lingvistic, Asachi spune că foile (ziarele) au menirea de a forma limba, și foile “se-mpart la noi, zice el, în sisteme de conservativi, de radicali și de cumpenitori sau de *juste milieu*” — și declară, ca și C. Negruzzi cu trei ani înainte³, că “părtinește acestei din urmă sisteme”. Asachi face, tot aici, și propuneri detaliate: e de părere să se reînvie cuvinte din cărțile bisericești, din manuscrise, și să se ia cuvinte din limba populară. Așadar, parcă ne-ar vorbi Russo; nu lipsește nici poporanismul. Dar imediat cere alungarea cuvintelor străine, “deși vechi în limbă”, căci... abuzul vechi e tot abuz. Ba, încă, recomandă modul cum s-a format limba literară grecească modernă, care, zice el, va produce “capodopere”. (Se știe ce “capodopere” a produs!) Și iată-l, deci, vorbind ca Laurian, după ce, în același articol, vorbise ca Russo.

Dar Asachi face propuneri care îl fac și un predecesor al lui Arune Pumnul. Tot în acest articol din 1847 (ca și

¹ *Ibidem*, 59.

² *Ibidem*, 1847, 3.

³ Vezi mai departe în capitolul *Primul junimist*, cum clasifică Negruzzi curentele lingvistice ca și Asachi.

în unul din 1842, 16), el recomandă, pe lângă alte izvoare de formare a cuvintelor necesare limbii, și compunerea de cuvinte noi din rădăcini românești, pe baza principiului analogiei, ridicându-se, ca și Pumnul mai târziu, împotriva “latinismului, italianismului, galicismului”...

Și dacă aici se ridică împotriva latinismului, cum se ridică aiurea în *Albina*¹ și colaboratorul său D. Gusti, apoi în alt număr (61) al *Albinei* din același an, e lăudat Eliade pentru că, în *Curentul românesc*, curăță limba de cuvinte “străine” și pune în loc “romane”. Iar aiurea² vorbește despre “astă frumoasă a noastră limbă romană, pe care câțiva farisei literari voiesc a o arăta chiar *dacă...*” (comparați cu iubirea lui A. Russo pentru *dacismul* românilor). Iar puțin după aceea³, Asachi, care vorbea, cum s-a văzut mai sus, de respectarea limbii bisericești, acum cântă marele merit al lui Eliade, pentru că acesta vrea să schimbe limba, s-o readucă la limba “vorbită de oamenii lui Traian”.

Nu mai citez și alte locuri, ca prefața de la *Poeziile* sale din 1836 etc..., unde vom găsi și alte propuneri care se contrazic, și între sine, și cu cele citate până aici.

Așadar, Asachi a îmbrățișat, în același timp, toate curentele și nici unul. Cel mult constatăm că două lucruri — deși combătute prin altele — revin mai des sub pana lui Asachi: limba bisericească și analogia (pumnismul), ca izvoare ale limbii literare.

În practică însă, în limba scrisă de el, n-a respectat, cum și era de așteptat, nici un principiu, căci s-a ținut de

¹ 1847, 50.

² “Albina românească”, 1847, 98.

³ *Ibidem*, 1848, 2.

mai multe, desi nu de toate principiile pe care le-a sustinut teoreticește, ceea ce ar fi fost imposibil.

Nu am de gând să analizez aici limba lui Asachi și nici nu poate intra aceasta în cadrul studiului nostru. Dar oricine a citit ceva din acest scriitor știe că el are o limbă a sa, caracteristică, care seamănă cu a multor scriitori, fără să samene cu a vreunuia în așa chip, ca să-l putem clasifica într-o categorie. El nu scrie nici vechea limbă literară bisericească, ca Veniamin Costachi, nici limba boierească a vremii sale, ca Vasile Drăghici, traducătorul lui *Robinson Crusoe*, nici limba boierească, dar literarizată a lui Conachi, nici jargonul latinist al lui Laurian, nici acel italianist al lui Eliade, nici limba nouă literară, cea care a triumfat, pe care o scriem azi, a lui C. Negruzzi.

El întrebuițează unele expresii și de la unii și de la alții, plus arhaisme reînviată de el, ori de școlarii săi, însă, în orice caz, prin limba sa, trebuie să-l caracterizăm ca pe un om vechi, căci această limbă, dacă e vorba s-o punem cu aproximație într-o categorie, e mai degrabă limba boierească a vremii sale, foarte deosebită de limba *nouă* — și fără viitor, căci era artificială — a unui Eliade; foarte deosebită de limba *nouă* — cu viitor, căci era alcătuită așa cum a fost firesc să fie alcătuită — a unui C. Negruzzi. E, am zice, atât de rămas în urma altora, încât, când e vorba să ortografieze ceva cu litere latine, dibuiește, în deosebire de alții, scriind, cum observă Kogălniceanu¹, sutenul *ce*, de pildă, “când cu *tch* (Tche-tate Albă — Cetatea Albă), când cu *tz* (*Scaritzica* — Scăricica), când cu *cz* (*Czeribouco* — Ceribucul) când cu *c* (+ *e*, sau + *i*: *Bistriceora* — Bistricioara), în vreme ce numai această de pe urmă transcripție este bună “...

¹ “Dacia literară”, 1840, p. 213.

Și, dacă din toate aceste manifestări, Asachi apare ca o colecție de tendințe contradictorii, apoi vom vedea că și în literatură tendințele sale sunt tot așa.

Dar aici trebuie să deosebim pe propagandistul literaturii de autorul de literatură, căci el a fost și una și alta, și poet și “îndrumător”...

Să-l vedem în primul ipostaz.

“Această plecare către versuire se înseamnă și între români, zice el, mai ales de când raza culturii au început a ni lumina ¹. Căci “omul literat” trebuie să fie, după el, cunoscător de toate și inspirat de pretutindene², ceea ce ne arată că, în această privință, Asachi era mai nou și mai luminat decât unii contemporani de ai noștri, care, sub pretext de a feri geniul național de pervertire și “înstrăinare”, au recomandat scriitorilor români să se ferească de cunoștința literaturilor străine! Iar când e vorba ce anume literatură străină să servească scriitorilor români ca model, Asachi, care învățase la Roma și scrisese și în italianește, o recomandă pe cea italiană și se declară împotriva celei franceze³.

Deși spune, cum s-a văzut mai sus, că una din binefacerele culturii străine este și dezvoltarea spiritului de naționalitate, care face să se dezvolte literatura națională; deși laudă pe Alecsandri pentru colecția de poezii populare al căreia folos îl pricepe⁴ (se știe că și el, în tinerețe, a cules poezii populare, dar mai apoi nu s-a mai ocupat cu acest lucru, nesimțindu-i toată importanța); deși, deci, s-ar

¹ *Poezii a lui Aga Asachi*, Eșii, 1836. Înainte-cuvânt.

² “Albina românească”, 1839, 12.

³ “Gazeta de Moldavia”, 1853, 40. Același lucru în “Proimiul” de la *Culegere de Poezii*, II, 1854, p. 6.

⁴ “Gazeta de Moldavia”, 1852, 20.

părea că ar poseda premisele din care să tragă aceleași concluzii ca și școala critică moldovenească, Asachi totuși se face, pe dreptul, vinovat de învinuirea ce i-o aduce Kogălniceanu că traduce numai lucruri ce nu interesează pe români, învinuire pe care i-o face și un *cititor* (din Roman) al ziarului său, care găsește că *Albina* n-are foiletoane originale...¹ Și mai e de observat că, în “cronicile teatrale” ale *Albinei*, după învinuirile lui Kogălniceanu, în vremea propagandei școlii critice în favoarea naționalizării literaturii — în acele cronici, zicem, nu se atacă deloc multele piese inferioare străine care se jucau în Iași și nu se arată dorința unei literaturi dramatice originale².

Iar din alt punct de vedere, al simțului critic față de valoarea unei opere de artă, Asachi dovedește că are puțin simț și, se pare, ține seamă de inferioritatea versurilor din *Albina* și de calitatea acelor care le făceau, că Asachi, ca și Eliade, era de principiu: “Băieți, scrieți, numai scrieți!”... Ca și în privința traducerilor, tot așa și în privința literaturii naționale, Asachi e prea nou; el e un reprezentant a ceea ce s-a numit “epoca eroică”, cuvânt impropriu, căci am avut un curent eroic, și nu o epocă, deoarece, cum se va vedea imediat, curentul critic s-a născut odată cu cel eroic.

Dar dacă în activitatea sa de propagare a culturii literare Asachi e prea nou — “eroic” —, în literatura pe care o creează însuși, vedem iar acel amestec de curente pe care l-am găsit până aici în activitatea sa.

¹ “Albina românească”, 1846, 1.

² Vezi mai departe cum V. Alecsandri nu se poate stăpâni de a nu pune chiar și în gura lui Iorgu de la Sadagura părerile sale proprii în privința necesității unui teatru național.

Nu vom vorbi despre operele literare ale lui Asachi, căci acest lucru nu intră în cadrul studiului de față. Ne vom mărgini să amintim că G. Asachi e contemporan cu două faze ale literaturii române din veacul al XIX-lea: cu prima fază a acestei literaturi, s-o numim fază Conachi, și cu a doua, s-o numim faza Alecsandri. Ambele faze sunt condiționate de influențe străine și se definesc și prin aceste influențe. Prima fază, a lui Conachi, e datorită influenței literaturii clasice decadente franceze și influenței literaturii neogrecești, care seamănă cu prima: e vremea sentimentalității fals-exagerate, a abstracțiunilor personificate, a mitologismului, a subiectelor fără legătură cu viața contemporană, a inspirației sarbede din trecutul antic etc. A doua fază e datorită influenței literaturii romantice franceze — Hugo, Lamartine —, nouă pe atunci: sentimentalism puternic, culoare vie, dezgroparea trecutului național, deci medieval etc.

Și cine a citit pe Asachi știe că el are puncte de contact și cu Conachi (influența literaturii clasice a veacului XVIII, sentimentalism fals-exagerat, mitologism, manierism, versificația etc.) sau cu I. Văcărescu (aceleași lucruri, plus un fel de latinism poetic: Traian, Dochia, la Asachi) și, pe de altă parte, cu Alecsandri, Bolintineanu (dezgroparea trecutului național, în nuvele și poezii, patriotismul în literatură, influența lui Hugo și Lamartine: “bala-de”, legende” etc).

Numai limba în care scrie e, cum am spus mai sus, mai veche decât a romanticilor, mai înspre limba lui Conachi.

Așadar, Asachi e un om vechi în politică; un om nou ca introducător al culturii, deși nehotărât, teoreticește, în privința rolului ei la noi; un om absolut nehotărât în privința curentelor lingvistice; un novator lipsit de spirit

critic, ca propagator al literaturii europene; un poet care face parte din două faze deosebite și contrare și care, în limba operei sale, e mai degrabă vechi.

Și încă un cuvânt.

Asachi a fost comparat întotdeauna cu Eliade Rădulescu. E justă comparația?

E justă întru cât îl privim numai ca introducător al culturii europene: ziare, reviste, traduceri, teatru etc. Din acest punct de vedere — *numai* — Asachi acopere, pe lângă activitatea lui Eliade, și o parte din activitatea lui Gh. Lazăr: ca și acesta, el înființează prima școală românească specială, acea de inginerie, dar numai de inginerie, nu și de patriotism, cum era școala lui Lazăr. Eliade, în vremea de care vorbim, a fost un revoluționar în politică, un italianist în lingvistică. Dacă mai târziu devine reacționar, apoi aceasta e tot o “noutate”, căci reacționarismul său e tot o transplantare din Apus: în reacționarismul său, el pleacă de la teorii apusene, nu de la considerații concrete asupra țării sale. Cine, azi, ar fi, de pildă, pentru introducerea majoratului la țărani, cum a propus dl P. Carp, deși ar fi reacționar, în el n-ar vorbi glasul tradiției românești, acela n-ar fi un om “vechi” și cu atât mai puțin un spirit “critic”, în înțelesul ce-l dăm aci acestui cuvânt, adică un om care, în introducerea culturii străine, ține seamă de starea de fapt a Țării sale, căci în tradiția, obiceiul și psihologia țaranului român este, mai degrabă, *minoratul!*...

Dacă ceea ce a fost nou în Asachi i-ar fi slujit să facă selecție în ceea ce a fost vechi în el, și aceasta după o normă ce ar fi izvorât într-o concepție unitară teoretică asupra vieții, el ar fi putut fi începătorul școlii critice

moldovenești. Dar acest rol revine altora, dintre care, unii, ca A. Russo și M. Kogălniceanu, au avut o concepție absolut unitară asupra vieții; alții, ca C. Negruzzi, dl Maiorescu și chiar și Alecsandri, mai puțin unitară, contradicția nemanifestându-se însă la aceștia în același domeniu, ci de la domeniu la domeniu, și anume de la politică la cultură. (Alecsandri însă se contrazice și în același domeniu, al politicii, dar afară de rare cazuri, nu în aceeași vreme, ci de la o epocă la alta a vieții sale.) Dar despre acestea vom vorbi pe larg în cele ce urmează.

V

Evoluția spiritului critic. — Locul “Junimii” în această evoluție

Spiritul critic, despre care vorbim în acest studiu, ține de la 1840 până la 1880, *adică tocmai cât ține perioada de formare a României moderne, cu alte cuvinte, vremea când s-a introdus în țările române cultura apuseană modernă și când a fost mai urgentă și mai la ordinea zilei problema asimilării culturii străine.* După 1880, începe procesul de organizare internă mai serioasă, pe baza și cu elementele civilizației introduse. La 1880, se poate spune, s-a isprăvit și “unirea” celor două principate române — de atunci nu mai există Moldova și Muntenia, ca țări deosebite, de atunci nu mai poate fi vorba de o cultură deosebită moldovenească și, prin urmare, de atunci încetează și existența școlii critice moldovenești. Vom vedea, totuși, că încă o sumă de ani, până după 1890, în Moldova mai apar manifestări critice special moldovenești, mai mult sau mai puțin efecte ale culturii moldovenești, mai mult

sau mai puțin consecvențe ale vechii critici moldovenești. Acestea vor fi *junimismul politic, radicalismul și socialismul*, cu revistele sale, în special *Contemporanul*.

S-a înțeles de la sine că “critica”, de care vorbim în acest studiu, e critica culturii, a societății și a literaturii în genere, și nu critica literară cum o înțelegem acum, adică critica scriitorilor. Ultima manifestare a acestui spirit critic e articolul dlui Maiorescu — ultimul reprezentant al școlii critice moldovenești — *În contra neologismelor*, scris în 1881, care, dacă nu ni se ia în nume de rău acest pedantism, e data când, cu proclamarea regatului, România modernă era creată. Ceea ce a scris după aceea dl Maiorescu e critică literară. Activitatea critică a lui dl Maiorescu se împarte în două perioade bine distinse. Prima perioadă de critică a culturii, a introducerii și asimilării culturii europene, cu *Scrierea limbei române* (1866), *Poezia română* (1867), *Contra școlii Barnuțiu* (1868), *Limba română în ziarele din Austria* (1868), *În contra direcției de astăzi în cultura română* (1868), *Observări polemice* (1869), *Direcția nouă* (1872), *Beția de cuvinte* (1873), *Răspunsurile “Revistei contimporane”* (1873), *În contra neologismelor* (1881). Celelalte articole, de după 1881, *Caragiale*, *Eminescu*, *Poeți și critici*, *În lături!*, *Contraziceri* etc. sunt articole de critică literară. Încât, încă de la 1881, “Maurul” a crezut de cuviință că-și “făcuse datoria”. O spune însuși dl Maiorescu:

“În proporția creșterii acestei mișcări [literare și științifice], scade trebuința unei critici generale. Din momentul în care *se face* mai bine, acest fapt însuși este sprijinul cel mai puternic al direcției adevărate. [...]

Sinteza generală în atac, izbirea unui întreg *curent periculos* o credem acum ștearsă de la ordinea zilei pentru

părțile esențiale în literatura proprie și în știința teoretică. Rămâne încă la ordinea zilei în politică, dar de aceasta nu ne ocupăm aici”¹.

Aceeași conștiință de încetarea datoriei critice se vede și la Alecsandri, care, de la 1880, nu mai vorbește nici măcar în scrisorile sale de primejdia stricătorilor de limbă. Dacă la 1880 era vremea ca Maurul să creadă că și-a făcut toată datoria, dacă, adică, după aceea și chiar azi, n-a mai fost și nu mai este nevoie de acea critică, în care se cuprinde și necesara “critică judecătorească” — aceasta ar forma subiectul unui capitol special al acestui studiu.

Critica dlui Maiorescu de după 1881, ca și a dlui Gherea, nu intră în cadrul acestui studiu, care vrea să fie numai cercetarea spiritului critic aplicat la formarea culturii românești moderne din vremea când, în celălalt domeniu, politic, și mai ales în Muntenia, oamenii de pe primul plan al scenei lucrau pentru organizarea statului român modern.

Dealtmintagea, critica literară nici nu se putea naște pe vremea aceea, căci n-avea pentru ce.

Nu există o literatură care să merite, mai bine: care să comporte ceea ce se cheamă “critică literară”. Ni se pare că însuși dl Maiorescu spune acest lucru undeva în scrierile sale.

A face critică literară este a face anatomia, fiziologia și etiologia unei opere de artă, sau, ceea ce este același lucru, a spiritului unui scriitor. Acești termeni, împrumutați de la științele naturale, nu vor să fie decât niște metafore clarificatoare și nimic mai mult.

¹ *Critice*, II, p. 204 [*Poeți și critici*].

Când diseci opera de artă sau spiritul scriitorului — când faci anatomia operei sau a spiritului scriitorului — pentru a-i descoperi însușirile; când descoperi legătura dintre acele însușiri și condiționarea lor reciprocă — când faci fiziologia operei sau a spiritului; când descoperi legătura cauzală dintre opera sau spiritul scriitorului și condițiile cosmice, morale, intelectuale, sociale în care s-a produs acea operă sau s-a format acel spirit — când faci etiologia operei de artă: atunci faci critică științifică, cât poate fi “științifică” critica literară, adică întru cât i se pot aplica ei metodele științelor exacte ale naturii.

Dar nu se analizează decât realitatea, numai ea merită această trudă și onoare. Iar literatura de până la Eminescu, afară de oarecare mici excepții, nefiind zugrăvirea serioasă a vieții, nu comportă o adevărată critică literară. Când au venit Eminescu și Caragiale, atunci și dl Maiorescu și-a schimbat rolul, a trecut la a doua perioadă a activității sale, la critica literară. Cu alte cuvinte, când, formându-se o cultură românească, Eminescu și Caragiale au fost posibili, și critica, din jandarm al culturii, ca mai înainte, devine analistă, literară¹.

¹ Totuși A. Russo a fost predecesor și aici. Avem de la dânsul și mărturisirea legitimității unei critici literare, când zice că prin critică înțelege nu numai critica contra pedanteriei, ci și “critică sănătoasă ce răspândește bunul” (“România literară”, 515), și arătarea însușirilor ce trebuie să posedeze un critic: știință, judecată nepărtinitoare, cunoștința lucrurilor, a lumii și a oamenilor (*Critica criticii*, “Albina românească”, XVIII, 13, 1846), și — aici e interesant chiar și un cuvânt — calificarea în rău a unei anumite critice cu numele de “judecătorească” în expresia “socotinți judecătorești a dlui D. G.”, socotinți care îl hotărăsc pe A. Russo să-și deie, “odată pentru totdeauna”, opinia asupra criticii (*Crit. crit.* etc.). Avem de la dânsul și mostre de critică literară. Așa, în *Critica criticii*, analizează pe Nicu din *Rămășagul* lui Alecsandri, arătând că în el Alecsandri a voit să zugrăvească ridicolele nevinovate ale entuziasmului vârstei de 18 ani; analizează — cred pentru prima oară —, vorbind de

Și dacă critica dlui Maiorescu nu e așa de literară, dacă, vreau să zic, ea este mai mult afirmare de principii teoretice decât disecare de opere, pe lângă alte pricini pe care le-o fi având dl Maiorescu, desigur că principalele sunt teoriile sale estetice, care, orice s-ar zice, sunt o piedică pentru considerarea unei opere de artă ca o manifestare de viață pur și simplu, și nimic alta. Acest defect s-a exagerat apoi la epigonii săi.

Așadar, dl Maiorescu cel de până la 1881 a avut marele rol de a fi unul — și ultimul — dintre acei care au prezidat la formarea culturii române, în unele privințe, cum vom vedea, inferior, în unele mai unilateral, în altele, superior.

Curentul acesta critic începe cu M. Kogălniceanu, se continuă cu C. Negruzzi, A. Russo, Alecsandri și se sfârșește cu dl Maiorescu — ca să nu citez decât pe corifei, pe cele câteva personaje reprezentative care l-au întrupat. El are ca organe de luptă *Dacia literară*, *Propășirea*, *România literară*, *Steaua Dunării* și *Convorbiri literare* cât au apărut în Iași (adică cât a fost o cultură “moldovenească” deosebită; sau în vremea formării culturii românești, care coincide cu formarea statului român, cu alte cuvinte, până

piesa sa proprie — *Băcălia ambițioasă* —, *ambitiia* mahalalei de a se ridica mai sus, de a-și da aere de civilizare, punând în legătură această “ambitiie” cu o însușire general omenească, cu dorința omului de a se ridica tot mai sus: explică ridicolul, grimasele etc. societății din vremea sa prin această ambiție innăscută, plus amestecul de civilizații; analizează tipurile, de pildă pe Matasaru (*Băcălia ambițioasă*), arătând legătura dintre ideile și morala lor, pe de o parte, și meseria, educația și clasa lor, pe de alta, ca unul ce știa că împrejurările sociale condiționează pe om. Aiurea (*Holera*, *Calendar pe 1853*, *Buciumul român*) analizează, ca critic literar, o baladă populară, pentru a arăta cum se comportă sufletul românului în fața primejdiilor mari; etc., etc. Dar aceste lucruri au fost incidentale în activitatea literară a lui A. Russo.

când se desăvârșește cu adevărat Unirea), revistă care a fost “sora *României literare*”, cum o numește Alecsandri și pe care acesta știa unde s-o așeze — chiar în biblioteca sa! —, “alături de *România literară*“. Alecsandri, constatând această înrudire de gradul întâi între *Convorbiri și România literară* — “surori” — și recunoscând *Convorbirilor* “calitățile necesare unei foi ce țintește a dezvolta gustul frumosului și distrage spiritele din rătăcirea politică“ (ca și *Dacia literară, Propășirea, România literară*, adăugăm noi; vezi “introducerile” acestor reviste), e “gata” a le “da mâna cu toată inima”¹.

Nu e adevărat, dar, că “direcția nouă“ începe de la 1860 cu V. Alecsandri, cum zice undeva dl Maiorescu², și cu atât mai puțin adevărat că “singura revistă critică ce a avut-o România” au fost *Convorbirile literare*³, cum zice aiurea tot dl Maiorescu și că: “...pentru întâia oară s-a arătat în *Convorbiri* o direcțiune critică în contra limbei obicinuite pe atunci în multe scrieri ale literaturii române.

Critica voia, pe de o parte, să combată construcțiunile arbitrare ale filologilor, care, sub cuvânt de “purificare” întocmeau un vocabular de termeni necunoscuți românului și depărtau vorbirea claselor culte de la izvorul de viață al limbii populare”⁴.

...Ceea ce este absolut greșit, cum s-a văzut până aici și mai ales cum se va vedea în cele ce urmează, căci A. Russo a scris mult mai mult, mai pe larg și cu argumente mai variate decât dl Maiorescu în contra stricătorilor de limbă,

¹ *Scrisori*, p. 28, 44. [Către Iacob Negruzzi, sept. 1867. Alecsandri este de acord cu propunerea acestuia de a colabora la “*Convorbiri*”.]

² *Critice*, II, p. 291. [E vorba de articolul *Eminescu și poeziile lui*.]

³ *Op. cit.*, I, p. 301. [În *Direcția nouă în poezia și proza română*.]

⁴ *Op. cit.*, II, p. 245 [*În contra neologismelor*].

așa de mult încât “cere iertare pentru nevoia în care s-a aflat de a spune de trei și patru ori tot acele lucruri și acele idei...”¹.

Că Moldova luptase mult pentru ferirea limbii de construcțiunile arbitrare ale filologilor” era așa de cunoscut moldovenilor, încât Alecsandri, în 1868², constată că: “Tot Moldova, sărmana, păstrează simțul bun și gustul estetic în privința literaturii”... Tot Moldova, ca mai înainte.

E curios cum dl Maiorescu trece peste aceste locuri, când Alecsandri, în “scrisorile” sale către dl I. Negruzzi, chiar de la apariția *Convorbirilor*, pomenește neconținut de *România literară*, ceea ce va fi făcut și prin viu grai. Desigur că conducătorii “Junimii” cunoșteau pe “sora” mai mare a revistei lor și vor fi citit și pe A. Russo, în care se găsește tot atâta critică cât în toți ceilalți critici la un loc și în mai multe direcții decât la toți. E cu neputință ca “Junimea”, care a făcut procesul literaturii și culturii române, care a vorbit, cu tonul cunoștinței de cauză, de *vechea direcție*, să nu fi cunoscut literatura și direcția “veche”. Stăruința cu care Alecsandri vorbea în scrisorile sale către junimiști de *România literară* trebuie să-i fi făcut să citească acea revistă, dacă nu vor fi citit-o chiar când ea apărea, căci întemeietorii “Junimii” erau adolescenți cultivați când apărea *România literară*, iar această revistă, la care colaborau scriitorii români de pretutindene, avea o mare răspândire și un mare răsunset. În *Săptămâna (Amintiri de la “Junimea”)* dl Panu, care e dintr-o generație mai tânără, vorbește adesea de revistele mai vechi moldovenești.

¹ *Cugetări*, “Revista română” [1863], p. 357.

² *Scrisori*, p. 34. [Către I. Negruzzi, aprilie 1868.]

Că tendința și spiritul *Convorbirilor* nu au fost o noutate, o mărturisește de altminterlea și dl Maiorescu, când zice, cum am văzut, că direcția nouă începe cu Alecsandri, de la 1860. Era imposibil să nu vorbească despre “criticul” Alecsandri, căci acesta era în “Junimea”. Ba dl Maiorescu mărturisește chiar și influența vechii școli critice asupra “Junimii”; mai mult, mărturisește că “Junimea” este o continuare a acelei școli, când ne spune că:

“V. Alecsandri, prin scrieri și *sfătuiri* orale, ne-a întărit în tendința de a ne emancipa limba din pedantismul filologilor și de a o primi așa cum iese ca un izvor limpede din mintea poporului”¹.

Despre felul acelor *sfaturi*, ne putem face o idee din sfaturile pe care V. Alecsandri le da, în scrisori particulare, directorului *Convorbirilor*, dlui I. Negruzzi. Odată îl sfătuiește să lovească “în ceata chiloasă a *pedanților*”² prin *Copiile după natură* (anul 1869); altădată (același an) prevede că *Convorbirile* vor ajunge o Academie a bunului-gust. Dar încă mai înainte, în 1868, îl sfătuiește pe dl Negruzzi să nu cadă, împreună cu dl Maiorescu și “Junimea”, în “aberăciuni” și “elucubrăciuni”, căci *i se părea*

¹ *Critice*, I, p. 366 [*Direcția nouă în poezia și proza română*].

² Poate nu e excesiv de pedant a aminti că, cu acest cuvânt — “*pedant*” —, ocărăște A. Russo în scrierile sale pe latiniști. Și, un fapt caracteristic, istorisit de dl Panu în *Amintirile sale de la “Junimea”*: la înființarea societății ieșene, care a fost “Junimea”, fondatorii se opriseră mai întâi asupra numelui de “Ulpia Trajana”... Dar pentru o școală anti-latinistă, numele nu era potrivit... Dl Teodor Rosetti a propus numele “Junimea”... dl Pogor, mulțumit, începu să cânte pe nas ca un preot și întrebă de trei ori, ca la botez: “S-a lepădat copilul de Satana *pedantismului*?” (“Săptămâna”), anul 1903, nr. 43; vezi și *Amintiri din “Junimea”* de Iacob Negruzzi.

că “Junimea” nu se ferește destul de pedantism¹. Dorința lui V. Alecsandri — directorul *României literare* și colaboratorul lui A. Russo — este “ca reușita victorioasă a *Convorbirilor* să fie cel mai bun răspuns atât la atacurile ardelenilor, cât și la tăcerea bucureșteană”².

Așadar, după mărturisirea dlui Maiorescu, după scrisorile lui Alecsandri, “Junimea” a fost sfătuită de Alecsandri. Dar Alecsandri nu era decât unul dintre reprezentanții spiritului critic moldovenesc. Și, dacă studiem cu atenție mișcarea culturală de la 1840 încoace, vedem că inițiatorul acestui curent critic e M. Kogălniceanu, iar teoreticianul e A. Russo. V. Alecsandri a fost fără îndoială influențat de aceștia și în teoriile lingvistice, poate mai mult decât în privința literaturii populare, a fost influențat, doctrinizat de către primul teoretician al teoriei fenomenaliste a limbii la români, de dușmanul sistematic al “aberăciunilor și elucubrăciunilor”, de A. Russo. Și când Alecsandri da sfaturi, în realitate sfaturile erau date de vechea școală critică, al cărui teoretician a fost A. Russo.

Chiar dacă n-am fi surprins această filiațiune, tot eram îndreptățiți s-o bănuim, căci ar fi fost curios să se nască în Iași, distanțate numai prin doisprezece ani, două reviste critice, *România literară* și *Convorbirile*, cu aceleași

¹ În 1868, așadar, Alecsandri, reprezentant al *vechii* critici moldovenești, este mai pornit împotriva pedantismului lingvistic decât “Junimea”. Într-un *Anuar* din 1863, dl Maiorescu scrie cu *ü*, întrebuințează *ti* în loc de *ț*, duplică consoanele, scrie *o* în loc de *oa*, scrie pe *ă* când cu *ă*, când cu *ě*, după derivațiune, scrie terminația *iă* în loc de *ie* etc. (“Săptămâna”, anul 1904, 82) — este mai puțin dușman al “pedantismului” decât A. Russo în 1855.

² *Scrisori*, p. 46, 49, 36, 38 [Către I. Negruzzi].

tendințe, fără ca cea din urmă să fie o continuare firească a celei dintâi.

O revistă e sprijinită, gustată de un public, are nevoie de o atmosferă priincioasă — publicul; e susținută de un cerc; în cazul special, cercul a fost societatea “Junimea”¹. Dar cine pregătise acest public, din care ieșise acest cerc, dacă nu vechea critică, vechea cultură moldovenească?” Așadar, prin atmosfera intelectuală, prin sfaturile lui Alecsandri, prin — desigur — lectura vechilor reviste și desigur, și prin cultura serioasă a conducătorilor “Junimii”, se explică apariția acestei societăți și a revistei *Convorbiri literare*, care va continua — mai liniștit, mai multă vreme și mai ușor, din pricina condițiilor mai prielnice din țară — opera criticilor și a revistelor din trecut, în unele privințe mai cu succes, în unele mai cu îngustime, mai fără comprehensiune, dar adăugând și puncte noi de privire, părăsind însă, din nefericire, unele puncte de privire foarte importante din cele ale vechii critici moldovenești, deosebiri care rezultă și din deosebirea dintre vremea de la 1840—1860 și cea următoare, și din deosebirea de temperamente dintre critici.

¹ Vezi (*Critice*, II, p. 335 și următoarele) caracterizarea cercului “Junimea” de către dl Maiorescu ca o societate de oameni iubitori de literatură și știință, înzestrați cu cunoștințe felurite: discuții, observări critice, un vis al inteligenței... Vezi și *Amintirile* dlui Panu din “Săptămâna”.

VI

Evoluția spiritului critic.

— Deosebirea dintre vechea școală critică moldovenească și “Junimea”

Epoca în care se dezvoltă școala critică de dinaintea de “Junimea” și care ține de la 1840 până după 1860 se deosebește cu totul de cea a “Junimii”.

După 1821, deși continuă stăpânirea turcească, țările române cad din ce în ce sub influența rusească, care începuse mai de demult. Apăsarea [...] se accentuează necontenit și de la convenția de Akkerman, făcând încă în pas, ajunge la impunerea Regulamentului organic, care, din punct de vedere politic, nu este decât organizarea țărilor române în așa chip, încât să fie scoase de sub stăpânirea turcească spre a trece sub cea rusească. Țările române devin miza în jocul dintre turci și ruși [...] ¹

Din această situație rezultă mai întâi o stare de umilire națională care devine sângerătoare pentru cei care cugetă și simt. Consulul rus e mai presus de domn. El îi poruncește și-i indică măsuri în contra protestatarilor,

¹ Convenția de la Akkerman (7 oct. 1826) între Rusia și Turcia prevedea între altele alegerea pe șapte ani de către divan a domnilor Țării Românești și Moldovei cu aprobarea celor două curți imperiale.

Regulamentele organice privitoare la organizarea și conducerea Țării Românești și Moldovei au fost întocmite în timpul administrației militare ruse între 1828 și 1834 sub președinția consulului general rus M. L. Minciaki. Menținând organizarea de stat feudală și constituind o legislație agrară aspră, Regulamentele au favorizat totuși dezvoltarea capitalismului și prin dispozițiile lor aproape identice au pregătit Unirea celor două țări române.

pentru care, adesea, în forul său interior, domnul are toată simpatia. Cei care mai păstrează o scânteie de sentiment național și de demnitate trebuie să sufere în tăcere. Kogălniceanu¹ ne spune că a văzut în vremea ocupației rusești pe redactorul *Gazetei de Moldavia* (Asachi) plângând că trebuia să înjure pe bărbații filoromâni din Europa. Iar cei care aveau curajul să-și manifeste iubirea de țară erau trimiși în surgun. Inutil să mai aducem nume de scriitori și patrioți închiși în mănăstiri. [...]

Despre gradul de umilire națională ne putem face o idee, gândindu-ne la faptul relatat de Dionisie Eclesiarhul², care spune că un căpitan-pașa, venind în București cu oamenii lui, și-a permis să poruncească boierilor să le aducă jupânele la o orgie, rușine de care n-au scăpat boierii — dar numai anatomicește —, decât înșelând pe turci, aducându-le femei de pe “poduri” și crâșmărese, și dându-le drept soțiile lor... Iar A. Russo³ scrie că haiducul Grozea spunea la judecată: “Voi faceți temenele la muscali și le mulțumiți că petrec cu fetele și nevestele voastre”.

Situația cea grea a țării o simțeau mai ales țăranii, care trebuiau să îndestuleze nevoile armatelor rusești — și turcești — ce se perindau pe aici.

Iar boierii, clasa conducătoare a nației, căreia îi revenea rolul să se opună, pe cât se putea, acestei umiliri, nu-și făceau datoria, bineînțeles ca clasă, căci au fost și excepții fericite.

¹ *Jurnalismul românesc*, “România literară”, p. 67.

² *Tesauru de Monumente istorice*, II, p. 194.

³ Probabil el. Vezi P. Haneș, *Alexandru Russo*, p. 95.

Acești boieri, zice Kogălniceanu, se prăpădeau după străini. Unul a declarat că, “dacă ar ști că are vreo picătură de sânge de român, și-ar tăia brațul și ar scăpa de ea...”¹ Iar C. Negruzzi ne spune că damelor le era rușine să știe bine românește și, ca să dovedească neștiința limbii române, pronunțau: “mozicule”, “nu stiu”, “zos”...² A. Russo ne spune că clasa înaltă din Iași ducea o viață turcească, orientală, ura ce e românesc și era ignorantă...³ Chiar C. Negruzzi, care a fost un conservator, primul junimist, cum vom vedea, și deci nu un antiboier “revoluționar”, ne spune că sub fanarioți boierii vorbeau grecește, n-aveau demnitate și erau unealtă străinilor...⁴ Iar G. Sion ne arată cum, după 1800, boierii își vindeau țara agenților ruși⁵. Și iarăși, tot C. Negruzzi ne spune că aristocrația veche a fost “o iarbă, care mușcă când poporul, când pe ocârmuitori”⁶ — vorbe care se potrivesc încă și mai bine (cum se vede din istorie) pentru boierii de după 1821, care, cum arată pe larg și A. Russo⁷, au cerut să plece fanarioții, ca să ia ei domnia, și care, la 1821, au fugit în Bucovina și au început să atace pe Ioniță Sandu Sturdza că s-a unit cu “cărbunarii” (boierii mici) și să-l pârască la turci, pentru că acest domn nu voia să-i scutească de toate dările, rămânând să plătească

¹ D. A. Demidoff în *Moldova*, “Dacia literară”, p. 296.

² *Scrieri*, I, p. 337 [Scrisoarea XXXII].

³ *Iașii și locuitorii săi în 1840*, în *Scrieri*.

⁴ *Op. cit.*, I, p. 278 [Scrisoarea XIX (Ochire retrospectivă, 1845)].

⁵ *Din Arhivele Chișinăului*, în “*Suvenire contemporane*”.

⁶ *Op. cit.*, I, p. 272. [Citatul exact este... “aristocrația nu se înaripase și capetele acesteia idre stând între popor și ocârmuitor nu începuseră a mușca când pre unul când pre altul.”]

⁷ Sfârșitul *Amintirilor*, “România literară”.

numai țărani, nu voia să le pună la discreție toate celelalte clase. [...]

Și în adevăr, rușii, pentru a-și ajunge scopul [...], câștigă pe boieri în partea lor, lăsându-le în schimb țărilor la discreție. Regulamentul organic este legiferarea exploatării claselor de jos de către boieri, căci exploatarea seculară ajunge acum aproape de culmea ei. Toată străduința boierilor, încă de la începutul veacului, se cheltuise în direcția aceasta. Toate proiectele de constituție pe care le ignorează dl Rădulescu-Motru (vezi cartea d-sale: *Cultura română și politicianismul*¹), și acea de la 1802 și cele de la 1821, concepute în Bucovina de boierii fugari, toate sunt legiferarea exploatării desăvârșite a claselor de jos — în ultimă analiză, a țăranimii. Constituția de la 1834 e, în sfârșit, realizarea aproape completă a dorințelor boierilor, care capătă de la ruși ceea ce Ioniță Sandu Sturdza, deși el însuși de neam mare, dar “boierinaș”, nu voise să le dea la început deloc, iar mai târziu, silit de rușii înțețiți de boieri, le dăduse numai în parte.

Istoria ne arată chinurile la care erau supuși țăranii și sub fanarioți și, după aceea, sub Regulamentul organic. Dionisie Eclesiarhul ne arată caznele pe care le îndurau țăranii sub domnia greci². Constantin Radovici din Golești

¹ În cartea aceasta [Buc., 1904], dl Rădulescu-Motru vrea să justifice filozoficește atitudinea junimistă față cu liberalismul. Teza pe care vrea d-sa s-o dovedească e următoarea: Țara românească trebuia lăsată să se dezvolte normal; constituționalismul, formele de viață noi n-au fost necesare; din contra, au fost dăunătoare. Schimbările le-au făcut cei de la 1848, nu pentru că erau trebuitoare, ci ca să-și satisfacă visurile lor de utopiști ieftini, incuți, și ambițiile lor personale — pentru ca să creeze o formă socială, în care ei și ai lor să poată exploata, prin buget, avuția națională.

² *Tesauru de Monumente istorice*, II, p. 193.

ne zugrăvește cu durere starea țărănimii din vremea sa (1826), exploatarea ei de către boieri. Constantin Radovici din Golești mărturisește că și el a făcut ca alții și spune că, după ce și-a deschis ochii, în urma călătoriei în Apus, l-a apucat musturarea de cuget, fericind pe cei care n-au făcut ca dânsul, care n-au stors poporul! V. Alecsandri, în articolul despre C. Negruzzi¹, ne vorbește de mizeria țărănimii, de deposedarea cu sila a răzeșilor, de umilirea breslașilor și de robia țiganilor din vremea domniei Regulamentului organic, a acelei *constituții oligarhice*, făcută de boieri și impusă țării. [...] Adevăratele clase românești: țărănimea, breslele și boierinașii sunt date în stăpânirea și exploatarea boierilor înstrăinați și slugarnici față de străini, în stăpânirea acelei clase care, cum am văzut, se rușina să fie românească și care, cum ne spune și Alecsandri, în articolul citat mai sus, și A. Russo, în *Iașii și locuitorii săi în 1840*, uitase și noțiunea și cuvântul de onoare.

Ar fi ușor să dau toată culoarea neagră a tabloului, dacă n-aș cita decât faptele din volumele V și VI ale *Istoriei românilor* a dlui Xenopol. Dar cred că și le poate reaminti oricine le-a citit. Am ținut numai să fac o schiță, folosindu-mă de câteva citații mai ales din scriitorii despre care e vorba în acest articol, pentru a-i caracteriza și cu acest prilej.

Așadar, la vremea când a apărut vechea școală critică moldovenească, țara era umilită [...]; boierii, disprețuitori ai românismului, apăseau de moarte clasele de jos și mai ales pe țărani, dați plată lor de ruși, în schimbul înge-

¹ *Opere complete, Proză*, p. 575 [ediția Sosec, 1876, p. III, *Constantin Negruzzi. Introducere la Scrierile lui*].

nuncherii țării. Am spus că încă de la 1802 boierii proiectează o *constituție oligarhică*. La 1821 boierii fugiți în Bucovina proiectează constituții peste constituții, care de care mai oligarhice și mai apăsătoare pentru țărani. Scopul lor este să reducă puterea domnilor, să-i facă unelte în mâna lor de exploatare. Ioniță Sandu Sturdza se opune: apoi, cum am spus, le cedează, silit de ruși, după convenția de la Akkerman. Iar Regulamentul organic este încoronarea succesului lor.

Dar la dorințele boierilor fugiți în 1821 se opune clasa boierinașilor, care, neglijată, departe de putere, devenise o clasă revoluționară. Această clasă, din cauza intereselor sale, ia o atitudine democratică și devine, ca orice clasă revoluționară, reprezentanta tuturor claselor dezmoștenite. Ionică Tăutu¹ este reprezentantul teoretic al acestei clase și al acestor tendințe. El opune proiectelor de constituții oligarhice ale marilor boieri un proiect de constituție liberală, în care cere reforme dictate de interesele claselor apăsate. Ionică Tăutu, pe care A. Russo îl compară cu P. L. Courier, era, ne spune A. Russo, versat în literatura politică europeană: boierinașii îndurerați se dedau doctrinelor filozofice². Atât boierii mari, cât și boierinașii (prin I. Tăutu) își teoretizează interesele cu ajutorul literaturii politice europene.

Așadar, în luptă sunt interese reale și “europenismul” (“străinismul”) servește numai spre a găsi formule pentru aceste interese. Întreb pe dl Rădulescu-Motru: este acesta raționalism, slăbiciune intelectuală, șarlatanism? La ast-

¹ Vezi sfârșitul *Amintirilor* lui Russo și articolul citat al lui Kogălniceanu despre Demidoff, din “Dacia literară”.

² *Amintiri*, “România literară” [1855], p. 507.

fel de învinuiri a răspuns de mult, cu anticipație, unul din acei “raționaliști șarlatani”, A. Russo:

“Va veni vremea, dacă n-au și sosit, în care și noi, tinerii de pe la 1835, tinerii și bonjuriștii suri de astăzi, vom fi chemați bătrâni; vom fi giudecați *nu după ceea ce am făcut, dar după ceea ce mințile strechiete or socoti că au trebuit să facem*; vom fi osândiți nu după greutatea luptei și a vremii de atunci, ci *după* patima partizilor și după placul opiniei mulțimei...”¹.

Luptele din prima jumătate a veacului al XIX-lea sunt lupte între categoriile sociale, lupte de interese sociale, din care, în vremea Regulamentului, ies învingătoare cele ale clasei boierești, cum, după 1848, vor ieși învingătoare, cel puțin în parte, interesele altor clase.

Până la convenția de Akkermann, din 1826, ascenden-
tul îl au, până la un punct, dorințele boierinașilor. După
aceea, revendicările de castă ale boierilor se realizează tot
mai mult, până ce capătă realizarea aproape deplină sub
Regulamentul organic.

Dar boierinașii înfrânți nu se lasă și, reprezentând și
pe celelalte clase, duc lupta împotriva constituției oligar-
hice impusă de ruși și în favoarea unei constituții favora-
bile claselor de jos, în favoarea constituției liberale. *Aceasta
este, până la un punct, lupta generației de la 1848*².

În Muntenia, pe lângă boierinași se alipește, conștient,

¹ *Cugetări* [p. I, I], “România literară” [1855, nr. 7], p. 85.

² E interesant de relevat aici că revoluția japoneză din 1868 — care a zdrobit puterea “șogunilor” și a pus temelia Japoniei moderne — a fost săvârșită tot de o clasă de boierinași, acei celebri “samurai”, care și astăzi constituie forța vie a statului japonez; pe când boierii cei mari, “daimios”, au reprezentat și reprezintă numai puterea de inerție, apărând străvechile privilegii.

și clasa mijlocie, care în Moldova aproape nu există, și de aceea “revoluția” munteană este mai serioasă și are alt caracter.

Așa stau faptele istoricește. Acei care atacă pe cei de la 1848 ca pe niște șarlatani raționaliști ignorează istoria românilor.

Criticii de care vorbim în acest studiu fac parte din clasa boierinașilor, sunt reprezentanții acestei clase și, prin simpatie, ai tuturor claselor apăsate. A. Russo nu uită nici pe evrei, ca și Kogălniceanu, care, în *cerințele* sale de la 1848, reclamă drepturi pentru acest neam: întotdeauna o clasă apăsată, când își revendică drepturile, se face, până ce le câștigă, apărătoarea tuturor celorlalte grupuri nemulțumite.

Năzuințele acestor oameni au căpătat formula teoretică de la ideologia Apusului.

În starea țărilor române, așa cum am schițat-o, și ca reprezentanți ai clasei boierinașilor, care luptau de mult cu boierii, acești critici¹ n-au putut fi decât “revoluționari”, urmași ai lui Ionică Tăutu de la 1821. Cauzele adânci sociale explică atitudinea lor politică, și nu simplul contact cu Apusul. Contactul cu Apusul putea numai să-i întărească în atitudinea lor de nemulțumiți, și prin puterea contrastului, și prin cunoașterea teoriilor, adică prin conștientizarea instinctelor lor. Constantin Radovici din Golești, întors din străinătate, la 1828, când plânge, comparând cu Apusul înapoierea și nefericirea țării sale, nu inventează înapoierea, nefericirile, jafurile și umilirea din țară.

¹ Afară de cel mai neînsemnat (vorbim de el ca critic), C. Negruzzi, care, cum vom vedea, din cauza temperamentului său nepotrivit cu nevoile epocii, n-a fost revoluționar, fără să îndrăznească, nu-i vorbă, a se ridica împotriva revoluționarilor.

Așadar, acești critici sunt constituționaliști liberali, din pricina împrejurărilor din țara și din epoca în care ei trăiesc și luptă.

O altă cauză, care a contribuit la schimbările sociale din veacul trecut, a fost și fatala presiune a Apusului asupra țărilor române, care, cum s-a zis, sunt ca niște provincii ale Europei, în imposibilitate de a rămâne în afară de mișcările sociale ale continentului.

Apoi, să nu se uite că în mișcările sociale joacă rol și idealismul, adică dorința de a lucra pentru adevăr, pentru bine și pentru frumos. În accentele lui Constantin Rădulescu din Golești nu e vorba, desigur, de interesul de clasă, ci de tristețea unui suflet care compară adevărul, binele și frumosul din Apus cu înjosirea și mizeria din patria sa — comparație din care se naște dorința dezinteresată de bine, ce dă naștere sacrificiului pentru o cauză: idealismul. Și — lucrurile omenești sunt foarte complicate — desigur că și la cei din clasele interesate a avut rol și idealismul, căci sufletul omenesc, spre onoarea lui, se revarsă întotdeauna peste marginile interesului individual, dovadă chiar îmbrățișarea sinceră, de către clasa care luptă pentru schimbare, a intereselor celorlalte clase apăsate.

La Alecsandri mai surprindem o cauză de nemulțumire, deci încă o cauză a atitudinii sale. Alecsandri, cum vom vedea aiurea, a fost un patruzecioptist junimistizant. (Am spus că C. Negruzzi a fost un junimist, primul, mai bine, a fost un “junimist” care a luat parte la mișcarea de la 1848.)

Într-o scrisoare din 184...¹ zice corespondentul său:

“Crescuți amândoi în Franța din copilăria noastră, ne-am despărțit de un an, *lung cât un secol*; tu ai mai rămas

¹ *Opere complete, Teatru*, I, p. VII.

la Paris, o ! *fericitule între fericiți!*, iar eu m-am întors la Iași”... pe care (în *Iașii în 1844*¹) îl descrie cu dispreț ca pe un oraș “semi-oriental”, fără arhitectură, fără splendoare, incult și plin de glod², în care meritul bonjuriștilor nu e recunoscut și unde, cum zice aiurea:

“Noi [bonjuriștii] nu mai avem lege, suntem eretici, provocăm boierii la duel, mâncăm oamenii, criticăm abuzurile” etc... și, ceva mai departe:

*“Ce zici, amice, de elementul în care suntem chemați a trăi noi, elevii academiilor din Franța și Germania? [...] noi, care avem aspirații către orizonturi necunoscute sub cerul țării?”*³

— sentimente ce lipsesc la A. Russo și M. Kogălniceanu, care au fost adevărați liberali, sentimente care ni-l arată ca pe un “occidentalizat” fin, rău impresionat esteticeste de societatea ieșeană, și din care vedem la Alecsandri, pe lângă, desigur, o sinceră nemulțumire de mizeriile țării, și ceva din ceea ce se cheamă *dandysm* ori *snobism*. Dar vom vorbi pe larg despre Alecsandri aiurea.

Așadar, umilirea națională, interesele de clasă ale boierinașilor — și ale negustorilor în Muntenia —, presiunea europeană, idealismul, snobismul sunt cauzele mișcării liberale de la jumătatea veacului al XIX-lea.

Criticii de la mijlocul veacului al XIX-lea nu au putut fi, prin urmare, decât constituționaliști liberali.

După 1866⁴ dorințele cele mari se îndeplineseră și ferici-

¹ *Opere complete, Proză*, p. 101.

² Ceea ce spune și C. Negruzzi în articolul *Paveaua, Călimdar pentru poporul român*, 1846.

³ *Opere complete, Teatru*, I, p. X.

⁴ Și chiar mai înainte: Kogălniceanu, în 1855 (“România literară”, 1855, 53), ne spune că “entuziasmul” de la 1848 slăbise, din cauza “materialismului vrăstei coapte, a visurilor ambiției neîmplinite, a orgoliului pozițiilor câștigate”.

rea nu venise nici atât de mare cât se sperase, nici egală pentru toți.

Numai un singur lucru era clar: umilirea națională nu mai era așa de strigătoare.

Constituția liberală nu putea fi privită cu ochi buni de boierii cei mari, căci prin constituție ei trebuiau să împartă puterea cu alții. Nu-i vorbă, constituția a fost așa alcătuită, încât să nu-i lovească mult în interesele economice. Iar egalitatea în fața legii, în fața autorităților, care i-ar fi putut jigni, deși înscrisă în Constituție, n-a existat și nu există încă. Dar, oricum, acest atentat — constituția liberală — la atotputernicia boierilor i-a făcut să nu aibă simpatie pentru dânsa.

Pe boierinași, această constituție, odată câștigată, n-a putut să-i mai entuziasmeze, pentru că, legile economice lucrând, boierinașii au început — mai bine, au continuat — să decadă, stârnindu-li-se acum ca concurent o clasă nouă, burghezia.

Numai burghezia, creată în parte de stat, ajutată de el a se întări, a fost mulțumită.

Profesiunile liberale și funcționarii au fost și ei mulțumiți, căci erau o clasă creată de noua stare de lucruri, și cu atât mai mulțumiți, cu cât pe atunci, nefiind concurență mare la locuri, erau prețuiți și bine plătiți. Mai târziu numai, de pe la 1880, o parte din această clasă începe să fie nemulțumită — unii suspinând după vremurile vechi (Delavrancea în *Odinioară* și aiurea, și mai ales Eminescu), alții visând un viitor fericit (socialiștii), toți însă plecând, conștient sau inconștient, de la durerea simțită pentru dispariția vechilor clase, boierinași, bresle, din care făceau parte și ei, și — un sentiment mai intelectual și mai altruist — de la durerea produsă în ei de mizeria

țărănimii. Unii căutau refugiul în trecut, alții în viitor. Toți erau nemulțumiți de starea nouă de lucruri; de aici, în mare parte, pesimismul generației eminesciene.

Negustorii mici și meseriașii români au fost distruși în noua organizare a țării mai ales în Moldova. Ei trebuiau să fie împotriva acestei stări noi, căci dacă politicește deveniseră cetățeni liberi, economicește, cu introducerea vieții și nevoilor complicate apusene, ei erau meniți pieirii.

Țărănimea..., dar țărănimea a suferit de la sfârșitul epocii eroice până azi. Este drept că noua stare de lucruri i-ar fi îngăduit să-și cucerească o viață mai bună, dacă ea ar fi știut să se folosească de legiurile noi.

Așadar, mai toate cauzele, care făcuse pe A. Russo și pe ceilalți să fie constituționaliști liberali, acum nu mai erau. Nu mai era nici umilirea națională de altădată, nici interesul de clasă, nici idealismul. Nu mai era nici *snobismul*, căci acum orașele noastre deveniseră mai “civilizate” și tinerii nu mai au cuvânt să se simtă ca în pădure. Ba, încă, cei care încep să devină mai reacționari, deși la 1840 nu puteau suferi “semibarbaria”, acum suspină după acea semibarbarie (Alecsandri, în unele piese și unele “scrisori”).

În “Junimea” au fost multe feluri de oameni. Ne mărginim la dl Maiorescu. Asupra d-sale nelucrând acele cauze care au lucrat asupra lui A. Russo și, pe de altă parte, el neținând în seamă fatalitatea faptelor istorice și scăpându-i considerația că binele ar putea veni tocmai prin ducerea cât mai departe a constituționalismului liberal, adică prin stoarcerea a tot ceea ce poate da el, dl Maiorescu, a fost împotriva constituționalismului liberal, cu toate că nu tocmai consecvent, cum vom vedea, a fost, cu un cuvânt, împotriva *formelor noi* — vestita sa luptă

împotriva formei goale, deși dl Philippide arată că și activitatea dlui Maiorescu a fost crearea și încurajarea formei goale, numai cât a formei copiate “întocmai” după forma științii moderne”¹.

Aceasta este deosebirea esențială dintre vechea critică, reprezentată prin A. Russo, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri până la un punct (și nu și C. Negruzzi, care a fost exact ca dl Maiorescu) — și dl Maiorescu.

Acum să vedem celelalte deosebiri.

În privința limbii și a literaturii, deosebirea stă în faptul că pe când vechea școală a luptat mai mult împotriva stricătorilor de limbă și a influențelor străine în literatură, dl Maiorescu a luptat mai mult împotriva prostului gust literar, sau în contra lui “Scrieți, băieți, numai scrieți!”...

Din cauza apăsării și umilirii românilor de către turci, ruși, unguri, fanarioți, se naște tendința de a dovedi cu orice preț romanitatea poporului român și latinitatea limbii. Începe curentul latinist — de necesitatea căruia își dă seama și un antilatinist din vremea aceea, V. Alecsandri², dar acest curent, tot purificând limba, tindea la desființarea ei. Pe de altă parte, contactul cu civilizația franceză pricinuind o puternică invazie de elemente franceze, pe lângă cele necesare — neologismele — se îmbulzesc o mulțime de cuvinte de prisos, barbarismele. Primejdia desființării limbii românești a fost mai ales în vremea vechii critici moldovenești: pe vremea când Laurian, Pumnul, Eliade și alții căutau să schimbe limba. Acel care,

¹ *Specialistul român*, p. 77. [Publicat în vol. *Lui Titu Maiorescu — omagiu*, Buc., 1900.]

² *Scrisori*, p. 54. [*Către I. Negruzzi*, ian. 1872.]

teoreticește, a reprezentat spiritul de conservare a fost A. Russo, care a adus toate argumentele cu putință și care a scris, în scurta-i carieră, mai mult decât toți ceilalți teoreticieni din vremea lui și de după el la un loc, și care, ca întotdeauna, și-a dat seamă de cele ce se petreceau în fața sa:

“Moderna ură politică a moscalilor, de care poate frații de peste munți, ca mai depărtați, nu erau și nu sunt pătrunși ca noi, ne-au aruncat în italianism, în franțuzism și în alte isme, ce nu erau și nu sunt românism, însă primejdiile politice, în cât privește robirea sufletului român, au trecut, adevăratul românism trebuie a-și ridica capul”¹.

A. Russo a scris mai mult, a adus mai multe argumente împotriva stricătorilor de limbă decât Maiorescu.

În privința literaturii, chestia trebuie privită din două puncte de vedere: al caracterului specific românesc — originalitatea; și al calităților artistice — valoarea estetică.

Din primul punct de vedere, școala veche critică, iarăși, a luptat mai mult, aducând argumente mai numeroase și mai complete. La începutul influenței franceze, românii imitează servil pe străini; A. Russo zice că, într-o bucată românească vezi imediat că cutare pasaj e luat din Hugo, cutare din Lamartine, cutare din Byron etc. Ca și în privința limbii, cu care din acest punct de vedere are mare înrudire, literatura e în primejdie a nu mai fi românească. Și, ca și în privința limbii, primejdia cea mare e în vremea vechii școli critice.

A. Russo a scris mai mult, a adus mai multe argumente împotriva imitației servile decât dl Maiorescu.

Din al doilea punct de vedere, al *calităților artistice*,

¹ *Cugetări*, “România literară” [1855], p. 339.

dl Maiorescu a luptat mai mult, a scris mai mult și a adus mai multe argumente. În adevăr, acum primejdia “stricării originalității”, cum ziceau cei vechi, în literatură, ca și în limbă, era încă — este și azi —, dar nu mai era așa de mare. Prin lupta vechii școli critice, prin influența câtorva opere bune (Alecsandri, Alexandrescu etc.), prin accentuarea, cu alte cuvinte, a procesului de asimilare a culturii străine, primejdia stricării originalității limbii și a literaturii nu mai este mare: *dl Maiorescu, deci, va lupta mai puțin în direcțiile acestea*, prea puțin chiar. Dl Maiorescu a fost mai mult împotriva constituției, care era necesară, decât împotriva spiritului străin în literatură, care nu era necesar, căci un spirit și o literatură românească existau — în popor. Acum însă, din cauza răspândirii culturii, din cauza creșterii încrederii în sine, după realizarea atâtor visuri mari, țara toată începe a scrie; maculatura literară ia proporții îngrijorătoare, bunul-gust e în primejdie, cum nu fusese mai înainte. De aceea, *dl Maiorescu va lupta mai ales împotriva stricătorilor gustului estetic al publicului.*

Trebuie să mai adăugăm aici o altă direcție în care a luptat dl Maiorescu mult mai mult decât vechea critică, în vremea căreia nu erau încă destule motive de luptă. E vorba de lupta împotriva falsificării adevărului în știință, deși, cum arată dl Philippide¹, dl Maiorescu a confundat știința cu perfecțiunea formei științei. În procesul de adaptare a culturii străine, desigur că slăbiciunea trebuia să se manifeste mai ales în domeniul științific; chiar azi, în această privință, suntem încă în perioada de tranziție. Am arătat aiurea că *Convorbirile literare* au primit bine

¹ *Specialistul român*, p. 77.

revista *Contemporanul*, pentru că această din urmă revistă aducea în literatură, prin accentuarea necesității unei limbi curat românești, un sprijin tendințelor *Convorbirilor literare*. Spuneam că primirea bună se mai datorește și altor motive. Câteva din acele altele sunt următoarele: doctrinele științifice, mai ales darwinismul: dl Maiorescu a fost întotdeauna darwinist; ateismul: dl Maiorescu, cum arată și dl Panu, a trecut întotdeauna drept ateu; transplantarea, în general, a științei pozitive în țara noastră; introducerea și asimilarea ei; lupta împotriva pseudoștiinței; lupta împotriva plagiatului¹.

Și fiindcă pe vremea dlui Maiorescu, ca și pe urmă, primejdia cea mai mare era stricarea bunului-gust și lipsa

¹ Plagiatul are o istorie interesantă în țara românească. Acumularea capitalurilor, la început, se datorește în mare parte spoliatiunii, furtului. În acumularea capitalului nostru intelectual s-a întâmplat același lucru. La început se plagiază în știință pe o scară întinsă, după cum se plagiază și-n literatură. Dar plagiatul acesta de la începutul culturii românești nu se poate caracteriza — moralicește — ca un furt, pentru că plagiatorii n-au conștiință că sunt vinovați că fură. Scriitorii de la începutul veacului spun adesea: “luat din alte limbi” și adesea nu spun nici atâta, pentru că *cine e autorul* nu prezintă nici o importanță. Pentru omul incult, *cine e autorul* e o întrebare fără interes; în mahala se citesc cu entuziasm *Dramele Parisului*, dar nimeni nu știe că sunt de Ponson du Terrail, deși numele acestuia e scris pe copertă; pe mahalagioaică o interesează cartea, subiectul, și nu cine a scris cartea. Când Anton Pann publică *Noul Erotocrit*, nici pentru dânsul, nici pentru cititorii săi, nu avea importanță autorul. De aceea, cei care vorbesc astăzi cu dispreț despre plagiatul din prima jumătate a veacului al XIX-lea greșesc. Pe vremea *Contemporanului* însă, oameni sus-puși, profesori de universitate și de liceu, nu mai pot fi tratați ca un Anton Pann. Aceștia, acumulând prin furt capitalul intelectual, românesc, sunt vinovați. Amoral sau imoral, plagiatul a fost fatal, până la un punct — util. Dar trebuia să i se pună un capăt, trebuia să se înceapă o dată mai mult asimilarea decât introducerea culturii — și *Contemporanul* a reprezentat, în istoria culturii românești, lupta împotriva acumulării culturii prin banditism și, în genere, a făcut pentru știință ceea ce *Convorbirile literare* au făcut pentru literatură.

de seriozitate științifică, vădită dlui Maiorescu mai cu seamă ca lipsă de seriozitate a *forme*i științei, în mintea publicului s-a făcut convingerea, alimentată și de “Junimea” că dl Maiorescu și “Junimea” au fost cea întâi mișcare critică în țara românească. La această convingere a contribuit și faptul că cei vechi au fost uitați, mai ales pentru că “Junimea” nu i-a amintit. A mai contribuit și atitudinea curat negativă a dlui Maiorescu, îmbrăcată într-o logică impecabilă, precum și faptul foarte important că dl Maiorescu n-a atacat numai curente și principii, ca cei vechi, ci și — și mai ales — persoane și reviste, că a concretizat ținta atacului, a făcut interesantă priveliștea luptei, dându-i acel element gladiatoric, care farmecă și atrage publicul. Și, în sfârșit — cum se formează toate legendele —, faptul că norodul pune întotdeauna pe socoteala celui mai cunoscut tot ce au făcut alții: pentru moldoveni, toate bisericile vechi sunt făcute de Ștefan cel Mare...

Prevăd o obiecțiune, anume că reprezentanții vechii școli critice, chiar dacă au spus ceea ce trebuia de spus și chiar dacă au scris mult, au avut o activitate scurtă și o răspândire restrânsă a scrierilor lor. Dar nu e așa: *România literară* — ca să nu mai vorbesc de *Dacia literară*, de *Propășirea*, de *Steaua Dunării* și de alte publicații — apărea în 500 exemplare, ceea ce e mult pentru acea vreme. Apoi, să nu se uite, acești oameni, în vreme de douăzeci de ani, în Iași, care era “Moldova”, au exercitat o mare înrăurire prin personalitatea lor, înrăurire căreia se datorește mediul găsit de “Junimea”. Pun mai mult preț pe aceasta — într-o țară ca Moldova, mică, cu un public intelectual restrâns, cum era mai ales pe atunci și care trăia aproape numai în Iași —, decât pe articolele publicate. Am văzut cum vorbește dl Maiorescu de “sfaturile” lui Alecsandri.

Și sunt convins — ceea ce reiese și din *Amintirile* dlui Panu — că și influența dlui Maiorescu se datorește mai mult personalității sale, influenței sale directe, decât arti-colelor sale.

Din cele spuse, se mai explică și o altă deosebire dintre vechea școală critică și dl Maiorescu: deosebirea în privința curentului poporan și a celui istoric. Vechea școală este poporanistă și istorică, pentru că criticii vechi au fost romantici și apărători ai originalității limbii și spiritului românesc. Fiind romantici s-au adresat la literatura populară, care conține elemente romantice, și la trecut, ca toți romanticii; de aceea și romanticul Eminescu, în această privință seamănă cu vechea școală critică. Fiind democrați, era natural să se îndrepteze către “popor”. Iar ca apărători ai originalității limbii și literaturii, tot la popor (la limba, spiritul și viața lui) și la istorie (la viața trecută și la limba cronicarilor) trebuiau să se adreseze. Eminescu seamănă și în această privință cu vechea școală critică. Și, din “Junimea”, mai seamănă și Lambrior, care, în deosebire de dl Maiorescu și de toți ceilalți, voia o limbă încă și mai românească. Iar dl Maiorescu n-a fost nici romantic, nici democrat, nici n-a luptat așa de mult, cum am văzut, pentru păstrarea originalității în limbă și literatură: dl Maiorescu n-a stăruit, deci, asupra curentului poporan și a tratat cu oarecare dispreț, în orice caz cu nepăsare, curentul istoric.

Așadar — din cauza deosebirii de epocă —, pe când vechea școală critică, reprezentată mai ales de A. Russo, va fi cu precauțiune, constituționalistă liberală, va lupta mai mult pentru păstrarea originalității limbii și spiritului românesc, insistând asupra curentului poporan și istoric, și va lupta mai puțin pentru triumful bunului-gust literar

și respectarea adevărului în știință sau formei științei —, dl Maiorescu va avea dispreț și neîncredere față de constituționalismul liberal, va lupta mai puțin pentru păstrarea originalității limbii și a spiritului românesc, va insista foarte puțin asupra curentului poporan și aproape deloc asupra celui istoric, va lupta mai mult pentru triumful bunului-gust în literatură și a respectării adevărului în știință, sau a formei științei.

Aceste deosebiri se explică și prin mentalitatea acestor critici, prin deosebirea de temperamente și de cultură.

Analiza temperamentelor și a culturii lor ne va explica și ea ceea ce ne-a explicat analiza împrejurărilor istorice și sociale. Vom vedea că criticii aceștia au avut întocmai temperamentul și cultura necesară rolului lor. Această “coincidență” nu este una “stranie”. S-a zis de atâtea ori că fiecare epocă, fiecare mișcare socială, literară etc. își găsește omul său. Aceasta înseamnă că un om devine reprezentativ numai când are un temperament și o cultură potrivite cu epoca sa, cu mișcărilor sociale etc. ale epocii sale. Fără Revoluția Franceză, Mirabeau ar fi rămas poate un necunoscut, și dacă în vremea Revoluției Franceze va fi fost un om de temperamentul lui Metternich acela a rămas în umbră.

În epoca dinainte de 1848, în Moldova critică, numai un om ca A. Russo, cu cultura lui franceză și liberală dinainte de 1848 și de după “1830, anul ce se numește în istorie anul slavei”¹, cu temperamentul lui entuziast, visător, generos, cu mintea lui largă și înțelegătoare, cu firea lui blândă, unduioasă, dezmierdătoare, bogată, izvorătoare de gândiri și de simțiri, a putut deveni reprezentativ. În mișcarea de la 1848 din Muntenia revoluționară numai

¹ *Amintiri*, “România literară” [1855], p. 442.

oameni ca I. C. Brătianu și C. A. Rosetti, cu cultura lor franceză din acea vreme, cu temperamentul lor de foc, au putut deveni reprezentativi. În mișcarea politică cumpătată din Moldova, de la 1840 până la 1860, numai un om ca Kogălniceanu, cu cultura lui franceză și germană dinainte de 1848¹, cu caracterul lui energic, casant, cu mintea lui clară, cu voința lui de fier, a putut deveni reprezentativ dându-ne pe acel om de Stat care a pus bazele României moderne. În epoca de decepție și reacție, numai un om ca dl Maiorescu cu cultura germană de după 1848 ², cu temperamentul său rece, cu frica sa de entusiasm — parcă sentimentul ar fi o slăbiciune³ —, cu mintea sa cumpănitoare, cu inteligența sa remarcabilă, cu cultura sa întinsă și variată, cu firea sa sterilă de concepții și de simțiri — de unde atitudinea sa disprețuitoare și negativă⁴ —, numai un astfel de om putea deveni reprezentativ.

N-am vorbit anume aci de C. Negruzzi și V. Alecsandri, pentru că unul, C. Negruzzi, deși a trăit în prima epocă, a fost junimist, iar celălalt, V. Alecsandri, n-a avut o atitudine bine hotărâtă, ceea ce, neputând fi arătat în treacăt, necesită un studiu special.

¹ Vezi ce se spune însuși Kogălniceanu, în A. D. Xenopol: *M. Kogălniceanu*, p. 9.

² Cultura aceasta, spiritul critic, caracterul rece, lipsa de sentimentalism sunt cauzele așa-numitului “filogermanism” și “cosmopolitism” ale dlui Maiorescu, care n-au existat.

³ Sunt sigur că dl Maiorescu, dacă ar fi trăit în Italia pe vremea lui Garibaldi, nu l-ar fi urmat, poate ar fi zămbit în forul său interior de “ridicolul” delirului popular; pentru dl Maiorescu, ne spune dl Panu (în “Săptămâna”, anul 1901, 4), Revoluția Franceză a fost o “epidemie morală”.

⁴ “Arta vieții ? Rezervă, discrețiune, *cumpătare*, în genere *negațiune* și în rezumat *abnegațiune*.” “Ferește-te a da sfaturi.” (*Critice*, II, p. 396 și p. 386. *Aforisme*.) În “Convorbiri”, zice Alecsandri (*Scrisori*, p. 64), e numai “*critică și iar critică, și tot critică*”. Vezi și dl Panu (“Săptămâna”, anul 1901, 6, și anul 1903, 49).

VII

Primul junimist: Costache Negruzii

Costache Negruzzi a fost primul junimist. Mă voi încerca să dovedesc acest lucru.

Junimismul a avut pretenția, cum am arătat aiurea¹, că asistă, ca conștiință, la fenomenele politice, sociale și culturale și că le definește din punct de vedere obiectiv, al adevărului pur. Am arătat atunci că pretenția de conștiință-oglină este nefundată fiindcă junimiștii au reprezentat și ei un ideal, au fost luptători, au fost un fenomen, că atitudinea lor a fost dictată de subiectivitatea lor, că n-au fost, cu un cuvânt, conștiințe-oglinde. Am arătat că în chestii de ideal, cum sunt chestiile sociale, nici nu poate fi vorba de oglindirea realității, logica luptătorului e condiționată de scopul pe care-l urmărește, mintea sa este “advocatus diaboli”. Și am arătat că, dacă în ideologia patruzeci-optistă vorbește instinctul revoluționar, dorința de renovare, în ideologia junimistă vorbește instinctul reacționar, tendința de rezistență la inovațiuni.

Și, în adevăr, *junimistul este mai mult o stare sufletească vagă, un sentiment, decât o teorie bine definită*. “Junimiștii” nu sunt toți acei care au făcut patre din societatea literară din Iași sau din partidul politic cu acest nume; și, dimpotrivă, mulți care n-au făcut parte din gruparea literară sau cea politică sunt în realitate “junimiști”.

Junimismul este, mai înainte de toate, recomandarea de a ne feri de importarea civilizației sau, mai degrabă, recomandarea unei precauțiuni exagerate când e vorba de

¹ Note și impresii, Foiletoanele lui Caragiale.

a importa această civilizație. Este nerecunoașterea utilității de a transforma România într-o țară cu caracter curat european, după asemănarea celor din Apus și mai ales după asemănarea Franței, care a zguduit din temelie toate așezările politice și sociale din Europa — atitudine hrănită la primii corifei ai junimismului și de cultura lor germană (“germanismul” junimist).

Dar junimiștii n-au fost cu totul împotriva introducerii formelor noi de viață în țara noastră. Ce să ne introducă, cum, în ce măsură — aceste lucruri n-au fost lămurite de junimiști niciodată. Dl Maiorescu a vorbit, în general, împotriva formelor goale, a formei fără fond, adică a civilizației, cum se putea transplanta, dar acest spirit eminentamente negativ n-a spus, pe cât știm, nicăierea, ce, cât și cum trebuia de importat. N-a spus-o nici dl Rădulescu-Motru, care (în *Cultura română și politicianismul*¹) are pretenția de a fi un spirit critico-creator. Un lucru este sigur: junimiștii n-au fost împotriva transplantării civilizației apusene pentru toată lumea. Ei, pentru dânsii, au fost pentru transplantarea în mare; au fost împotriva acestei transplantări pentru majoritatea țării. Junimiștii n-au fost niște “ruginiți”. În viața lor personală au adus pe malurile Bahluiului și ale Dâmboviței felul de trai din marile capitale ale Europei și chiar limba acelor capitale. N-au renunțat, pentru dânsii, la nici una din achizițiile civilizației europene, în domeniul politic n-ar fi renunțat, desigur, la nici o *libertate*, la nici una din binefacerile aduse omenirii de marea Revoluție Franceză (acea “epidemie morală” a dlui Maiorescu). În lupta lui contra “Școa-

¹ Buc., 1904. În legătură cu disputa Ibrăileanu—Rădulescu-Motru, a se vedea și vol. III din *Scrisori către Ibrăileanu*, Buc., Minerva, 1973.

lei Bărnăuțiu”, în care “Junimea” întâmpină o serioasă rezistență, dl Maiorescu face apel la principiile de “umanitare și liberalism”, principiile marii Revoluții Franceze. Junimiștilor nu *le-a plăcut* (acesta este cuvântul, căci teoretic n-au susținut-o; abia dacă dl Rădulescu-Motru e ceva mai clar) ca de aceste achiziții să se folosească masa cea mare a poporului român. Din această cauză — civilizația numai pentru ei — doctrina aceasta a fost egoistă și a repugnat întotdeauna spiritelor generoase.

În această atitudine se pot deosebi două lucruri: lupta împotriva înnoirilor lingvistice, în care ei continuă vechea școală critică și în care au avut dreptate — dovadă evoluția ulterioară a limbii și literaturii române —, și lupta împotriva înnoirilor sociale și politice, care este o noutate față cu vechea școală critică și în care n-au avut dreptate, dovadă, iarăși, evoluția ulterioară a societății române.

Costache Negruzzi, în germene, bineînțeles, și fără un plan sistematic, reprezintă cele două atitudini ale “Junimii”. Costache Negruzzi are exact atitudinea dlui Maiorescu, vreau să zic că nu e nimic la dl Maiorescu care să nu fi fost simțit și spus de C. Negruzzi. Cele câteva puncte de vedere în plus la C. Negruzzi — oarecare accentuare a curentului poporan și mai ales a celui istoric — se datoresc presiunii împrejurărilor de pe vremea sa: am arătat în capitolul precedent că pe vremea lui C. Negruzzi primejdia înstrăinării în limbă și literatură era mai mare decât pe vremea dlui Maiorescu.

Mai întâi, C. Negruzzi nu e un “ruginit”, e un om nou, civilizată, un om de cultură europeană. Pe vremea sa, un reacționar era un om care regretă ișlicul. Junimismul, pe atunci, încă nu era reacționarism, era moderantism. Vom vedea mai jos că C. Negruzzi se declară “moderat”. Mai

târziu, după introducerea constituției liberale, moderantismul acesta va fi reacționarism: acum constituția liberală nu mai e de câștigat, e câștigată.

Nu e “rugină”, apreciază toate bunurile lumii civilizate, se-mbracă nemțește, gustă teatrul și opera franceză și italiană, citește pe Victor Hugo, călătorește pe la stațiunile balneare din Europa, e duelgiu, e, în sfârșit, “european”. Dar e împotriva “civilizației” pentru masa cea mare a poporului român. Unui țaran care îl întreabă dacă n-ar fi bine să-și dea copiii pe la învățători, îi răspunde:

“Să-i dați la dascălul din sat să-i învețe limba lor, ca să poată ceti cărțile cele bune care-i învață cum să cinstească pre Dumnezeu, pre părinți și pre mai marii lor [astea le spunea la 1849!...], cum să-și împlinească datoriile către cârmuirea care se îngrijește pentru binele lor [idem !], cum să se ferească *de lene și de beție*, și prin urmare cum să se facă buni gospodari”¹, așadar, în germene, tot programul junimist: îmbunătățirea vieții materiale a păturilor de jos și oprirea lor de la o viață conștientă, care ar putea să le dezvolte spiritul de cercetare și de critică și deci să le dea acces la trebile statului. Deși om nou, civilizată, “european” fin și sceptic, e plin de iubire pentru boierul de modă veche, cu toate că acesta duce altă viață și are alte idei și alte idealuri decât dânsul — pentru că acest boier este simbolul și garanția dăinuirii forme sociale împotriva căreia luptau patruzecioptiști². Și când vorbește despre Villara (în 1852), care a jucat în Muntenia rolul știut, e plin de respect și considerațiune³.

¹ Scrieri, I, p. 296 [Scrisoarea XXV. Omul de țeară].

² Scrieri, p. 220 [Scrisoarea VIII. Pentru ce țigani nu sunt români].

³ *Ibidem*, p. 309 [Scrisoarea XXVIII. Pelerinagiu].

Și atunci, este firesc ca, dintre toți oamenii de talent și cultură ai *Daciei literare* și ai *României literare*, C. Negruzzi să fie singurul care s-a împotrivit mișcării revoluționare de la 1848. În această abstențiune a lui C. Negruzzi față de marile frământări, la care iau parte toți prietenii și tovarășii săi, ni se lămurește nouă primul junimist român. Despre această revoluție, pe care nu îndrăznește s-o atace de-a dreptul, nu amintește decât de două ori, pe cât știm¹, când spune că... “anul 1848 a fost fatal literaturii”...

Nicăieri vreo notă mai generoasă, ceva spontan și necalculat, ceva ieșit din prisosul sufletului, ceva revărsat peste marginile interesului individual și de clasă, în sfârșit, vreo abatere de la “cumințenie”, și doar a trăit în vremea și în mijlocul marilor “nebunii”... (Să ne gândim la A. Russo ori la Bălcescu !) Peste tot, o uscăciune morală și o răceală, care au constituit cunoscuta finețe a junimiștior, peste tot lipsă de iluzionare și avânt. *Această* răceală a dat naștere “zeflemismului” (și nu spiritului critic, cum voiesc să ne asigure unii: dovadă A. Russo, din care nu putea lua naștere zeflemismul). De aici, în spiritul publicului, identificarea junimismului cu zeflemismul și invers.

Dacă C. Negruzzi e împotriva luptătorilor de la 1848, apoi aceștia îi plătesc cu vârf și îndesat. În ziarul *Bucovina*, care după 1848 ajunge tribuna revoluționarilor din principate și mai ales din Moldova, C. Negruzzi e acuzat că la 1848 a tăcut pentru că i s-au dat “ciolane în gură, și împrejurările anului 1848, pe lângă titlul de director al vistieriei, îl mai îmbrăcară cu remunerație, cu titlul de epitrop al școalelor publice...” etc.².

¹ *Ibidem*, I, p. 335, 339 [*Scrisorile XXXI și XXXII*].

² *Bucovina*, 1849, nr. 23.

C. Negruzzi fiind un “critic” și, pe de altă parte, potrivit liberalismului de la 1848, ar fi de ajuns atât pentru a justifica caracterizarea lui ca “primul junimist”. Dar ne vom încerca să arătăm că, și în privința limbii și a literaturii, între el și A. Russo sunt deosebiri, și anume, deosebiri de acele care formează tocmai asemănări cu dl Maiorescu, deosebiri care se explică prin tendințele sale sociale, deosebite de ale lui Russo și asemănătoare cu ale dlui Maiorescu.

Costache Negruzzi și-a expus părerile în multe articole, adunate, cea mai mare parte, în vol. I al *Scrierilor* sale sub numele de *Scrisori*. Din aceste scrisori putem cunoaște ideile lui despre limbă și literatură. În *Scrisoarea a XXXII-a* ne spune că limba, sub domniile străine, se corupsese și ea:

“Nu mai era acum limba lui Dositeu și a lui Cantemir¹, nici a cărților bisericești; era un gerg hibrid, amestecat cu ziceri turco-grece etc.”...²

Dar, zice el mai departe, după ce “lipsiră zicerile turco-greco-slave, se introduseră cele latino-franco-italiene”. Iar în *Scrisoarea a XXV-a* își bate joc cu mult spirit de mania latinistă și franțuzistă, când pune în gura unui țăran, care voia să-și dea copilul la școală, următoarele vorbe pline de înțeles:

“...Pre unul am să-l dau în școală la Iași, ca să învețe nemțește, franțuzește și latinește. — Dar românește nu ? — Ba și românește; dar, vezi d-ta, că dacă n-a învățat franțuzește și latinește nu înțelege româneasca de astăzi.

¹ Întotdeauna C. Negruzzi, când vrea să vorbească de cronicari, îi personifică în Cantemir: acesta îi era mai cunoscut pentru că acesta a fost tipărit cel întâi.

² *Scrieri*, I, p. 337.

Acum trebuie să știm multe limbi, ca să înțelegem pre a noastră”¹.

Și aceeași atitudine de critic o are și față de literatura vremii. El preferă pe Dosoftei maculaturii literare din timpul său (*Scrisorile XVII și XXXII*).

Întreaga sa critică, lingvistică, literară și socială a concentrat-o în *Muza de la Burdujăni*². “Muza” aceasta e cucoana Caliopei Busuioc, o fată bătrână care face versuri ca acestea:

Azi cu petițiune
M-adresăi către Amor
Și-l rugăi cu-ncordăciune,
Să astâmpere-al meu dor
De-a mea tristă pusăciune
Te îndură, zeu de foc!
De nu vrei protestăciune
Să întind în orice loc...,

— femeie “romanțioasă”, care răspunde baronului Flaimuc, falsului pretendent, când acesta îi spune că dorește o femeie “care să facă la mine poezii zo vi der Șiller vi der Ghete”:

“— Ghete! Șiller!, ce nume înalte ai rostit, baron ! Feblele mele talente cum vor răspunde la așteptarea dumitale ?”

— femeie care strică limba, influențată de toate manile lingvistice ale vremii (*pusăciune, conprinzi, neînvingibilă, atășăciune* etc.) — femeie modernă, care recomandă bătrânului ei amarez:

¹ *Ibidem*, p. 296.

² *Scrieri*, III, p. 45. Piesa e o localizare din franțuzește.

“...să te îmbraci după modă. În locul nădragilor acelor roși, să pui un pantalon elegant, botine de glanț, un bonjur făcut după jurnal ca toată lumea bine educată, ș-atunci aș putea suferi vederea dumitale, dar în halul acesta, o, ceriule! mă sparii!”, în sfârșit, cum o caracterizează Drăgănescu, eroul piesei:

“O alcătuire de toate ridiculele trecute, prezente și viitoare, o fată bătrână și nebună, care-și închipuiește că nebunește pe toți bărbații și socoate că nu-i poți zice bunădimineța fără să-i faci o declarație de amor. Când rea și nesuferită, când simtimentală și cochetă, s-aprinde și se alintă ca o copilă brudnică, și deodată o vezi că *se aruncă în disertații metafizice și în dispute literare*, de n-o mai înțalege nici dracu. Toată dorința ei e s-audă vorbind de dânsa. *Închipuiești-ți că se socoate poetă și muzicantă*, încât bietul târgușorul nostru geme de *versurile și de sonetele ei*; de aceea noi toți o numim Muza de la Burdujăni.”

Scopul pentru care a scris C. Negruzzi această farsă, căci această bucată e nu numai tendențioasă, ci curat tezistă — cum dealtmintrelea vom vedea —, așa e întreaga operă a lui Alecsandri, am putea spune a întregii literaturi mai vechi românești, scopul ni-l spune autorul însuși într-o “notă” de la sfârșitul piesei:

“...Noi am fost zis — nu ne mai aducem aminte unde — că *sunt mulți care schingiuiesc și sfâșie frumoasa noastră limbă* și în loc de creatori se fac croitori și croitori răi.

Asta ne-a îndemnat a compune această mică comedie crezând că facem un bine arătând ridicolul unor asemenea neologiști”.

Nu-i vorbă, farsa aceasta e peste măsură de slabă. Chiar alegerea locului, Burdujăni, e o copilărie, căci la Burdujăni nu putea exista o asemenea “muză”. Scriitorii dinainte de

1870 aveau spiritul prea facil și procedeul lor era copilăros. Dacă-i vorba de ridiculizat, de caricaturizat, apoi ei vor pune pe Caliopi Busuioc la Burdujăni, pe Iorgu Damian la universitatea din... Sadagura, poetul va purta numele de Acrostichescu, escrocul pe acela de Pungescu etc. Dar, cu toată lipsa de valoare estetică, literatura aceasta are pentru noi o mare însemnătate.

Muza de la Burdujăni conține nu numai ridiculizarea maniei lingvistice, ci și satirizarea ridicolului izvorât din amestecul fanariotismului pământean cu civilizația apuseană neasimilată. Caliopi Busuioc, ca și cucoana Chirița ori Gahița Rosmarinovici ale lui Alecsandri, sunt “Zițele” epocii de la 1848. Atunci civilizația apuseană străbătuse numai în clasele de sus și acolo, neasimilată *nici în formă*, dădea naștere la ridicol, și acest ridicol, Negruzzi și Alecsandri, Caragiale ai vremii lor, l-au observat și l-au redat în opere dramatice. L-au redat fără artă, pentru că nu aveau talent deosebit și pentru că ei erau deștelinătorii ogorului literar și aveau de luptat cu toate greutatețile, neavând nimica moștenit. Cu vremea, civilizația s-a prins bine, cel puțin din punctul de vedere al formei, în clasele superioare, și ridicolul superficial a dispărut: azi în clasele de sus nu mai poate fi o cucoană Chiriță. Dar civilizația a pătruns cu încetul, ca apa în păturile pământului, tot mai jos, până ce a ajuns în mahala, și azi, mai ales pe vremea când a fost scrisă *O noapte furtunoasă*, combinația ridicolă de orientalism și civilizație europeană e în mahala. Acest ridicol nou și-a găsit zugravul într-un om de un talent extraordinar, Caragiale, care pentru mahala și pentru “Zița” e ceea ce a fost Alecsandri pentru Gahița Rosmarinovici și C. Negruzzi pentru Caliopi Busuioc. Iar faptul că literatura caragialiană (a lui Caragiale și a imi-

tatorilor săi) a apărut în Muntenia e caracteristic: în Muntenia există mahala românească, mică burghezie românească; în Moldova nu există; un Caragiale moldovan ar fi fost imposibil... Și în curând civilizația va străbate la țară (a și început: o parte din Humulești e “despărțirea III a urbei T. Neamț !”) și, fatal, va da naștere unui ridicol, care-și va găsi și el zugravul, pe Caragiale al său. Acțiunea se va petrece poate la Humuleștii lui Creangă.

Dar pentru ce scriitorii vechi au zugrăvit cu atâta predilecție pe femei, când au voit să ridiculizeze mania civilizației ? C. Negruzzi, cum spune singur, a voit să ridiculizeze pe “croitorii” limbii: a ales pe o femeie. Alecsandri, pe Gahița Rosmarinovici, cucoana Chirița etc. O fi și frivolitatea feminină, dar cauza principală ni se pare alta.

Ion Ghica, în *O călătorie la Iași*¹, zice că femeile au făcut mult pentru ideile noi. Ele au fost mai accesibile civilizației apusene. Alecsandri zice același lucru². O femeie, Elena Negri, se știe că a avut un rol însemnat în lupta dată pentru a atrage atenția clasei boierești asupra literaturii populare culeasă de Alecsandri. Pe când bărbații purtau ișlice și vorbeau grecește, femeile se civilizase, vorbeau franțuzește, cântau din clavir și... flirtau cu bonjuriștii. Așadar, femeile s-au civilizat întâi, și cum procesul de civilizare nu se face, la începuturile lui, fără oarecare ridicol, între ele s-or fi găsinde mai multe “prețioase” și de aceea autorii vremii, poate fără să-și dea seamă, au intrupat atât de des în femei ridicolul semicivilizației.

¹ *Scrisori către Vasile Alecsandri*, p. 225.

² *Proză*, p. 583 [*Constantin Negruzzi. Introducere la scrierile lui*, III].

În *Muza de la Burdujăni* C. Negruzzi, ca și Alecsandri în “teatrul” său, se arată critic, șarjând însă ca și Alecsandri (care a fost puntea de trecere între școala veche critică și junimism), pentru că Negruzzi nu înțelegea fatalitatea fenomenului pe care îl zugrăvea, pentru că nu avea încredere în efectele civilizației introduse pe pământul românesc — pentru că era junimist.

Acest critic în toată puterea cuvântului, acest fenomenalist în privința limbii, care nu admite îndreptări ori creațiuni de cuvinte după voința conștientă a cărturarilor, își caracterizează singur pozițiunea sa în mijlocul diferitelor curente din vremea lui în *Scrisoarea a XVIII-a*:

“Când neamurile barbare au inundat România ca un rapide șiroi, găsind pânza limbei urzită, luau suveica și prin dreptul celui mai tare aruncau unde și unde câte un fir de băătăură de a lor groasă și nodoroasă. Astfel se țesu limba noastră. Pentru a scoate acum acele lătunoioase fire, trebuie a destrăma pânza și, prin urmare, a crea o limbă mai frumoasă, poate, mai nobilă și mai învățată, căreia nimic nu i-ar lipsi alta decât de a fi românească.

Aici încep necurmatele dispute între învățații pandemoniului nostru literar cărui se silesc:

Spirar nobil' sensi a' rozzi petti¹,

și pe care noi îi împărțim în trei clase. Liberalii zic (după Iorgovici și după Molnar) că trebuie a goni toate zicerile slavoane și ungro-turco-grece, deși aceste din urmă sunt foarte puține și noi, primite numai de niște capete bolna-

¹ Să inspire piepturilor grosolane simțiri nobile.

ve și stricate. *Moderații*, că trebuie a le *subția*, a le *înnobila* și a le *români*, și eu mărturisesc că m-aș învoi cu părerea domniilor-sale. Vin, în sfârșit, *conservatorii* [aceștia erau ișlicarii], astă veche rugină, care strigă cu glas de Stentor că se strică limba, plângând-o și bocind-o în gura mare”¹.

Aplicarea aceasta a terminologiei politice la clasificarea curentelor lingvistice o mai găsim și aiurea. Cei de la *România literară*² sunt învinuiți de “reacționarism” de către latiniști (adică de către “liberali”). G. Asachi, cum am văzut, trei ani după C. Negruzzi, împarte și el sistemele lingvistice în “sistem de conservativi, de radicali și cumpenitori sau de *juste milieu*”³.

Așadar, C. Negruzzi e un “moderat”, cum se declară singur — A. Russo ar fi zis “eclectic” —, și termenii aceștia politici, atât de frecvent aplicați la sistemele lingvistice, nu-s figurați, ei au înțeles mai adânc. În adevăr, omul e dintr-o bucată, ideile nu stau în capul lui în compartimente separate și, mai ales, cum spuneam la începutul capitolului, ideile când sunt în slujba unui ideal sunt condiționate de acel ideal. În prima jumătate a veacului al XIX-lea, românii sunt luptători: în fața lor se pun probleme mari și grave și toate chestiile se pun în legătură cu nevoile sociale (arta, de pildă, e curat tezistă, armă de propagandă; o recunosc toți, Kogălniceanu, în *Dacia literară*, Alexandri, în prefața *Teatrului* său etc.), așa încât teoriile lingvistice devin un reflex al luptelor naționale și sociale.

¹ *Scrieri*, I, p. 267.

² “România literară”, p. 226.

³ Eliade în “Curier de ambe sexe”, 1844, *Literații români*, are această clasificare: “regaliști”, “juste-milieu” și “radicali”. Eminescu denumește și el curente lingvistice cu termeni politici. Vezi mai departe capitolul consacrat lui.

Și de aceea “liberalii” în politică au fost și “liberali”, cum zice C. Negruzzi, sau “radicali”, cum zice Asachi și Eliade, în limbă: latiniști, franțuziți: “Dacă-i vorba pe schimbare, pe înnoire, să schimbăm, să înnoim, să ștergem trecutul rușinos!...”, “Moderații”, ca C. Negruzzi, au fost cumpăniți în toate, au fost deci împotriva “liberalilor”: a latiniștilor, a franțuziților. (Mai târziu, după ce “liberalii” au triumfat, “moderații” de ieri, fără să-și schimbe ideile, se pomenesc în situație de “conservatori”: jumiști...). Iar socialiștii, ca să mai dăm un exemplu de cum omul e dintr-o bucată, au fost realiști, atești, fonetiști — în sfârșit, împotriva tuturor atitudinilor și doctrine-lor burgheze. Numai oamenii bine echilibrați, sufletele bogate, comprehensive și, în adevăr, cumpănite, spiritele cu adevărat critice, reflexive, ajutate și de o cultură adecuată, pot scăpa de uniformitatea aceasta. Așa au fost Kogălniceanu și A. Russo, și mai ales A. Russo, acest om complet, acest spirit liber, spiritul cel mai liber pe care l-au avut românii. Și totuși, C. Negruzzi nu e atât de fenomenalist în privința limbii ca A. Russo. E o deosebire în atitudinea lui C. Negruzzi. El nu dă atât de mare importanță la ceea ce se numește “deprindere”, uz. Să nu se vorbească de deprindere, zice el: “N-am schimbat papucii?” (*Scrisoarea XIV-a*¹) Și are mai cu seamă antipatie pentru “slavonisme”, declarându-se partizan al înlăturării lor. Să se compare această atitudine cu aceea a lui A. Russo, care zice că o limbă se naște “pe decompoziția altor limbi”, că cuvintele, de orice origine, se împământenes-c și că gramaticii trebuie să constate, nu să inventeze² —, și care se roagă:

¹ *Scrieri*, I, p. 255.

² *Cugetări*, “România literară” [1855], p. 355, 482.

“Lăsați-ne să lucrăm în voia sa limbușoara asta turcită, greacă, ungurită, slavonită și ce a mai fi...¹, limba acea care le-au făcut românilor veacurile, pentru care i-au hulit, necăjit, chinuit ungurii și slavonii”².

Această pietare a lui Russo pentru limba “asta turcită, greacă, slavonită”, așa cum e ea, pentru limba vie, cum e în popor, vine desigur și din priceperea lui, dar și din marea lui iubire pentru poporul de la țară, pentru țărăni-me, care, singură, o vorbea așa, vine din adâncul lui poporanism. C. Negruzzi a vorbit și el de literatura populară o dată în *Dacia literară* și altă dată în *Scrisori*, unde a colectat o sumă de proverbe (în care, nu-i vorbă, pune în gura poporului cuvinte ca: *intrigi, caracter etc.*), dar această la dânsul e întâmplător și el n-a fost conștient de marea importanță a curentului poporan, cum n-a fost nici maestrul său Eliade, pentru că n-a fost poporanist, el, primul junimist. Românismul său se reduce mai mult la cărțile bicericești și la “trecut”, decât la literatura populară, decât la țăranul român viu, cu sufletul și nevoile lui. Și astăzi românismul, când e expresia reacționarismului, se sprijină mai mult pe “trecut”, iar pe țăran numai întru cât acesta e un simbol al trecutului.

C. Negruzzi a fost mai raționalist în privința limbii, pentru că a fost mult mai puțin poporanist decât A. Russo. Această lipsă de poporanism este încă o notă care apropie pe C. Negruzzi de dl Maiorescu³.

¹ *Ibidem*, p. 359.

² *Ibidem*, p. 340.

³ C. Negruzzi, reducând izvoarele limbii literare mai mult la cărțile vechi, ca și Eliade, și graiul muntenesc fiind mai aproape de limba cărților vechi, declară că el, fiindcă vrea să scrie literar, va scrie în graiul munte-nesc (*Albina rom.*, X, 59, anul 1839), neînțelegând, cum înțelegea A. Russo, ce este și ce trebuie să fie limba literară românească.

Această înclinare raționalistă a lui C. Negruzzi se manifestă și în sistemul său ortografic, ceea ce dealtminterlea e firesc, căci la noi chestia ortografică a fost strâns legată de chestia lingvistică (după cum aceasta a fost strâns legată de tendințele sociale și politice), a fost o față a ei: latinistii au fost etimologiști, fenomenaliștii au fost fonetiști.

C. Negruzzi n-a fost curat fonetist, a fost pentru scrierea “care păzește etimologia cuvântului”¹, ca și dl Maiorescu².

Aș ieși din genul acestui studiu, dacă aș analiza mai amănunțit temperamentul acestui scriitor, pentru a arăta că *tonul* său, când atacă curente adverse, mai ales literatura care nu-i place, e perfect acel ton “junimist”, rece, sarcastic, că umorul său n-are notă simpatică, altruistă, bună, ca de pildă al lui A. Russo. Repet: zeflemismul a putut să iasă dintr-un umor ca al lui C. Negruzzi, și nu din unul ca al lui A. Russo.

Am voit să arăt în acest capitol că C. Negruzzi, pe lângă atitudinea critică față de limbă și literatură, care-l pune în rândul vechilor critici moldoveni, a avut, față de transplantarea civilizației apusene la noi, o atitudine deosebită de a tovarășilor săi, asemănătoare cu a junimiștilor de mai târziu, atitudine care explică și deosebiri dintre el și tovarășii săi în privința problemei lingvistice, deosebiri care formează asemănări cu dl Maiorescu.

În cursul acestui studiu se vor lămuri mai bine cele spuse aici cu anticipație, care trebuiau spuse acum, pentru a fixa locul lui C. Negruzzi în evoluția spiritului critic român.

¹ *Scrieri*, I, p. 349 [*Scrisoarea XXXII*].

² *Critice*, III, p. 324—325 etc. [*Despre scrierea limbei române*].

VIII

Un junimist patruzecioptist: Vasile Alecsandri

Am spus altădată, ținându-mă de clasificăția curentă, că Alecsandri a fost un patruzecioptist rătăcit la “Junimea”. Nu este tocmai așa. Vom vedea în cursul acestui capitol că Alecsandri n-a avut o concepție unitară asupra vieții. Studiind cu atenție opera sa și mai ales cea mai semnificativă pentru problema noastră, cea dramatică, în comparație cu viața sa publică și cu unele afirmări directe ale sale, se vede clar că acest om n-a fost ceea ce se cheamă un “patruzecioptist” sau, încă și mai bine, se vede că în el s-au luptat întotdeauna două tendințe: tendința de înnoire, de reformare, și tendința de conservare, care au rămas alătura, antagonice. De aici o mulțime de contradicții între deosebitele sale manifestări, mulțime de contradicții în însăși opera sa, o nesiguranță și o lipsă de persistență în atitudinea sa față cu diferitele întâmplări sociale la care a asistat ori a luat parte. De aici apoi, în parte, superficialitatea criticii sale sociale chiar acolo unde este justă. Și tot de aici și unele neajunsuri, din punct de vedere artistic, ale operei sale dramatice în care, cum declară singur (prefața *Teatrului* său), a căutat să bicioiască apucăturile rele, adică să critice manifestările vieții sociale, morale și intelectuale ale vremii, căci literatura română de la începutul veacului al XIX-lea a fost tezigă, a fost transformată, conștient, în armă de propagandă. Și, s-o spunem în treacăt, bine au făcut scriitorii, deși, din punctul de vedere al artei, aceasta a fost un rău. Dar *inter arma* muzele ori tac, ori iau parte la luptă.

Critica lui Alecsandri este mai mult practică, adică

este consemnată mai mult în operele sale beletristice. În articole de teorie el a exprimat-o foarte rar, și atunci tot ca artist, prin ridiculizare.

El își începe critica prin comedia *Iorgu de la Sadagura* (1844) ¹, despre care C. Negruzzi ² zice că a avut un mare succes, pentru că combătea xenomania. Așadar, el își începe critica tocmai la începutul perioadei de tranziție, tocmai la începutul procesului de asimilare a culturii străine. Iorgu Damian, nepotul lui Enache Damian, boier de vremea veche, a fost trimis la învățătură în străinătate, la Sadagura, nu la Paris, ori Berlin, pentru că Alecsandri, când se pune pe caricaturizare, nu se-ncurcă. Am spus, vorbind de *Muza de la Burdujăni*, că scriitorii vechi au umorul facil și procedeul copilăros. Iorgu se întoarce acasă și scandalizează pe toți invitații lui Enache prin manierele sale, prin disprețul său și prin franțuzismul său contractat la Sadagura. Găsește o singură ființă care-l “pricepe”, pe Gahița Rosmarinovici, o văduvă bătrână, pretențioasă, franțuzită, o “précieuse ridicule”, în genul *Muzei de la Burdujăni*. Tânărul Iorgu declară un amor ridicol de înfocat Gahiței, care, firește, i-l primește la moment.

Dar să stăruim puțin asupra personajelor și scenelor.

Pitarul Enache Damian, “de 55 ani; poartă haine largi: antereu, brâu și căciulă brumărie”, trăiește la moșia sa din Moldova. Pitarul Enache Damian e un produs nealterat, ori foarte puțin alterat al solului românesc. E un boiernaș de modă veche, care-și îngrijește de moșie, e, la urma urmei, un țăran, stăpân însă și bogat, departe de influența fanariotă a capitalei. Viața lui, în adevăr, e patriarhală.

¹ *Teatru*, III, p. 987.

² *Scrieri*, I, p. 344 [*Scrisoarea XXXII*].

Toată plăcerea lui stă în ospețele cu prietenii de prim-prejur și, presupun, în vânat și citirea psaltirii și a Vieții sfinților. El își bate joc din toată inima de “noutăți”, fără însă a lupta împotriva lor:

“... mă pot giura pe cei patruzeci de sfinți părinți de pricep ceva din toate cimiliturile câte le înșirați d-voastră, își de vremea nouă, care vă ziceți... cum, Doamne, iartă-mă ?... *civrasalisiți*... Ha ! *civrasalisiți*; d-voastră, ipochimene alese, căroră vă este rușine a trăi și a grăi ca părinții voștri; d-voastră, oameni procopsiți și mai ales pricopsiți, care vă faceți momițele altora, împrumutând de la străini numai cele rele, numaiputând trăi decât cu *bonjur*, cu *blamange* și cu *parle, marle cheschevu*...” etc., sau, când Gahița îi vorbește de “invitație”, ori îi spune că-i “ariéré”:

“ — Ce sunt? ...*rierel*? Mări, ce vorbe sunt aestate? Ha, ha, ha... Auzi *înghitație, rierel, bonjur*? Auzi parascovenii pocite?... Nu cumva, soro dragă, s-o mutat țara Moldovii din loc?... Nu cumva suntem franțuji, nemți, jidovi ?... și noi, ca niște proști, ne credem tot moldoveni?... Ha, ha, ha, *rierel, înghitație!*”

Enache Damian își iubește țara:

“ — ...Țara Moldovei îi binecuvântată de Dumnezeu! Și cine nu știe s-o iubească și s-o prețuiască nu-i vrednic să-i mănânce pâinea și sarea”, nu-i vorbă, Enache Damian, ca om al vremii, are un curios mod de a pricepe mâncarea “pâinii și sării” Moldovei, căci atunci când visează la soarta nepotului său Iorgu, care are să se întoarcă de la Sadagura, dorește, între altele, și:

“Să deie Domnul, fătul meu, să mi te înalți ca ciocârlia și cu tine să-ți înalți și neamul!... Să deie Domnul s-ajungi ispravnic, *pentru ca să faci stare mare!*...”

Să-ți înalți neamul, făcându-te ispravnic, *pentru* a face stare mare!... se cunoaște și azi lucrul.

Aleksandri ridiculizează pe Iorgu, punându-i în gură vorbe ca:

“ — Ha... acum mă *suvenarisesc*...”

“ — *Mon cher oncle*, cetirea neconținută a uvrajelor mi-au cam slăbit puterea razelor vizuale...”

“ — *Pardon, mon cher oncle*, n-am vreme acu, că prezentez *omajurile* mele sexului frumos...”

“ — Apoi, să-ți spun, *mon cher oncle*? *Când au trăit cineva într-un târg civilizată ca Sadagura și când este silit în urmă a veni într-o țară ticăloasă ca a noastră, contrastul...*” etc.

Iată și Gahița Rosmarinovici:

“Iorgu. ...Ah ! nici o băutură nu poate vindeca patimile sufletești și *intelectuale*.

Gahița (*oftând*): *Te înțeleg!*

Iorgu (*apropiindu-se de ea și luând-o de mână*): Mă înțelegi?... A! Slavă Domnului că am găsit, în sfârșit, un suflet botezat care să mă înțeleagă!

.....

Gahița *Ah! quel bonheur!* mă iubește! (*tare*) *Piu-doarea* sexului meu nu mă iartă ca să răspund îndată dorințelor d-tale...”

Așadar, pe de o parte, omul simpatic Enache Damian; pe de alta, Iorgu și Gahița, tipurile ridicole.

Vom arăta că Aleksandri se ridiculizează și se caricaturizează pe sine, generația sa, năzuințele sale; că aci, în *Iorgu de la Sadagura*, junimistul Aleksandri persiflează pe patruzecioplistul Aleksandri.

Cum s-a văzut, Iorgu de la Sadagura vorbește cu

amărăciune pentru că e condamnat, el, care a trăit într-un oraș civilizată ca Sadagura, să stea acum într-o țară ticăloasă ca a noastră. Dar iată că și Alecsandri zice același lucru în scrisoarea din 184... către un prieten, citată deja:

“Crescuți amândoi în Franța din copilăria noastră, ne-am despărțit de un an, *lung cât un secol*; tu ai mai rămas la Paris, o ! *fericitul între fericiți !* iar eu m-am întors la Iași”, în acel Iași “semioriental”, fără arhitectură, fără nici o splendoare, incult și plin de glod, unde meritul bonjuriștilor nu e recunoscut (zice el în articolul *Iașii în 1844* — tot în 1844, ca și *Iorgu de la Sadagura*), în acel Iași unde, cum zice în alt loc, citat mai înainte:

“Noi [bonjuriștii] nu mai avem lege, suntem eretici, provocăm boierii la duel, mâncăm oameni, criticăm abuzurile...” și ceva mai departe:

“Ce zici, amice, de *elementul în care suntem chemați a trăi noi, elevii academiilor din Franța și Germania? ... noi, care avem aspirații și orizonturi necunoscute sub cerul țării?*”

Gahița Rosmarinovici, numai ea “înțelege” pe Iorgu, de aceea se înamorează de el. Cu câtă răutate îi ridiculizează Alecsandri! Dar, iată ce zice el însuși (în articolul despre C. Negruzzi): “În adevăr, începutul civilizației îl datorim sexului frumos...”, după care urmează cuvintele de laudă pentru femeii, apoi arată că bărbații lor erau în stare “a răspunde la aspirațiile lor sufletești” și continuă:

“Dispărțeniile, ajunse astfel la un grad de necesitate socială, se înmulțeau și au mers tot înmulțindu-se, *mai cu seamă după întoarcerea în țară a tinerilor crescuți în străinătate*. Sub o aparență de imoralitate, societatea își lua nivelul său moral, căci inteligențele dezvoltate prin o educație egală și inimile deopotrivă simțitoare se apropi-

au și pe ruinele căsătoriilor silite formau nouă, libere și trainice legături”¹.

Și atunci e clar că “junimistul” Alecsandri, ridiculizând în *Iorgu de la Sadagura* pe “bonjurist”, pe “duelgiu”, ridiculizează pe patruzecioptistul Alecsandri, pe bonjuristul, pe duelgiul Alecsandri, iar în *Gahița* ridiculizează pe femeia de la 1840 accesibilă civilizației.

Iar în accepția “Sadagura” ridiculizează străinătatea, obiceiul de a trimite pe fii în străinătate. Dar, iată ce zice tot el:

“Negreșit ea [tinerimea] ar fi rămas pierdută în hăugașul trecutului, dacă unii din părinții noștri nu ar fi avut ideea de a-și trimite copiii la universitățile din Franca și Germania”², și, în articolul despre Bălcescu:

“Tinerimea Moldovei, întoarsă de la universitățile Germaniei și Franciei, adusese cu dânsa în societate o comoară prețioasă de *idei nouă* și de *simțiri patriotice*”...³ (Să se observe ceea ce am mai spus că: “străinismul” a creat patriotismul.)

Dar ceea ce e mai curios e că Alecsandri pune gura ridicolului Iorgu teorii de ale sale, teorii scumpe:

“I o r g u : Am cercat de toate fără a da de mulțămire!... Mi-am zdruncinat șelile prin droșce pe paveaua noastră... cea vândută carâtașilor!... fără a câștiga altă plăcere, decât o durere în șolduri [...] Am alergat ca un iepure pe câmpul Copoiului, fără a căpăta altăceva decât o oacă de colb în piept și deplină încredințare că locuitorii Iașului au fost și sunt oamenii cei mai colbăiți din toată lumea... Am fost la balurile măscărite... vreau să zic măscuite... și m-am întors acasă cu ideea că cei mai mulți care-și pun masca o

¹ *Proză*, p. 583—584 [*Constantin Negruzzi*].

² *Ibidem*, p. 597 [*art. cit.*].

³ *Ibidem*, p. 553 [*Nicolae Bălcescu — în Moldova*].

fac pentru că li-i rușine de obrazele lor !... În sfârșit, m-am dus la opera nemțească, la vodevilul francez și la bietul Teatru Național !, sârmanul !... când moare, când învie... de-i mai mult răposat...”

Dar iată și mai clar cum Alecsandri vorbește prin gura lui Iorgu, ori cum Alecsandri, fără să vrea, face din Iorgu nu o secătură și o caricatură, ci un adevărat bonjurist:

“Iorgu: Dac-ar giudeca toți ca d-ta, domnule, apoi teatrul național nu s-ar putea întemeia niciodată în țară: dar slavă Domnului !, sunt persoane care știu să prețuiască greutățile unei scene începătoare ca a noastră, care nu se rușinează de a merge să vadă piese naționale... Acele persoane sunt vrednice de toată lauda...” etc., vorbe pe care le spune Iorgu, tipul ridicol, pentru că Kiulafoglu a vorbit cu dispreț despre teatrul românesc și pentru că Alecsandri a găsit ocazia să facă o tiradă cu privire la o chestie de care îi ardea inima.

Aceste contraziceri, care slăbesc și valoarea literară, se repetă adesea la Alecsandri. Așa, după ce Iorgu se pocăiește, zice, cu asentimentul lui Alecsandri, că trăiește într-o “epocă... unde oamenii civilizați sunt socotiți de nebuni”. Dar între cei care-i socotesc așa e și Enache Damian, omul pe care, totuși, Alecsandri îl idealizează. Și ce e mai curios e că această frază citată mai sus Alecsandri o pune și în gura lui Iorgu cel de la-nceput, stricat, ridicol, și în gura Gahiței, și o pune acum și în gura lui Iorgu cel cumișit, pocăit și serios.

Aceste contraziceri se datoresc celor două tendințe ale lui Alecsandri. Și așa se face că, chiar atunci când el ridiculizează pe Iorgu, în unele momente se identifică cu Iorgu și-i pune în gură, tot atunci, idei de ale sale proprii, ideile personalității sale “bonjuriste”.

Să urmărim mai departe atitudinea lui Alecsandri.

Enache Damian, la 1842, râde, se miră, se cruțește de bonjurism, dar nu-l combate. Ce ar fi simțit el oare după 1848, după 1859, după “revoluție”, după Unire? După triumful bonjurismului? O știm. Alecsandri ni-l arată în 1862, numai cât sub alt nume: *Sandu Napoilă, Ultra-retrogradul*¹. Sandu Napoilă e Enache Damian, din *Iorgu de la Sadagura*, după triumful liberalismului. Și dacă Enache Damian i-a fost simpatic lui Alecsandri în 1844, trebuia să-i fie simpatic și acum, după 1859, căci nu e nimic mai firesc, mai logic decât ca Enache Damian de atunci să fie Sandu Napoilă de acum. Dar tendința patruzecioplistă din Alecsandri vrea să se manifeste persiflând pe Napoilă, pe “Ultra-retrogradul”, vrea să ridiculizeze atitudinea exagerată, condamnabilă, rea și nejustificată a lui Sandu, dar nu reușește. Îl poreclește “Napoilă”, îl califică, peiorativ, “Ultra-retrogradul”, dar la urma urmei ni-l înfățișează, fără să vrea, ca pe un om serios, de bun-simț. Mai mult: Alecsandri, după obiceiul său, vorbește el prin gura acestui “ultra-retrograd”:

“Cică-s patrioți, liberali, progresiști, naționali, demagogi... dracu-i mai știe!, că deodată au răsărit în țară pozderie” etc.

Conștient, se pune să scrie o bucată contra reacționarismului. Instinctiv, izbutește să facă o bucată antiliberală, o caricaturizare, nu a “ultra-retrogradismului”, cum voia, ci a liberalismului².

¹ *Teatru*, I, p. 35.

² În altă piesă, *Zgârcitul risipitor*, Sandu Napoilă este un om simpatic și serios, personajul din piesă care reprezintă cumințenia, bunul-simț. Așadar, ar fi o contradicție în privința lui Sandu în două piese. În realitate, nu e. În *Sandu Napoilă*, e o ușoară exagerare a unor sentimente ale lui Sandu făcută cu umor și cu simpatie, și poate am avea dreptul să spunem că “ultra-retrogradul” e un epitet ironic la adresa “revoluționarilor”.

Acum, când bonjuriștii și duelgiii, în sfârșit, triumfă (să ne aducem aminte cum Alecsandri se indigna pe la 1840 că ei n-au trecut în Moldova), Alecsandri, nemulțumit, îi caricaturizează, le ridiculizează lupta și triumful. Acum se vede clar că tendința, să-i zicem, “junimistă” (în înțelesul ce am dat cuvântului când am vorbit de C. Negruzzi), e mai puternică în el decât tendința cealaltă. Și cu cât trece vremea, cu cât Alecsandri îmbătrânește și cu cât dorințele patruzecioptiștilor se îndeplinesc, creând o societate în care Alecsandri nu se mai simte ca-n pădure și în care meritele-i sunt recunoscute (pe la 1840 se plângea, cum am văzut, că bonjuriștii sunt aruncați aci, în barbaria orientală și că meritele lor nu sunt recunoscute), cu atât tendința junimistă din el crește în dauna celeilalte: acum, societatea românească îi acordase lui și clasei sale tot ce dorise; era vorba să se acorde și mulțimii, și atunci el începe să ridiculizeze pe partizanii drepturilor mulțimii: junismul este, cum am mai spus, pentru ținerea mulțimii departe de viața publică, împotriva participării ei la treburile statului.

Și de aceea Alecsandri reușește atât de bine să ridiculizeze, când scrie pe *Clevetici, Ultra-demagogul*¹ (compus în aceeași vreme cu *Sandu Napoila, Ultra-retrogradul*). Dacă voind să ridiculizeze pe Sandu, a reușit să-l idealizeze, caricaturizând tot liberalismul, apoi, aci în *Clevetici*, scopul și rezultatul sunt identice. *Clevetici* este un “liberal ultra, jurnalist constituționalist”, un “mare patriot”, el vrea “consacrarea aptului de la 5 la 24 ghenar”, “*respectul convențiunii cu condițiune de a fi schimbată în totul*” (am subliniat fraza aceasta, pentru că e strămoașa

¹ *Teatru*, I, p. 27.

celebrei fraze a lui Farfuride: “Să se revizuiască [conștiința], dar să nu se schimbe” etc.), “sufragiul universal”, “libertatea absolută”, “egalitatea perfectă”, “împărțirea moșiilor proprietarilor”, “libertatea cea mai nemărginită a presei”, “republica democratică și socială”, în sfârșit zice Clevetici: “Vreau să imitez în țara mea toate frazele Revoluțiunii Franceze [...] Sunt novator, am idei mari, idei revoluționare, vreau să răstorn” etc., dar, de altminte-
lea, e fricos (ca și Conu Leonida). El se sperie când, în mijlocul discursului său incendiar, aude afară tobe: “Aoleo! Ce să fie?... Am crezut că-s ei!”

Acest Clevetici, în 1862, e liberalul de pe vremea aceea. În Clevetici, Alecsandri a voit să caricaturizeze pe liberalul de nuanță C.A. Rosetti. “Republica socială” și celelalte nu mai lasă nici o îndoială. Încă de la 1848, între oamenii noi există două curente, moderații, cu Eliade în frunte, și revoluționarii adevărați, între care cei mai înaintați sunt Rosetti și Brătianu. După 1848, și mai ales după 1859, deosebirea crește, se face o prăpastie și se diferențiază cu încetul cele două curente: conservator, din care face parte și Alecsandri (un fel de centru drept), și liberal. Adevăratul liberalism e reprezentat de Brătianu și Rosetti, pe care Alecsandri¹ îi terfelește adesea, deși aceștia au luptat mai ales pentru “reformele sociale”, pentru “redeșteptarea simțului de demnitate”, “între 1840 și 1859”, luptă de care Alecsandri vorbește cu admirație aiurea² (deci altă neconsecvență!³). I. Ghica deja merge spre dreapta și, în

¹ *Scrisori*, p. 99, 100, 103, 104, 105.

² *Scrisori*, p. 97. [*Către I. Negruzzi*, ian. 1878.]

³ E drept că târziu, în 1888 și 1889 (*Scrisori*, p. 220, 223), protestează împotriva terfelirii lui I. Brătianu, de care vorbește ca de un mare om ! Deci, neconsecvență după neconsecvență.

Scrisorile sale, vorbește adesea despre liberali ca de niște palavragii, care se laudă că ei au făcut totul, cum se laudă Clevetici, când zice: “Vreu mai întâi consacrarea aptului de la 5 și 24 ghenar, *ca unul ce este făcut de mine, și numai de mine*”.

Această invectivă la adresa liberalilor revine adesea, în I. Ghica, atunci când el merge spre dreapta. Nu mai vorbesc de Eliade Rădulescu, acest om care a predicat multă vreme “echilibrul între antiteze” și care mai întotdeauna l-a pierdut. În al său *Issachar* sau *Equilibru între antithezi*, liberalii revoluționari de la 1848 sunt tratați întocmai cum Alecsandri tratează pe Clevetici “Ultra-demagogul”. Liberalii revoluționari au fost pentru Alecsandri ceea ce au fost și pentru Eliade. Deosebirea e că Eliade îi ataca pe față, pe când Alecsandri se face că atacă pe “ultra-demagogi”... Dar, mai întotdeauna când un scriitor își bate joc cu persistență de “demagogism”, el vrea să atace democratismul. El utilizează demagogismul pentru a caricaturiza democratismul. El are speranța intimă de a compromite prin ridiculizarea demagogismului însuși democratismul. Caragiale n-a făcut altăceva în admirabilele sale comedii. Alecsandri a făcut același lucru în *Clevetici*, ca și în *Rusaliile*.

În *Rusaliile*¹, democratismul e ridiculizat în două tipuri: Răzvrătescu și Galuscus. Subprefectul Răzvrătescu (acțiunea, zice autorul, se petrece la 1860) propagă la țară, în plasa sa, teoriile lui Clevetici. El spune țăranilor adunați:

“Oameni buni! [...] Ați fost lipsiți de toate, și de libertate, și de egalitate, și de fraternitate, și de legalitate, și de

¹ *Teatru*, II, p. 687.

inviolabilitate [...], și de drepturi cetățenești, și de drepturi comunale, și de drepturi municipale, și de drepturi civile, și de drepturi politice, și de sufragiu universal.

Veveriță (lui Gheorghe): Ce-i sufragiu cela, mă Gheorghii?

Cheorghie: Sofragiu, cumătri, ca la boieri [*ca și Nae Ipingescu în "O noapte furtunoasă"*].

Răzvrătescu (cetind): Dar, în fine, a unsprezecea oră a sunat pentru voi! Cel proletar va scăpa de proletariat! Cel mic se va face mare și viceversa, cel mare se va face mic! Cel slab va fi putinte și cel putinte neputinte! [...] De-acum fiecare locuitor debue [Alecsandri nu uită să pună nici în gura ultra-liberalului Răzvrătescu limba cea nouă a filologilor] a fi proprietar de patru fălci de pământ, căci acel pământ e a lui Dumnezeu [...] Să aveți fiecare partea voastră, câte patru fălci, și să nu mai faceți boieresc?..."

Să se noteze că Răzvrătescu e subprefect și el poate că reprezintă în mintea lui Alecsandri instituțiile noi introduse în Moldova după Convenția de la Paris.

Oricât ar zice Alecsandri că nu "biciuiește principiile, ci ridiculul", e clar că un democrat, care ar fi luptat în 1860 pentru apropiata împrumutarea, n-ar fi pus în gura unui tip ridicol propaganda pentru împrumutarea țărănească¹. Această persistență în a combate ridicolele unei atitudini dovedește o pornire chiar împotriva atitudinii, a

¹ E semnificativ că Alecsandri, care a cântat toate evenimentele mari, n-a cântat desființarea iobăgiei. Dl Iacob Negruzzi (*Aminții din "Junimea"*) spune că pricina este aversiunea lui Alecsandri pentru lovitura de stat. Dar chiar această aversiune e caracteristică. Afară de asta, nici înainte de lovitură el n-are accente împotriva iobăgiei, ca, de pildă, Boliac.

“principiilor”. E drept că Alecsandri, cum am văzut și până aici, a tergiversat cu aceste principii, n-a fost conștient și cu hotărâre împotriva lor, ceea ce îl face să nu fie un adevărat junimist, dar Alecsandri n-a iubit liberalismul; n-a priceput că liberalismul, introdus într-o țară feudală — și nu se putea să nu fie introdus —, trebuia să apară forțamente ca o exagerație și să dea naștere și la multe ridicole, inerente unei epoci de tranziție, cum n-a priceput “Junimea” de mai târziu¹.

¹ G. Ibrăileanu exprimă și aici o opinie părtinitoare despre mișcarea socialistă românească. E opinia celui care a părăsit, împreună cu tot grupul de generoși, P.S.D.M.R. și încearcă să-și justifice, *post festum*, actul de la 1899. Regăsim aici, pe un spațiu concentrat, întreaga argumentație a generoșilor care motivau părăsirea partidului prin aceea că în România proletariatul ar fi aproape inexistent ca o clasă socială și, în consecință, rațiunea de a fi a partidului socialist nu s-ar justifica. Ibrăileanu utilizează ca premisă fizionomia socio-economică a țării de la 1885, ignorând perspectiva dinamică. Referirile lui Ibrăileanu la primul program al socialismului românesc, studiul lui Gherea *Ce vor socialiștii români* (1886), sunt și ele părtinitor utilizate. Gherea recunoscuse atunci caracterul incipient al industriei noastre și, în consecință, a proletariatului. Dar în acest program se evidențiază rolul și funcția partidului socialist, activitatea sa “teoretică și practică”, în care acțiunile propagandistice se îmbinau necesar cu cele de apărare a intereselor materiale ale celor ce muncesc. Negreșit, acest prim program al socialismului din țara noastră nu e lipsit de aprecieri eronate. Dar ele au fost apoi amendate și parțial soluționate în urma unui examen mai lucid a realității socio-economice. Iar aceste reevaluări programatice țineau seama de evoluția intervenită în economia României care făcuse progrese incontestabile în dezvoltarea industrială. Ancheta industrială din 1901—1902 consemna existența unui număr de 126.010 muncitori și evoluția anunța o progresie mereu în creștere. Pe acest fond, de altfel, s-a realizat renașterea partidului socialist, după 1906, reconstituit fiind în 1910. Dar Ibrăileanu ignora aceste realități modificate și își nutrea în 1908—1909 aprecierile despre mișcarea socialistă pe prevederile programatice din 1885. Cât privește alăturarea socialismului pe același plan ideologic cu conservatorismul junimist eroarea nu e mai puțin evidentă. Dar despre aceasta nu mai insistăm aici, invitând cititorul interesat spre notele noastre de la paginile 115, 187.

În Ianus Galuscus, alt tip din *Rusaliile*, Alecsandri a ridiculizat pe democratul în alt ipostaz, în ipostazul de ardelean democrat și latinist. Se pare că Alecsandri a avut intenția să ridiculizeze în Galuscus numai mania latinistă. Când Răzvrătescu își expune programul citat mai sus, Galuscus exclamă: “Domnule, am ascultat toate aberăciunile câte le-ai debitat fraților români și fac aici declărăciune că ești un perturbator!” etc., dar Galuscus, ca ardelean latinist, nu putea să nu fie și el democrat “perturbator”. Ardelenii latinști trebuiau să fie democrați¹. Mai întâi, în Ardeal n-a rămas o clasă boierească română; clasa de sus s-a maghiarizat. Tinerii cu învățătură erau toți fii ai poporului și, ceea ce e mai însemnat, dușmani ai claselor de sus, care erau și apăsătoare, și de alt neam, și de altă lege. La aceste motive de democratism, se adăugau și altele, izvorâte din “latinism”: poporul român, strănepot al celui roman, a rămas neatins la țară, în țărănime; mai departe: latinștii visau republica romană și, în capul lor, republica era forțamente democrație. Să ne gândim la doctrina socială a lui Barnuțiu. Să adăugăm la aceasta ura latinistului împotriva fanarismului, care era semnul distinctiv al claselor de sus și încă pornirea omului care vrea inovații de a merge în toate sensurile pe calea inovațiilor². Și, ca dovadă că Galuscus e democrat și că Alecsandri se înșală când îl face “apărător al ordinii” e că Galuscus citește proza lui Clevetici (a “Ultra-demagogului”) și e un admirator al acestuia:

¹ Și invers, democrații trebuiau să fie și au fost latinști: “noutățile” se înfrățeau, din pricini adânci: C. Negruzzi, am văzut aiurea, numește pe latinști liberali, pe cei de nuanța sa moderați și pe cei cu vorbirea veche — conservatori.

² Limba română — limba romană în definitiv! — e limba unui popor republican, zice Barnuțiu.

“Galuscus (*Deschide jurnalul și se adâncește în cetera*): Ce stil! Ce expresiuni energice! Ce logică invincibile! Admirabil ziar! Admirabil redactor! Cine-i subsemnat? (*caută la sfârșitul foaiei*) Clevetici! îl găcisem de la început. (*Cetește din ziar, apoi:*) [...] Sublim! Iaca accente patriotice!...”

Iată pe Galuscus democrat — “Ultra-demagog” — ca și Răzvrătescu. Galuscus, Răzvrătescu, Clevetici au aceeași atitudine din punct de vedere politic și social. Și atunci e curios ca Galuscus să zică despre Răzvrătescu că e “perturbator” și “anarhist”... ori nu-i sincer Galuscus. Alecsandri se contrazice și, fără să-și dea seamă, e realist în dauna concepției piesei sale, căci ardeleanul latinist trebuia să fie și democrat, “ultra-demagog”. Dar Alecsandri combate și mania latinistă, nu numai în vorbire, ci și în concepție. Iată ce zice Toader, vornicul satului, despre Galuscus (și Alecsandri face mare haz):

“De când [Galuscus] le vorbește sătenilor tot din carte și le spune că-s strănepoți de împărați, că se trag din Troian, țărani au luat-o de bună... Dacă-i îndemni la lucru, îți răspund râzând că împărații nu lucrează...”

Această șarjă o face Alecsandri în 1860, uitând, se vede, că în 1848, în o cuvântare la Paris¹, el însuși zice că, dacă întrebi pe țăranul român ce este el, țăranul răspunde: “Eu sunt român. Împăratul Traian a venit în vechime cu multă putere de a învins pe daci”... ceea ce, dealtminte-lea, nu zice țăranul, dovadă că Alecsandri, în tinerețe, și într-un moment de “patruzecioptism”, când putea să se aprindă pentru ideile noi, putea să cadă și el în exagerare,

¹ *Proză*, p. 198 [*Românii și poezia lor*, Paris, 1848].

în fatala exagerare. Acum, în 1860, când tendința cealaltă din el a nimicuit aproape pe cea patruzecioptistă, Alecsandri, desigur, n-ar mai fi căzut în “ridicol”, ca la 1848.

Latinistul Galuscus, pe care l-am văzut admirând pe Clevetici, face și el “ultra-demagogism” cu țaranii. Când Toader îi zice “cucoane”, el îi răspunde:

“Iar cucoane? V-am mai spus la toți aice [...] să nu-mi mai ziceți cucoane, pentru că astăzi nu mai există boierii, nu mai sunt boieri. Zi-mi frate Galuscus, fiindcă toți românii sunt frați.”

Până aici am analizat atitudinea lui Alecsandri față cu întâmplările sociale și am văzut că atitudinea sa e nesigură¹. El nu e nici ca C. A. Rosetti, nici ca C. Negruzzi.

Trebuie să explicăm aceste două tendințe contradictorii. Alecsandri, pe lângă un boierinaș — interesul de clasă —, a fost și un nemulțumit de soarta unui bonjurist sub domnia lui Mihai Sturdza, a avut o cauză personală

¹ Nesiguranța aceasta, lipsa unei concepții unitare asupra vieții, îl va face să arate sentimentele cele mai contrazicătoare. Am văzut cum, la 1840, se innădușă în societatea ieșeană “semiorientală”, unde boierii se uitau așa de urât la bonjuriști, la duelgii; “Măncăm oamenii”, zicea Alecsandri. Dar în 1867 (*Scrisori*, p. 26) vorbește cu regret despre “datele care se pierd” și suspină după “boierii, cucoanele de acum 20 ani”, adică de la 1847, viață, datine, la înlăturarea cărora a contribuit și el așa de mult! Și dacă suspină după acele vremuri, asta nu-l împiedică să declare (*Scrisori*, p. 29, anul 1868) că românii sunt vinovați de lipsa de recunoștință către Napoleon III, căruia îi “datoresc tot ce au”, adică formele noi de viață (care, așadar, sunt bune!), nu-l împiedică să regrete (*Scrisori*, p. 189, anul 1886) că Russo, Cuciureanu n-au trăit să vadă transformările țării și să se bucure (de “pieirea datinilor!”) — transformări făcute prin imitarea Franței; ceea ce nu-l împiedică aiurea (*Scrisori*, p. 251, anul 1890) să vorbească iarăși cu sarcasm de influența franceză asupra schimbărilor politice din România, deși aiurea vorbește de “nălucirile entuziaste ce au legănat tinerețea veteranilor din generația mea” (*Scrisori*, p. 89, anul 1877), năluciri aduse din Franța! etc., etc.

pentru atitudinea liberală — interesul personal¹. A fost afectat displăcut, cum s-a văzut, de orientalismul vieții, în care el, parizianul fin, era silit să trăiască — “parizianismul”. Alecsandri apoi a trăit în vremea Regulamentului, când țara era într-o stare de adâncă umilire² — naționalismul. Și Alecsandri a fost și un om care a vibrat, măcar cât de puțin, de mizeriile mulțimii — idealismul.

Așadar, din interes de clasă și personal, din “parizianism”, din naționalism și din idealism rezultă tendința sa patruzecioptistă.

Dar același Alecsandri a fost o fire conservatoare, un patriarhalist — am arătat suspinul său după vremea veche și aș mai putea da dovezi³ —, a fost un boier epicureu, un disprețuitor al ideilor născute din frământările, nevoile, năzuințele populare și îndrăznețe. A fost un junimist. Aceasta este tendința cealaltă. Când, mai târziu, fiind și apreciat, împăcându-se apoi și cu “semiorientalismul”, care nu mai era bătător la ochi, încetând și umilirea țării, și temperându-i-se cu vârsta și idealismul, când toate motivele “liberalismului” său dispar, atunci rămâne aproape

¹ “Sărmanii înstrăinați! Câte deziluzii îi așteptau la marginea țării! Câte lupte, ce lovituri în frumoasele lor sperări! Unii, carii câștigaseră diplome de doctorat în jurisprudență, rămăneau părăsiți de guvern, sau cel mult rânduiți a servi în cele de pe urmă posturi ale ramurilor administrative sau financiare. Nici unul nu se vedea pus la locul lui. Alții, care în neastâmpărul unei imaginații aprinse se încercau a pași pe câmpul ademenitor al literaturii și fondau, cu mii de greutate, vreo foaie periodică, erau expuși a privi în curând suspendarea ei pentru cel mai ușor motiv și uneori a fi chiar ei inșeși ridicăți de poliție din sânul familiei”, etc., etc. “Iată sub ce soi de sistem despotice, tinerii francezi și nemți, bonjuristii și duelgii erau chemați a începe și a urma fără descăjurare solia lor civilizatoare”. (*Proză*, p. 557.) [Nicolae Bălcescu]

² [...] (*Scrisori*, p. 220, 231)

³ *Teatru*, I, p. XXV.

numai tendința junimistă, care, necombătută de cealaltă, se accentuează din ce în ce. Rar acest om va mai scoate accentele de altădată: în *Ginta latină*, în *Ostașii noștri*, unde zice: “Am văzut visul cu ochii”, adică visul de patruzeciopist¹.

*

În celelalte privințe — limbă, literatură —, Alecsandri este critic ca toți ceilalți, dar tot practic, în opere beletristice.

În tipurile în care el a ridiculizat tendințele sociale, a ridiculizat totodată și pe stricătorii de limbă. Și nici nu se putea altmintrelea, pentru că, încă o dată, felul vorbirii, admiterea unui jargon artificial ori împestrițarea cu străinisme sunt strâns legate cu mentalitatea omului, cu apucăturile sale, cu modul său de a se comporta cu împrejurările.

Acel care disprețuia starea din acea vreme și voia să reformeze totul trebuia să reformeze și limba. Franțuzitul trebuia să fie democrat și democratul franțuzit. Latinistul trebuia să fie democrat și democratul latinist. Apărătorul vechiului regim trebuia să vorbească vechea limbă a clasei boierești, iar femeile, primele primitoare de civilizație, o românească franțuzită. Am văzut pe Iorgu, pe Clevetici, pe Răzvrătescu, pe Galuscus, pe Gahița, pe Enache Damian. Și cine nu știe pe Cucoana Chirița?

Alecsandri nu uită niciodată să biciuiască pe făuritorii de vorbiri artificiale. Chiar și în *Istoria unui galbân*, din 1844, el nu uită să-i atace, și anume pe Eliade, care începuse de curând să plănuiască o limbă nouă. Când *galbânul*

¹ *Oda ostașilor români*; cf. *Scrisori*, p. 90.

vorbește de Eliade, îl numește, în răs, “*marele amiratoare della prestidigitazione*”, la care *paraoa* răspunde:

“(boldind ochii): Ce cuvinte sunt aceste?”

Galbânul: Aceste sunt câteva dintr-o limbă nouă românească ce se descopere acum la București.

.

Galbânul: Dar ian întreabă pe croitorii lor [acelor cuvinte] dacă înțeleg cuvintele *teșmecherii* și *haram* și să vezi că ți-ar răspunde: *nu te capisc*, sau: *nu te cumprind*”.

Și, în adevăr, când limbile românești nu se croiau peste munți, se croiau în București — am văzut pentru ce; și erau combătute în Moldova, unde spiritul critic s-a trezit de la începutul culturii din veacul al XIX-lea. Alecsandri a combătut franțuzismul, ridiculizându-l în diferite tipuri, ca Iorgu de la Sadagura, Cucoana Chirița, Gahița Rozmari-novici etc. Desigur că franțuziții nu vorbeau chiar așa cum îi pune Alecsandri să vorbească, dar exagerarea este un drept al scriitorului satiric. Poate că Alecsandri a fost chiar prea pornit, nedrept sau puțin comprehensiv, căci, odată cu importarea lucrurilor și ideilor nouă, era fatal să se importe și cuvintele corespunzătoare și era de aseme-nea fatal ca acele cuvinte să fie trântite în limbă fără a li se da, deocamdată, un contur mai românesc. Se știe cu câtă greutate cuvintele franțuzești au fost puse pe calupul limbii românești; așa, pentru verbul *publier* a fost ezitare între *publicarisc*, *publicuiesc*, *publicăluiesc*, *publiez*, *publicez*, *public...*¹ Și desigur că, pe lângă mania de a întrebuița cuvinte franțuzești a celor care voiau să se arate

¹ L. Șăineanu, *Ioan Eliade Rădulescu ca gramatic și filolog* [Buc., 1892].

învățați, mai era și o întrebuintare exagerată, nevinovată: invadarea cuvintelor netrebuitoare pe lângă cele trebuitoare, intrarea și fără bilet de legitimație, grație îmbulzelii. Oricum, Alecsandri a avut meritul de a face prin opera sa critică un mare serviciu limbii românești.

Dar antipatia lui este mai mare față de latiniști, pe care îi zugrăvește cu mai mult umor. Acestui boier fin, care nu s-a putut niciodată disciplina, care, cum mărturișește însuși, n-a putut studia nici o ramură a științei, i se părea, îmi închipuiesc, că are în față o ființă cu totul de altă specie când se uită la un latinist, a cărui îndeletnicire sistematică și laborioasă era să cerceteze fiecare cuvânt românesc pentru a-l valida ori invalida, și, apoi, cuvintelor validate să le dea o formă conform cu o sumedenie de legi fonetice. Alecsandri s-a răzbunat, cum am văzut, în Ianus Galuscus. Citiți declarația de iubire a acestuia către o țărăncă, în jargonul lui Laurian, sau care vrea să fie al lui Laurian.

Antipatia lui pentru latiniști nu slăbește un moment. În *Scrisorile sale*¹ nu conținește cu sarcasmele împotriva lor, tratându-i aproape ca pe niște dușmani personali. Rar a avut momente de comprehensiune, ca într-o scrisoare din 1872², în care recunoaște că la 1848, și mai înainte, latinismul a avut rost. Dar, ca și dl Maiorescu, de pe la 1880 încetează cu invectivele împotriva latinismului, pentru că de atunci primejdia stricării limbii încetează.

În *Iorgu de la Sadagura* — întâia manifestare critică a lui Alecsandri — el a criticat aproape tot ce avea să critice în viața sa. A criticat și restul de fanarioți, în Comisul

¹ P. 3, 5, 6, 34, 36, 50, 55, 66 etc. [*Către T. Maiorescu și I. Negruzzi*].

² P. 54.

Agamemnon Kiulafoglu, grec de 45 de ani, care, după regulă, ca meridional libidinos, e însurat cu o româncă de 22 ani. (De la Alecsandri și până la dl Panait Macri, în “haiducii” săi, grecul e un satir ahtiat după femeile române tinerele și frumusele.) Kiulafoglu vorbește jumătate grecește, jumătate românește stricat. E tipul “grecului” care caută cu orice preț să parvină: “am trebuință acum de parale, pentru ca se me fac ispravnicos mai degrabă”.

O paranteză:

Tipul acesta, desigur foarte interesant, e utilizat de Alecsandri mai mult pentru a stoarce un efect comic din chipul de a vorbi stricat al grecilor din vremea aceea. Toți câți au utilizat acest tip, gândindu-se mai mult la efectul comic al vorbirii, l-au caricaturizat cu mijloace așa de ieftine, încât nu l-au redat niciodată. Grecul din țările române de la începutul veacului al XIX-lea, fanariotul lacom și fără scrupule, inventiv când era vorba să triumfe, are o oarecare asemănare cu grecul pervers și lacom din Roma imperială, care a fost zugrăvit de Sienckiewicz în *Quo Vadis*. Chilon Chilonides este desigur un intelectual, este un paria persecutat, și nu aproape un stăpân, ca cei de la noi, dar lăcomia, șiretenia emigrantului, care are un singur scop: să trăiască bine cu orice preț, îi apropie, le dă un caracter de familie. Dramaticul unei asemenea existențe nu l-a simțit și nu l-a redat nimene la noi. Închid paranteza.

Alecsandri n-a uitat, în *Iorgu de la Sadagura*, nici pe evrei (Ițic zaraful, care se laudă că are “perciuni suditi”), supus străin), nici pe nemți (baron von Klaine Swabe. La C. Negruzzi, e baron Flaimuc), care, la începutul civilizației țării, au fost printre aceia care au importat această

civilizație, ca medici, ingineri și alte profesii mai modeste etc.

Un singur lucru n-a criticat Alecsandri în *Iorgu de la Sadagura*: pretenția scriitorului fără talent, care a format mai ales obiectul criticii "Junimii" și în special a dlui Maiorescu. Dar Alecsandri n-a trecut fără să bage de seamă și acest "ridicol". El a râs și a biciuit adesea pretenția fără talent. Așa, de pildă, în *Doi morți vii* (1851), el introduce, fără nici un rost altul decât ca să-și bată joc de literații netaleantați, pe "tânărul poet" Acrostihescu (Alecsandri, după obiceiul lui și al vremii sale, cum am mai văzut, numește personajele după îndeletnicirea lor sau după ridicolul pe care vrea el să-l arunce asupra lor). Acest Acrostihescu, căruia prietenii îi mai zic — desigur cu învoirea lui Alecsandri — și *Odoabașa*, este un personaj care are gata la dânsul felurite ode pentru toate prilejurile:

"Acrostihescu ... (*scoate din buzunar un volum manuscris și caută filele*): Aurora... La mormântul ei!... odă la împăratul... odă la șahul... odă la craiul!"

Și dacă el își pune poezia și în slujba șahului, asta nu-l împiedică să o înalțe sus de tot — în teorie:

Acrostihescu: "Poezia este o artă sfântă... o fiică cerească."

Flutur: Apoi, dacă-i o fiică cerească, n-o face să umble cu colinda la sărbătorile unora și altora... m-ai înțeles?

Acrostihescu (*în parte*): Bestie incapace!"

Acrostihescu, ca scriitor lipsit de talent de la începutul literaturii veacului al XIX-lea, vorbește în limba croită de filologi. De aici "bestie incapace" sau "ți s-o înflăcărat *imaginăciunea*" sau "*emociuni*" și alte expresii, pe care Alecsandri le pune, incidental, în gura lui Acrostihescu,

care dealtmintrelea vorbește ca toată lumea. Faptul că Acrostihescu nu este consecvent cu sine însuși în sistemul său de a vorbi, întrebuițând rar de tot câteva forme artificiale, pus alături cu faptul că și la alte tipuri ale lui Alecsandri, ca și la *Muza de la Burdujani* a lui Negruzzi, se observă aceeași neconsecvență, sau una și mai bătaitoare la ochi: întrebuițarea, de către aceeași persoană, și a procedării latiniștilor și a celei a analogiștilor — dovedește că scriitorii beletriști nu prea aveau o idee clară de diferitele sisteme lingvistice, ci le confundau pe toate în o singură și mare babilonie ridicolă, pe care o azvârleau în spinarea acelor care trebuiau să zugrăvească tagma stricătorilor de limbă și a croitorilor de limbi noi românești. Pe lângă multele cauze, pentru care tipurile lui Alecsandri nu sunt vii, o cauză, când e vorba de stricătorii de limbă, e și această neconsecvență, cel puțin pentru cei care cunosc “sistemele” lingvistice.

Alecsandri — urmăm mai departe —, ca și “Junimea”, n-a prețuit o operă literară numai fiindcă este românească. Nici pentru el producerea unei opere românești nu era un merit, dacă opera nu i se părea bună. Așa, de pildă, să se citească articolul de critică, publicat de Alecsandri în *Propășirea*, în anul 1844, îndreptat împotriva “stanțelor epice” (*Prințul român*) ale lui Aristia. Citez numai începutul:

“Bateți din palme, românilor, și strigați ura! căci în sfârșit, după o *lungă-largă* așteptare de vreo câteva mii de ani, v-ați învrednicit a dobândi un poem epic! [Cum ar fi salutat un V. A. Ureche, în 1844, primul poem epic!] Veacul vostru de glorie au sosit sub figura unui tom în 8° plin de versuri sucite și de idei încă și mai sucite. Bucurați-vă, patrioților” etc..., după care urmează o bătaie de joc,

căreia îi lipsește ironia și conciziunea, iar nu tendința și punctul de plecare, ca să fie maioreșciană. În 1867, la apariția *Convorbirilor*, Alecsandri le felicitază, pentru că pe steagul lor e scrisă și lupta împotriva prostului-gust¹.

*

Vasile Alecsandri are un loc special între criticii din Moldova. El stă în mijloc între A. Russo și M. Kogălniceanu, de pe o parte, și C. Negruzzi și dl. Maiorescu, pe de alta. De A. Russo îl deosebește “junimismul”, de C. Negruzzi îl deosebește “patruzecioptismul”.

Patruzecioptismul lui Alecsandri are, cum am văzut, mai mulți factori, dar factorul principal al patruzecioptismului său e naționalismul.

În *Românii și poezia lor* Alecsandri laudă pe țaran și-l idealizează tocmai din acest punct de vedere. El nu vorbește ca democrat, ci ca naționalist. Și când s-a dus în popor “să-i culeagă” poeziile, el n-a făcut-o decât foarte puțin ca democrat (ori ca romantic), el a făcut-o mai ales ca naționalist.

Pentru dânsul, țărănimea română n-a fost, mai deloc, clasa producătoare și obijduită, ca pentru un Bălcescu și alții, a cărei soartă trebuia îmbunătățită, ci păstrătoarea și reprezentanta românismului. În *Iașii în 1844*, după ce citează părerile unui personaj că “românul e ca ceara” și că se face turc, francez etc. după împrejurări, răspunde că aceasta e adevărat pentru o mică parte, pătura subțire de sus, dar că țaranul nu-și părăsește niciodată “obiceiurile, limba, portul”. Aiurea, în *Românii și poezia lor*², deși —

¹ *Scrisori*, p. 27 [*Către I. Negruzzi*].

² *Proză*, p. 153 etc.

sceptic și critic! — bănuiește că este “poate cam părtini-toare nobila sa exaltare” de a-și închipui neamul românesc ca “unul din neamurile cele mai înzestrate cu daruri su-fletești”, totuși, în paginile următoare, nu șovăiește de a vorbi despre poporul român — țărănimea — ca de un popor “menit a se urca la treaptă cât de înaltă”, nu șovă-iește de a face declarații de iubire acestui popor, care e “curat, înțelept, vesel și poetic în graiul său” și a cărui adâncă cumințenie, imaginație, spirit satiric, inimă bună se vădesc în proverbele, poeziile, obiceiurile sale.

“Eu, zice el splendid, de câte ori aud doina, îmi pare că aud Moldova plângând după gloria sa cea veche”¹. Gândiți-vă la impresia produsă de doină asupra lui O. Carp sau Coșbuc. Pentru aceștia, doina e cântecul unei clase socia-le, a plugarului — pentru Alecsandri, ea este cântecul patriei, căci pentru el, încă o dată, țărănimea nu e o clasă socială, și încă nedreptățită, ci reprezentanta și păstrătoa-rea tradiției, a românismului:

“Într-o epohă ca aceasta, unde țările au a se lupta cu dușmani puternici, care cearcă a întuneca nu numai drep-turile politice, dar și chiar *naționalitatea românilor, poezia populară ne va fi de mare ajutor spre apărarea aceștia*; oricât de măiestre să fie manifesturile cabinetului de Pe-tersburg, românii tot români vor rămânea și *vor dovedi că sunt români prin limba lor, prin tradițiile lor, prin obi-цейurile lor, prin cânticele lor și chiar prin jocurile lor*”².

E clar că patruzecioptismul lui Alecsandri e mai mult naționalist, decât democratic.

¹ *Op. cit.*, p. 240.

² *Proză*, p. 188 [*Românii și poezia lor*].

El primește cu fericire colecția de proverbe a lui A. Pann. E plin de orgoliu când poate dovedi lui Mérimée că “energia sălbatică” cuprinsă în vorbele “arde-mă pe cărbuni; eu voi muri fără a spune numele iubitului meu” nu e a lui Pușkin, cum credea scriitorul francez, ci dintr-un cântec popular românesc¹.

Acest boier franțuzit a iubit mult produsele spiritului și imaginației populare. Țăranul, în scrierile sale, formează orizontul albastru, pe care se profilează tipurile grotești ale clasei de sus. Nu e vorbă, și albastrul orizontului, și grotescul tipurilor sunt exagerate, și de cele mai multe ori fără artă, ori, mai bine, fără destulă artă.

E interesant cum zugrăvește Alecsandri coliziunea dintre “civilizația” claselor de sus, provenită din amestecul de civilizații și culturi, și viața și spiritul poporului de la țară. Țăranul român nu pricepea mai nimic din ceea ce făceau și desfăceau cei de sus, în vechiul regim.

Acum nu pricepe chiar deloc. Confuziunea ce rezultă ne-o zugrăvește Alecsandri în piesele sale, și el, care a luptat atât de mult împotriva stricătorilor de limbă, atribuie această confuziune aproape tot atâta reformelor lingvistice, cât și celor politice și sociale — de aceea am spus, de la început, că critica lui socială, chiar când e justă, e superficială.

Dacă pentru explicarea confuziei în viața de la țară Alecsandri n-ar fi dat o atât de mare importanță stricătorilor de limbă; dacă ar fi accentuat suficient adevărata cauză: reformele politice și sociale, el ne-ar fi dat pagini și mai interesante de critică socială, căci atingerea forme-

¹ *Ibidem*, p. 610 [*Prosper Mérimée*].

lor noi, introduse de curând, cu formele vechi de viață este, la noi, obiectul principal al oricărei critici sociale.

Câteva exemple din *Rusaliile*:

“Suzana: Pare c-o mai vinit o hârtie și azi dimineață?”

Toader [bărbatul său, vornicul satului]: O vinit, da. Ci-că să ne-apucăm de durat o casă comunală. D-nu Gălușcă [Galuscus] ne-o vorbit un ceas întreg de constituți... una, de convenți... una, fac două; de patrie, de amoare...

Suzana: Ce moare bărbate?

Toader: Poate că moare de curechiu, fiindcă s-apropie postu.

Suzana: Bine, dar ce are a face?

Toader: El o fi știind, că ne-o mai spus să fim de azi înainte cetățeni.

Suzana: Cum cetățeni? Să vă-nchidă la cetate?

Toader: Dracu să-i discurse (*scapă jos condicile ce ține subțioară*).

Suzana: Da aceste ce sânt, Toadire?

Toader: Condici de însemnat toți trecătorii prin sat; tabloane de găște, rațe, pui de găină, ouă, toate! Cică-s potrocoale de recesemință“.

.

Comic ieftin, nenatural, dar din care se vede ciocnirea dintre “civilizație” și viața românească de sat și din care se vede și greșeala de concepție, de a pune această ciocnire nu atât pe seama faptului, cât mai ales pe seama limbii.

Când Veveriță, frunțaș, răspunde lui Răzvrătescu, subprefectul, care spune țăranilor să clădească un arest comunal: “— Temniță la noi?... dar nu suntem scăpați din Ocnă!”, Alecsandri face critică socială, bazându-se pe o

neînțelegere de fapte, dar când lui Veveriță, care nu se dumereste ce e “comuna” de care vorbește Răzvrătescu, îi răspunde Gheorghe: “— Adică cum una, cum alta! tot ca una, fata mea”, atunci Alecsandri face iarăși critică socială, bazându-se pe neînțelegerea limbii.

Și mai departe, când Gheorghe zice: “— Vasile, măi frate, d-apoi cică-i pentru binele nostru”... iar Veveriță răspunde: “— Se poate, cumătri; însă vina noastră-i dacă nu-i pricepem? Ei ne grăiesc într-o limbă străină, parcă noi am fi pricopsiți ca dânșii...” —, e clar că Alecsandri pune mai ales pe socoteala limbii ceea ce ar fi trebuit să pună pe socoteala ciocnirii formelor noi cu obiceiurile vii ale pământului.

*

Dar toate direcțiile în care s-a manifestat, și toate contradicțiile chiar, pe care le-am relevat, patruzecioptismul, ca și junimismul său, țărănismul său patriarhalist, cântarea trecutului, ca și reformismul său, critica sistemelor lingvistice și a literaturii, ca și activitatea sa politică — toate se reduc, la urma urmei, și se conciliază în tendința lui permanentă și dominantă: naționalismul, și naționalismul așa cum poate să apară într-un suflet conservator și artist, mai mult impresionabil decât cugetător și logic¹.

¹ Aici, voind numai să fixez locul lui Alecsandri în *critica* moldovenească, n-am vorbit de marea însemnătate a operei sale poetice pentru literatura românească și pentru formarea limbii literare românești.

IX

Evoluția spiritului critic. — Critica socială extremă: Eminescu

Pe la sfârșitul deceniului al optulea al veacului trecut, statul român modern e constituit: Unirea definitivă a principatelor e un fapt îndeplinit și Principatele Unite au luat fizionomia unui stat “european”¹.

Vremea prevederilor și a așteptărilor, deci a examinării elementelor civilizației străine pentru a valida ceea ce e bun și a invalida ceea ce e rău, a trecut. Acum s-a experimentat și nu mai rămâne decât a constata rezultatele experienței, a face bilanțul binelui și al răului, izvorât din introducerea formelor de viață apusene.

Critica, deci, ia un nou aspect. Ea nu mai are de examinat spre a alege, ci de constatat rezultatele. Și dacă problemele lingvistice și literare, atât de importante pentru vechea critică, tot mai sunt la ordinea zilei, ele nu se mai pun cu atâta putere, căci bunul-simț aproape a învins. La ordinea zilei acum se pune tot mai mult problema socială — și, firește, din punctul de vedere al claselor care, având să sufere de pe urma stării celei noi de lucruri, au avut motivul să critice această stare.

Această nouă fază a criticii — faza a treia, deci —, care începe pe la sfârșitul criticii “Junimii”, e reprezentată la început de Eminescu, care, având în concepțiile sale lingvistice și literare multe puncte de contact cu “Junimea”, și în cele politice câteva, se alipește de această grupare, păstrând însă o atitudine independentă și în mare parte deosebită de a “Junimii”, ba uneori chiar contrară.

¹ Vezi asupra acestei chestii mai sus.

Această a treia fază a criticii este, și ea, un produs al culturii moldovenești, și Eminescu, ca și criticii anteriori, un A. Russo sau un Alecsandri, își dă seamă de rolul cultural al Moldovei, de rolul ei de învățătoare a românilor de pretutindeni:

“Moldova joacă în dezvoltarea modernă a românilor un rol însemnat. Aici, în mare depărtare de șarlatanismul intelectual, de suficiența și corupția centrului politic al țării, s-a făcut binefăcătoarea reacțiune în contra ignoranței și spiritului de neadevăr al academicienilor”¹.

Eminescu e atât de încredințat de incapacitatea culturală a Munteniei, încât, când e nevoit să constate un fapt cultural pozitiv, în București, el își exprimă mirarea:

“C-o adevărată părere de bine am văzut însă pronunțându-se, spre marea noastră mirare tocmai în București, o mișcare pedagogică sănătoasă...”²

El se simte în sfârșit, atât de moldovean, încât, în vremea războiului, e foarte susceptibil de gloria soldaților din Moldova. În articolul *Moldoveni și munteni*, polemizând cu un ziar din București, zice:

“...ziarele bucureștene, atât liberale, cât și *conservatoare* [subliniat de Em.], fără deosebire, ignorează acest adevăr și pare c-ar lua mai bine foc în gură, decât să spuie anume că moldovenii se poartă excelent pe câmpul de război”³.

¹ M. Eminescu, *Scrisori politice și literare*, editate de Ion Scurtu, Minerva, p. 362. [Ediția 1905, vol. 1 (1870—1877); articolul *Repertoriul teatrului românesc. Teatrul lui Scribe. Teatrul și actorii ieșeni. Școala de muzică din Iași.*]

² *Ibidem*, p. 281. [Articolul *Presa bucureșteană și instrucția publică.*]

³ *Ibidem*, p. 589. [Articolul *Moldoveni și munteni în războiul din 1877*, publicat de I. Scurtu cu titlul *Moldoveni și munteni.*]

În privința limbii, Eminescu n-a vorbit mult. Aceasta din două pricini. Mai întâi, pentru că nu se simțea competent, sau mai bine specialist. O declară singur:

“...nefiind filolog de competență, declar eu însumi că opiniile mele sunt cu totul personale și nu merită de a turbura lucrările filologilor noștri...”¹.

În adevăr, în vremea lui Eminescu oamenii încep să se specializeze. În epoca anterioară, numită, din acest punct de vedere numai, cu drept cuvânt, eroică, în epoca lui Alecsandri, când era de făcut totul și când cei ce puteau face ceva erau foarte puțini — pe atunci era vremea (și nevoia) spiritelor universale: Alecsandri face politică, scoate reviste, culege literatură populară, e director de teatru, scrie în toate genurile literare, în versuri și în proză, se ocupă cu gramatica etc. Iar la capătul evoluției, câtă am făcut-o până acum, găsim pe un Sadoveanu sau Brătescu-Voinești, care scriu într-un singur gen literar. (În Ardeal, unde condițiile de azi² seamănă încă cu cele de la noi de acum patruzeci de ani, un Goga, specializat ca artist, e nevoit să se consacreze mai mult activității culturale decât literaturii.) Eminescu e printre cei dintâi care, dându-și seamă de seriozitatea lucrurilor, știe să se mărginească, să se specializeze, conștient de greutatea de a fi desăvârșit măcar într-o specialitate, chiar când îți consacrez ei toate puterile sufletești. Eminescu a fost numai poet, căci proza sa este puțină și e poezie în proză. Afară de aceasta, a mai fost și un cetățean care și-a spus părerile

¹ *Ibidem*, p. 74. [Articolul *Despre curentele filologice românești din Bucovina. O polemică*. Fusese publicat de Eminescu cu titlul *O scriere critică*, în *Albina*, Pesta, 1870, nr. 3—4.]

² 1906.

sale — și atâta tot. Că uneori s-a amestecat, incidental, și în alte ramuri, precum în filologie — aceasta dovedește că el a apucat vremea oamenilor “universali”.

Iar o altă pricină pentru care n-a vorbit mult în privința limbii este aceea arătată de mai multe ori până aici, și anume faptul că pe vremea sa nu mai era atâta nevoie de a lupta în contra stricătorilor de limbă¹. Eminescu e conștient de acest fapt și, constatându-l, mai recunoaște încă o dată rolul Moldovei în lupta de a feri limba de atențele novatorilor:

“Lupta Moldovei contra numiților munteni nu este îndreptată în contra elementelor istorice ale Țării Românești, ci în contra celor neistorice. E o luptă comună la care tot neamul românesc ia parte instinctiv, *cucerind bucată cu bucată* bunurile lui naționale. *Azi e limba pe care aceste stârpituri o prefăcuseră într-o păsărească neînțeleasă*, mâini va fi poate organizația socială...”².

Acum că cei care prefăcuseră limba “într-o păsărească neînțeleasă” n-au fost tocmai “elemente neistorice”, e altă vorbă. Se va vedea mai jos ce însemnează la Eminescu aceste “elemente neistorice”. Dealtmintrelea, acela care a contribuit mai mult în Muntenia la prefacerea limbii “într-o păsărească neînțeleasă” a fost, cum se știe, și cum

¹ Mai mult. Acum venise vremea recunoașterii îndreptățirii istorice a curentului latinist, și Eminescu, cum vom vedea, are această comprehensiune, care în epoca precedentă, poate, nu ar fi fost binevenită, căci ar fi slăbit vigoarea atacului, atunci necesară. Dar trebuie să observăm că comprehensiunea o găsim la Eminescu la început și că, apoi, sub influența “Junimii”, ea scade.

² *Culegere de articole d-ale lui M. Eminescu, apărute în “Timpul” în anii 1880—1881*, editate de Gr. Păucescu, p. 92 [Buc., 1891, articolul *Pătura superpusă*, “Timpul”, 29 iulie].

o spune aiurea și însuși Eminescu, Eliade Rădulescu¹, care n-a făcut parte, cel puțin în gândul lui Eminescu, din “elementele neistorice”².

Cu toată “necompetența” sa, Eminescu, cum am spus, atinge de câteva ori și problemele lingvistice. Ba are și câteva încercări de fonetică: studii asupra pronunției dialectale³.

În privința limbii, observăm două faze în cugetarea lui Eminescu.

Eminescu dinainte de 1874, când se afla în străinătate și în legături strânse cu românii din Ardeal și din Bucovina, când nu căzuse cu totul sub influența “Junimii”, este un alt om decât Eminescu de după 1874, când devine membru al “Junimii”. (Și vom vedea că, din alt punct de vedere, cel politic, Eminescu, pe lângă aceste două faze, mai trece și prin o a treia, aceea când e ziarist la *Timpul* în București.) În această primă fază, de dinainte de 1874, Eminescu, deși nu este etimologist ori analogist, nu simte aversiune împotriva reprezentanților acestor sisteme, după cum, și din punctul de vedere al idealului social, deși nu e un “patruzecioptist”, face totuși concesii ideilor “înaintate”, în orice caz are o atitudine binevoitoare față cu ele și, cum se știe, admiră, în *Epigonii*, pe mulți din acei care au reprezentat acele idei.

Dacă este împotriva purificării “absolute” a limbii de elemente străine, Eminescu admite, și chiar propune, o purificare moderată:

“Celor care vor o purificare absolută a limbii le vom

¹ *Scrieri politice și literare* [articolul *Monumente*].

² Mama lui Eliade, e drept, era grecoaică. Dar latinistii au fost români curați.

³ *Op. cit.*, p. 409 [*Cestiuni de pronunție românească. Notițe*].

răspunde că acele vorbe, pe care vor ei să le alunge, sunt așa de concrete, așa de încrescute în țesătura limbii române, încât trebuie să rupi țesătura toată ca să le scoți [...] Celor care nu vor cea curățire defel [care vor, ca A. Russo, ca “limba asta turcită, grečită...” să rămâie așa], le vom răspunde că ei singuri sunt neconsecvenți, căci ei au lepădat o mulțime de vorbe grece și ruse, pe care le întrebuițau încă părinții lor, și multe din vorbele pe care le scriu dnii Florantin, Negruzzi ș.a. [...] s-or duce calea celor duse...”¹.

El pricepe și explică cu simpatie geneza tuturor sistemelor extreme:

“Mi se va spune, poate, că părerea lui Pumnul nu e bună. Dacă nu e bună, aceea însă stă, *că cronistice e dreaptă și scuzată*. După extremul latinității, a etimologismului absolut, inaugurat de bătrânul Petru Maior, care scria construcțiunii latine în românește (*extrem, ce pentru deșeptarea noastră din apatia lungă față cu latinismul, era neapărat trebuincios*), după ridicarea la potență a aceluiași extrem de către următori, *trebuia neapărat să vină* contra lui extremul *fonetismului* absolut, a iubirii nemărginite a limbii numai românești și exclusivitate față cu limba latină și cele surori. *Aceste extreme au fost condiționate de însăși natura lucrului* — nu poți defige mijlocul unei linii, până ce nu vei fi aflat punctele ei cele extreme”².

Eminescu, mai departe, apără pe istoricii ardeleni împotriva dlui Maiorescu cu argumente decât care nu se pot găsi mai bine nici acum. Se știe că dl Maiorescu a vorbit

¹ *Scrieri politice și literare*, p. 14 [Fragment fără titlu, intitulat de I. Scurtu *Purificarea limbii*].

² *Ibidem*, p. 68 [*Despre curentele filologice românești din Bucovina. O polemică*].

întotdeauna cu dispreț despre istoricii ardeleni, mai întâi pentru că falsificau adevărul istoric și al doilea pentru că au fost niște simpli cronologiști. Eminescu răspunde:

“Acei oameni, acei istorici care au început istoria noastră cu o minciună, după cum zice dl Maiorescu — de au scris tendențios și neadevărat, *scuza cea mare nu o găsești tocmai în tendința și neadevărul lor? Trebuie cineva să fie mai mult decât clasic, pentru a pretinde de la cel persecutat [...] să fie în toate drept [...]* Șincai — chiar dacă n-ar fi atât de mare *cum pretindem noi că este*, totuși, el a fost la înălțimea misiunii sale — la o înălțime *cronistice* absolută; *pentru că, dacă criticul ce-l califică de mincinos ar fi avut bunăvoința de a cerceta istoria istoriei, atunci ar fi putut băga de seamă că procesul întru scrierea istoriei la orice națiune se începe mai întâi și constă din cronografie...*”¹.

Aceeași atitudine o are Eminescu și față de redactorii ziarelor din Ardeal, care-și împetrițau limba cu germanisme și pe care dl Maiorescu îi învinuia că corup naționalitatea românească:

“Criticul [Petrino]... rumegă — o copie cam infidelă a dlui Maiorescu — ceea ce a zis acesta în *Convorbirile literare* despre limba română în ziarele din Austria [...] Eu, din partea mea, *sunt mai puțin lugubru* decât dl critic, și deși țin la desființarea acelor greșeli, totuși nu văd în existența lor *deznaționalizarea noastră și corumperea poporului român*” [subliniat de Eminescu]².

Și cu această ocazie, Eminescu se ridică, în principiu, împotriva atitudinii luate de junimiști față de fenomenele

¹ *Loc. cit.*, p. 72—73.

² *Loc. cit.*, p. 70—71.

culturale ale vremii. Iată cum se exprimă el la începutul articolului din care am citat mai sus:

“După faimoasele critice, în sine bine scrise, ale dlui Maiorescu, trebuia neapărat să iasă la lumină o școală a sa de partizani, care, minus spiritul de o finețe feminină și minus stilul bun și limpede al d-sale, să aibă și ea aceleași defecte ce le are părintele, aceeași ridicare la nivelul secolului al XIX-lea, același aer de civilizațiune și gravitate, care, din nenorocire, sunt numai o mască, ce ascunde adeseori numai foarte rău tendința cea adevărată și ambițiunea personală”¹.

Această atitudine a lui Eminescu se explică și prin concepțiile sale științifice, dar se explică mai cu seamă prin faptul că Eminescu, care învățase în Bucovina și Ardeal, care cutreierase toate ținuturile locuite de români și care se bucurase de bucuriile lor și suferise de suferințele lor, acum, când scrie, trăiește în Viena, între tinerii studenți ardeleni și bucovineni, încălzindu-se de luptele lor și îmbrățișându-le până la un punct aspirațiile, în orice caz pricipându-le. Această apropiere de ardeleni și de bucovineni, de ardelenism și de bucovinism, a avut și un alt rezultat: limba sa este plină de expresii întrebuițate numai peste munți, ca de pildă: “a reflecta” (= a răspunde), “a murit înainte de atâția ani”, “vom *abstrage* de la unele deprinderi”, “în Ungaria *veră*”, “nu ni se pare *consult*”, “*dătorie*” etc., expresii de care nu s-a dezbărat cu totul, în proză, nici mai târziu, de pildă când scria la *Timpul*.

“Ardelenismul” acesta Eminescu nu-l va pierde cu totul nici în faza a doua, nici atunci când nu va mai fi în strâns contact cu ardelenii și când va face parte din “Junimea”,

¹ *Loc. cit.*, p. 63.

din școala care și-a bătut joc cu cea din urmă cruzime de ardelenism. Vorbind de o piesă localizată (*Revizorul* lui Gogol), în care localizatorul, dl P. Grădișteanu, pune în gura unui tip graiul ardelean șarjat, ridiculizat, Eminescu protestează, zicând că: "...a face *ridicolă* o pronunție înlăuntrul unui ș-aceluiși popor este procedura unui om care caută efect cu orice preț"¹.

Dar această "procedură a unui om care caută efect cu orice preț" este procedura lui Alecsandri din unele comedii! Este procedura lui Caragiale din unele schițe! Este una din "procedurile" prin care "Junimea" se desfăta! În *Amintirile* sale, dl Panu ne istorisește ce efecte comice scotea V. Pogor din această "procedură"...

În această a doua fază însă, când Eminescu e sub influența "Junimii", atitudinea sa în privința sistemelor lingvistice, dacă nu e disprețuitoare ori pătimaș dușmană, e totuși deosebită de atitudinea din faza întâi.

În faza întâi, cum am văzut, Eminescu ia condeiul numai ca să apere ori să explice "sistemele"; acum îl ia — foarte rar, nu-i vorbă — numai pentru ca să le atace.

Vorbind de etimologiștii ardeleni, Eminescu zice că ei, urmărind "așa-numita puritate a limbii", "au crezut de cuviință a *prăda* *lexiconul* latinesc și acele ale limbilor romanice..." Eminescu a schimbat tonul... Iar la argumentul că latiniștii au făcut aceasta pentru a dovedi latinitatea limbii, argument la care Eminescu cel din faza întâi era sensibil, acum (1877) răspunde că:

"Dar, peste tot, românii au dat prea mult pe părerea

¹ *Scrieri politice și literare*, p. 345 [Articolul *Comedia franceză și comedia rusească*].

străinilor, *pe când această părere ar fi trebuit să ne fie cumplit de indiferentă și atunci poate mergeam mai bine*¹.

Aiurea se ridică împotriva “plăsmuirii meșteșugite” a limbii și cugetării “de către o anume academie”, parcă “poporul în două mii de ani n-a avut nici limbă, nici cugetare...”².

Dar acela împotriva căruia Eminescu este mai categoric e Eliade Rădulescu:

“Ruina frumoasei limbi vechi, care se scria încă cu toată vigoarea în veacul trecut, o datorim în mare parte înrăuririi stricăcioase a lui Eliade”³.

Am văzut că, mai târziu, în focul luptei sale împotriva păturii grecești suprapuse, “ruina frumoasei limbi vechi” Eminescu o pune în spinarea acelei păтури suprapuse.

Dar preocuparea lui Eminescu de problema limbii nu are mare însemnătate și e cu totul incidentală în cariera sa de scriitor. Încă o dată: trecuse vremea primejdiei, și Eminescu nu era omul care să sfarme uși deschise.

Înainte de a isprăvi cu această chestie, ni se pare interesant a releva o idee pe care Eminescu a exprimat-o în treacăt, dar care este foarte interesantă și care-l deosebește de junimiști. Este poporanizarea limbii științifice de către intelectualii satelor:

“...învățător și preot coboară cultura în jos și traduc limba cosmopolită, nesemnificativă și abstractă a științei, care e domeniul lumii întregi, în formele vii, mlădioase și încântătoare prin originalitate, a poporului”⁴.

¹ *Scrieri politice și literare*, p. 310 [*Despre limba cărturarilor români din Ardeal*].

² *Ibidem*, p. 308 [*Despre revistele literare din provincie*].

³ *Ibidem*, p. 301 [Articolul *Monumente*].

⁴ *Ibidem*, p. 307 [*Despre literatura populară*].

Dar acest lucru nu s-a întâmplat și pricinile sunt multe: și faptul că cultura n-a străbătut, cum ar fi fost de dorit, la țară, și firea limbii românești, care, ca orice limbă romanică, este refractată la creațiuni de cuvinte voite — nu poate “da muguri” ca să întrebuițăm o expresie chiar a lui Eminescu. Germanii, rușii, ungurii au naționalizat mult limba științifică, noi n-o putem face. Oricum, dorința aceasta a lui Eminescu dă o notă caracteristică concepției lui și ne dovedește, și ea, ceea ce vom constata mai jos: că Eminescu a fost reprezentantul claselor de jos, vechi, românești.

Să mai adăugăm aici și faptul că — întocmai ca și Asachi, ca și C. Negruzzi, ca și Eliade, care vorbeau de “conservativi”, “juste-milieu” și “radicali” etc. în limbă — și Eminescu și-a dat seamă de legătura dintre tendințele politice și sistemele lingvistice: el constată că acei care au fost “unioniști” în politică au fost “unioniști” și-n limbă, adică partizani ai unei limbi literare făcută pe baza ambe-lor dialecte¹. Cu această ocazie, Eminescu citează *România literară* — încă o dovadă că, și după dispariția ei, ea era cunoscută. (Numai dl Maiorescu să n-o fi cunoscut?)²

Despre literatură — lucru curios — a vorbit puțin cel mai mare poet al nostru. Nu-i vorbă, nici primejdia înstrăinării literaturii nu mai era atât de mare pe vremea lui Eminescu, dar totuși ea era destul de mare ca să inspire încă grijă, în orice caz era mult mai mare decât primejdia stricării limbii³.

¹ *Ibidem*, p. 413 [*Cestiuni de pronunție românească. Notițe*].

² Vezi discuția mai sus.

³ În manuscris s-au găsit însemnări cu privire la caracterul specific național pe care trebuie să-l aibă literatura (vezi M. Eminescu, *Poezii populare* cu o prefață de Il. Chendi).

Și Eminescu poate nici n-ar fi vorbit de literatură, dacă, în calitatea sa de redactor al părții neoficiale a *Curierului de Iași*, n-ar fi fost oarecum silit să-și spună cuvântul asupra activității Teatrului Național din capitala Moldovei, cu care ocazie el dă dovadă de o mare pricepere și de o serioasă cultură estetică, căci paginile sale asupra genurilor dramatice nu sunt deloc mai prejos decât paginile cele mai bune din dnii Maiorescu și Gherea. Dar discuția acelor lucruri nu intră în cadrul studiului nostru.

Și în privința literaturii observăm două faze în ideile lui Eminescu: înainte de a veni în Iași, Eminescu a mai avut ocazia să vorbească de teatru, ca colaborator al unor gazete din Ardeal, unde se agita ideea unui teatru românesc ardelean. Ideile literare ale lui Eminescu din această epocă se deosebesc de cele din epoca următoare. Dacă nu poate, de pildă, gusta piesele lui Bolintineanu, el gustă pe ale lui V.A. Ureche¹. Prin urmare, el nu judecă încă literatura românească, ca junimiștii, “de la nivelul secolului al XIX-lea”, cum am văzut că se exprimă însuși el despre atitudinea disprețuitoare a dlui Maiorescu.

În această vreme, Eminescu — reacționarul de mai târziu — recomandă cu entuziasm pe Victor Hugo, pe acel “adorator al poporului și al libertății”:

“Pe acest bard al libertății îl recomandăm cu multă seriozitate junimii ce va vrea să se încerce în drame naționale-române”².

O altă idee esențială a lui Eminescu din această epocă e preocuparea — antijunimistă — de valoarea etică a operei de artă:

¹ *Scrisori politice și literare*, p. 57 [*Teatrul românesc și repertoriul lui*].

² *Loc. cit.*, p. 61 [*Teatrul românesc și repertoriul lui*].

“Voim ca piesele, de nu vor avea valoare estetică mare, cea etică însă se fie absolută [...], nu numai să *placă*, ci să și *folosească*, ba, înainte de toate, să folosească“, și, din această cauză, se declară împotriva imitării autorilor de limbi oculte:

“Ca un post-script voi adauga un consiliu *esențial*, acela adică de a nu imita autori de limbi oculte, care n-au făcut calea în jurul lumii, d.e. ruși, maghiari, sârbi — din cauza simplă cum că aceștia au în adevăr câte ceva original, care place, însă elementul etic din ei e infectat”¹.

Eminescu, cum se vede, în faza întâi e, ca și în privința limbii, comprehensiv, conștient de nevoile momentului, el își apără “sărăcia și nevoile și neamul” și, încă o dată, nu privește lucrurile de la “nivelul secolului al XIX-lea”...

În faza a doua, junimistă, nu că dezvoltă cine știe ce idei contrare celor din faza întâi, dar nu mai găsim nimic din acele idei și simțim bine că, dacă încă poate tot ar face caz de condiția etică a operei de artă, în orice caz, nu ar mai recomanda pe cvasi-socialistul Hugo, pentru că este cântărețul libertății. Acum și Eminescu privește lucrurile “de la nivelul secolului al XIX-lea”. Relativ la teatrul, el declară că publicul e și mai prost decât teatrul cel prost din Iași² și, generalizând, scrie: “La noi în țară succesul mediocrității e foarte ușor și lupta tuturor elementelor mai bune peste măsură grea”³.

În această fază, Eminescu se ridică cu putere împotriva teatrului francez modern. Eminescu este dintre acei

¹ *Loc. cit.*, p. 62, 63.

² *Scrieri politice și literare*, p. 347 [*Romanele dramatizate: “Cerșe-toarea”, “Paza bună trece primejdia rea”, “Ucigașul”*].

³ *Ibidem*, p. 354. [*Art. Teatru.*]

care, ori de câte ori pot găsi motivul, ocazia sau chiar pretextul de a arunca o săgeată împotriva culturii franceze, o aruncă cu bucurie. La noi antifranțuzismul, cu cât este mai pasionat, cu atât este o dovadă mai mult de reacționarism. “Noutățile” ne-au venit din Franța, și mai cu seamă “noutățile” în ordinea politică și socială, și orice reacționar, odată cu Franța revoluționară, a urât și Franța literară — și cu drept cuvânt, căci toți și-au dat seamă ori au simțit că în literatura acestui popor, mai ales în perioadele lui de viață intensă, circulă spiritul lui critic ireverențios și *frondeur* — cum se zice —, *irespectuos*, atentator la toate formulele tradiționale și sacro-sancte¹.

Iar față cu lipsa de cultură și de gust în lucrurile literare, în ce își pune Eminescu speranța? Natural că el, ca toți criticii dinaintea lui — ca și-n privința limbii, ca și-n privința politicii —, își pune toată speranța în Moldova, care “joacă în dezvoltarea românilor un rol însemnat”.

Așadar, în privința limbii și a literaturii, Eminescu face parte din curentul critic moldovenesc, dând criticismului o nuanță mai pronunțată de eclecticism: dreptul tuturor dialectelor; și admitând, în faza întâi, și oarecare înrăurire a sistemelor lingvistice novatoare.

*

Dar dacă pe la 1880 problema lingvistică și literară nu mai este atât de însemnată, primejdia înstrăinării fiind în mare parte înlăturată, problema socială se pune cu o putere covârșitoare.

¹ Pentru Eminescu, Revoluția Franceză e datorită “instinctelor celtice”, iar mișcările revoluționare din Rusia, “instinctelor tartare” (*Culegere...* p. 98, 99.) [Art. *Elementele streine*, *Timpul*, 30 iulie].

Formele politice și sociale europene, introduse în țară, își dăduseră roadele. Înainte de a fi introduse acele forme, toate clasele sociale își puseseră mari speranțe în ele. Chiar boierimea mai inteligentă, nevăzând o mare primejdie în ele, le îmbrățișase. Iar țărani, câți or fi știut de reformele ce se pregătesc, vor fi fost mulțumiți și ei. Se părea că acele schimbări vor aduce fericirea generală, bunăstarea tuturor claselor, armonia socială.

Dar lucrurile au fost altfel: realitatea a dezmințit așteptările.

E drept că acea parte a boierimii care a știut să se adapteze la noua stare de lucruri n-a suferit aproape nimic. Cel mult dacă libertățile și mai cu seamă accesul mulțimii la treburile statului, acordate de constituție, au putut s-o nemulțumească, nu atât pentru prezent, ci ca o amenințare pentru viitor, când acele libertăți și acel acces ar fi devenit realități. De aici s-a născut, în această clasă, un curent împotriva “relelor” politice, rezultate din noua stare de lucruri. Să se observe bine: un curent împotriva relelor politice, și nu economice! Teoretizarea cea mai conștientă a acestui curent s-a numit junimism. La acest curent s-au alipit câțiva mandarina ai păturii intelectuale, câțiva aristocrați ai profesiunilor liberale, dintre care cel mai însemnat a fost dl Maiorescu.

Dacă dl P. P. Carp a fost reprezentantul boierimii conservatoare, dl Maiorescu, al doilea corifeu al “Junimii”, a fost reprezentantul mandarinatului intelectual. Iar când aceștia n-au vorbit în numele intereselor claselor de sus, au vorbit în numele “Statului”, și nu în numele mizeriei claselor de jos.

Clasa cea nouă, burghezia comercială și financiară și

arhiinfima burghezie industrială, ca și profesiunile libere născute din noua organizare a țării — aceste clase noi, care-și datorau existența noii stări de lucruri și a căror condiție de existență și înflorire era această nouă stare de lucruri—, au fost mulțumite, n-au criticat nimic, nici rezultatele politice, nici pe cele economice ale introducerii formelor europene.

Clasele însă care au suferit economiceste pe urma acestei noi stări de lucruri, căzând în mizerie, și fără ca organizarea politică, care le-ar fi fost favorabilă, să le aducă vreun folos — căci nu știau să se folosească de ea — au fost: țărănimea, răzeșii și meseriașii. Țărănimea, neputându-se desființa, a căzut într-o mizerie din ce în ce mai mare; răzeșii au fost ruinați și în parte desființați: meseriașii au fost în mare parte distruși.

Pe la 1880, procesul de sărăcire a țărănimii, datorită acelor împrejurări, care au izvorât din comercializarea agriculturii, ca și procesul de ruinare a răzeșilor, ca și procesul distrugerii meseriașilor, datorită importului de fabricate străine, este destul de înaintat, ca unii oameni, îndurerăți de acest lucru, să dea alarma.

Și cei care dau alarma fac parte dintre intelectualii vremii, dintre oameni care, fie din pricina altruismului, fie din pricină că înșiși, prin naștere, făceau parte din clasele de jos, a căror durere, deci, o puteau simți în mod mai egoist, fie din pricina poziției de inferioritate, în care clasa intelectualilor începe să fie pusă acum, fie din pricina, mai intelectuală, a înaltelor interese de conservare a neamului, amenințat prin ruina temeliei sale, își însușesc nevoile acelor clase și fac, în numele acelor nevoi, procesul formelor sociale noi, și deci procesul acelei clase noi, a

burgheziei, care reprezintă aceste forme și care se folosește de ele în exploatarea claselor de jos. Critica aceasta nu va fi, ca a junimiștilor, numai politică, ci și, mai ales, o critică economică. Acești intelectuali nu vor critica societatea din cauza lipsei unei cam metafizice corespondențe dintre fond și formă, ci din cauza suferințelor celor mulți și mici.

Și acești critici vor găsi un sprijin puternic în pătura intelectualilor, și nu numai în altruismul acestei pături, ci și în interesele ei de clasă, căci acum, după 1880, clasa aceasta, crescând din cauza înmulțirii școlilor, nu mai este o clasă privilegiată ca mai înainte; “proletariatul intelectual” își face apariția. Iar nemulțumirile acestei clase devin acute la exemplarele ei mai de lux și din cauza invidiei omului subțire, cu necesități multiple, lipsit de mijloacele de a le satisface (de pildă, grupul de scriitori din *Dan*).

Aceste interese — ale țărănimii, ale răzeșilor, ale meseriașilor (foarte puțin ale născândului proletariat intelectual, și deloc invidia) — vorbesc în critica socială a lui Eminescu. “Reacționarismul”, ca și “antistrăinismul” lui Eminescu la aceste interese se reduce! Căutând principiul criticii lui, dezbrăcând această critică de frazeologia filozofiei de stat germane, ajungem la concluzia că Eminescu a făcut procesul noii organizații politico-sociale în numele intereselor acelor clase, deși, la o privire superficială, s-ar părea că Eminescu este un junimist care duce la extrem critica junimistă. În realitate, junimiștii au criticat o organizare politică, și critica lor a avut ca principiu, ca punct de plecare, interesele boierimii amenințate în viitor de către liberalism, pe când critica lui Eminescu, pe lângă

critica anomaliilor politice, făcută din punct de vedere reacționar (și într-aceasta el e junimist), a fost mai cu seamă critica unei organizări sociale, din punctul de vedere al intereselor claselor de jos, al claselor vechi, “pozitive”, cum le zice Eminescu (și aici nu mai e junimist).

Vom dovedi aceste lucruri.

În privința problemelor sociale, Eminescu a trecut, ca și în privința celor lingvistice și literare¹, prin mai multe faze, și anume prin trei.

Deosebirea dintre aceste faze, mai ales dintre întâia și a doua, nu stă atâta în ceea ce spune nou în faza a doua, cât în ceea ce nu mai spune în această fază.

În faza întâi — deși fenomenalist — concepe societatea ca un organism, concepție pe care, în afară de socialiști, n-au avut-o decât reacționarii, căci liberalii au fost raționaliști, deși se declară pentru domnia absolută, totuși, politicește, nu este partizan al conservatorilor români, declarând că ambele partide sunt egal de rele și spunând că “burghezia” se dă când cu albi, când cu roșii. Mai mult, în această fază, care ține până la intrarea lui în “Junimea”, el are afirmații care, ca și cea de mai sus relativă la partide, sunt inimaginabile în faza a doua și mai ales în faza a treia. Într-un rând, laudă pe Dimitrie Brătianu, pe care mai târziu îl va ocări cu cruzime; altă dată, declară că în Rusia s-ar face călăul tiranilor; aiurea prevede cu bucurie că *republica franceză* (subliniez ambele cuvinte!) va bate pe nemți după pace: altă dată, explică starea anormală a Austriei prin rămășițele trecutului etc.

¹ Și, ca și în privința concepției filozofice, a concepției artistice, a stilului etc. — probleme care nu interesează aici și care vor fi tratate aiurea.

Într-un loc, apostrofează clasele de sus că au făcut “din o parte din oraș tirana celorlalte cinci părți” ca să aibă “alegători pe sprinceană”¹. (Mai târziu va fi pentru menținerea celor patru colegii.) Iar în privința influenței străine, în general, declară că educația străină e rea, căci “implică spirit străin”, cultura străină însă nu e rea².

Această primă fază se caracterizează, deci, prin poziția independentă a lui Eminescu față de partidele politice, pe care le acuză laolaltă, precum și prin oarecare juvenilitate, dacă se poate spune astfel, a sentimentelor, prin oarecare “idealism” și concesiile făcute “revoluționarismului”³. Dacă la acestea adăugăm și atitudinea lui Eminescu, tot din această fază, față de dl Maiorescu, despre care am vorbit mai sus, atunci ni se va lămuri și mai bine fizionomia morală a lui Eminescu dinainte de 1874.

În faza a doua, care începe cu stabilirea lui Eminescu la Iași și intrarea sa în “Junimea” și care se caracterizează mai ales prin ideile cuprinse în conferința sa, din

¹ *Scrieri politice și literare*, p. 1, 10, 26, 393, 420, 33, 35, 37, 30, manuscrise ori ziare de prin 1870—1871. [Ibrăileanu se referă la articolele: *Natura și statul*, *Despre luptele naționale*, *Despre partidele politice din România* (fragmente din manuscrise), *Scrisoare către D. Brătianu*, *Educațiune și cultură*, *Scrisoare către I. Negruzzi*, *Să facem un Congres*, publicat de I. Scurtu cu titlul *Rolul românilor în regenerarea Austriei*.]

² *Ibidem*, p. 31. [*Educațiune și cultură*, publicat de I. Scurtu cu titlul *Despre politica de deznationalizare*.]

³ Prin revoluționarism înțeleg ideologia rezultată din concepțiile Revoluției Franceze de la sfârșitul veacului al XVIII-lea. E interesantă, din acest punct de vedere, poema sa *Mureșanu* din 1869 (vezi *Postumele* lui Eminescu), în care “e pătruns de curățenia idealilor, când nu era încă rănit de-ndoială”, cum zice singur într-o însemnare scrisă de el însuși, mai târziu, pe manuscrisul acestei postume. Vezi în privința aceasta și G. Ibrăileanu: *Scriitori și curente*.

1876, despre “Influența Austriacă“, Eminescu nu mai face nici o concesie “revoluționarismului”. El dezvoltă acum pe larg teoria domniei absolute, singura formă bună de guvernământ¹. Acum el nu mai are o poziție independentă față de cele două partide, se ridică cu putere împotriva “franțuziților” (liberalilor)² și începe să facă, incidental, teoria păturii grecești suprapuse din Muntenia (liberalii), rasă străină, “de baltă“, căreia se datoresc toate relele țării, distrugerea, în vreme de 50 ani, a claselor pozitive³.

Faza a treia se caracterizează prin înregimentarea sa în partidul conservator, în care devine un militant, și prin faimoasa teorie a păturilor suprapuse. Caracteristic acestei faze e și faptul că Eminescu, fiind acum gazetar, nu-și mai poate exprima convingerile cu toată libertatea ca mai înainte.

Am văzut că în faza a doua, înainte de a intra în redacția ziarului *Timpu*, Eminescu a fost dușman al constituționalismului și partizan al domniei absolute. Când vine la *Timpu*, ne-am aștepta să combată constituționalismul, acea formă nouă de organizare politică și socială introdusă din străinătate, fără ca țara să fi avut nevoie de ea, acea formă care, după Eminescu, nu e bună nici pentru popoarele apusene, căci, cum zice el de atâtea ori (uitând

¹ *Scieri politice și literare*, p. 84—88, 98—100, 102, 201. [Articolul *Influența austriacă asupra românilor din Principate*, conferință ținută în cadrul “Junimii” la 14.III.1876, publicată în “Convorbiri literare”, 1876, 1.VIII; articolul *Grigore Ghica voievod*.]

² *Ibidem*, p. 223. [Articolul *Descrășterea populației*.]

³ *Ibidem*, p.127, 297, 93. “Curier de Iași”, “Convorbiri literare”, anii 1874, 1876. [Articolul *Influența austriacă*.]

însă pe Anglia și făcând anacronisme), tăria țărilor apusene se datorește absolutismului. Dar Eminescu, acum, nu mai e împotriva constituționalismului, sau nu mai e consecvent împotriva constituționalismului.

Deși, într-un loc, zice că ar trebui să ne “întoarcem parțial la trecut”; deși așteptarea ca formele noi să dea un rezultat bun o compară cu așteptarea ca în câteva ceasuri să avem o grădină bătrână din niște copăcei răsădiți fără rădăcină; deși formulează undeva lozinca ce ar trebui să urmăim în cuvintele: “*Forme vechi*, dar spirit pururea nou”; deși declară că acei care au introdus formele noi sunt străinii din Muntenia; totuși nu numai că, aiurea, declară că reîntoarcerea la trecut e imposibilă și utopică, dar face toate eforturile ca să dovedească cum că constituționalismul n-a fost introdus de liberali, ci de boieri, la 1859, și de conservatori, la 1866, că reformele de la Unire încoace (adică reformele cele “rele”... completarea formelor noi!) au fost făcute de conservatori¹, în sfârșit, așa cum fac și azi ziariștii de partid, când vor să arate că partidul lor a făcut totul.

Dar atunci pentru ce teribila luptă a lui Eminescu împotriva “roșiilor”, dacă formele noi nu mai sunt rele ca în conferința de la 1876, ca în unele articole chiar de acum din *Timpul* (în care Eminescu își descopere profundul suflului său)? Eminescu, firește, găsește argumentul: lupta conservatorilor — și deci a sa — împotriva “roșilor” e de dragul constituționalismului și al formelor noi. Eminescu se simte chemat ca, împreună cu partidul său, să con-

¹ *Culegere de articole d-ale lui M. Eminescu*, p. 5, 20, 79, 91, 57, 78, 15, 51, 56, 62.

serve intactă constituția (cum se repetă banala istorie!) și să dea un fond formelor noi¹.

Iată-l dar, în *Timpul*, departe de reîntoarcerea totală la trecut din *Influența austriacă*, departe chiar de acea reîntoarcere “parțială” la trecut dintr-un articol de pe la începutul activității sale de ziarist la *Timpul*, departe de necesitatea “formelor vechi” din alt articol din *Timpul* etc.

Aceste contradicții se explică, desigur, prin necesitățile de oportunitate ale partidului în care lupta Eminescu. În realitate, marele nostru poet a fost întotdeauna împotriva formelor noi, și dacă la *Timpul* (unde dealtminterlea nu s-a putut opri să nu arunce uneori fulgere împotriva acelor forme), le-a admis și le-a apărat, aceasta a făcut-o din motive de tactică ale partidului pe care-l reprezenta.

Fără a mai insista asupra tuturor contradicțiilor, vom mai releva una. Eminescu, care în faza a doua acuză mișcarea de la 1848, acum, pentru a combate pretenția “roșilor” că ei au făcut totul în această țară, citează, între semnele de vigoare, și manifestările de independență națională, anterioare roșilor, și această mișcare de la 1848².

Un alt caracter, afară de contradicție, al activității lui Eminescu din faza a treia este pasiunea și nedreptatea de care dă dovadă în scrierile sale. El merge așa de departe pe calea aceasta, încât insultă pe liberali, pentru că fac spitale rurale — căci zice el, nicăieri nu sunt spitale la

¹ *Culegere...*, p. 16, 50. [Art. *Partidul constituțional*, “*Timpul*”, 15 mai, și *Declasarea*, *ibid.*, 24 febr.]

² *Culegere...*, p. 9.

țară, și liberalii, care au pornit un fel de război de exterminare împotriva poporului, s-au simțit datori — și nici pentru aceasta măcar Eminescu nu le e recunoscător — să facă și ambulante.

*

Așadar, politicește, Eminescu a fost un reacționar ca și junimiștii. Dar în Eminescu nu vorbea interesul vreunei clase diriguitoare, ci al claselor mici, al meseriașilor, al răzeșilor și al țăranilor¹. Din acest punct de vedere a criticat Eminescu formele noi, care sunt rele, pentru că sărăcesc și distrug acele clase.

Ca să pricepem și mai bine deosebirea dintre Eminescu și junimiști, să ne gândim la atitudinea câtorva corifei ai “Junimii”. Pe când Eminescu, cum am spus, a criticat societatea românească în numele claselor de jos, dl Maiorescu a criticat societatea românească din punctul de vedere al necorespondenței dintre fond și formă și a luptat pentru ideea de “stat”, în numele statului, și nu al claselor de jos, ba dimpotrivă, a fost pentru preponderența celor de sus, ca și dl P. Carp, care, însă, a reprezentat ideea de “stat”, încă și mai mult din punctul de vedere al claselor de sus decât dl Maiorescu. [...]

Eminescu reprezintă toate aceste clase vechi:

“Istoria celor din urmă cincizeci de ani — zice el —, pe care mulți o numesc a regenerării naționale, mai cu drept

¹ Și, în deosebire de alți “proletari intelectuali”, aproape deloc interesul proletariatului intelectual. Eminescu abia apucă începuturile acestei clase, iar cât e vorba de propriile sale nemulțumiri de intelectual, el e prea nobil și dezinteresat ca să le deie vreo importanță în făurirea concepțiilor sale (Eminescu e antipodul lui Dan).

cuvânt s-ar putea numi istoria nimicirii răzeșilor și breslașilor”.

Și adaugă imediat:

“Nimicindu-se însă talpa țării, era neapărat ca și stâlpii să cadă. Au căzut și boierii”¹.

Eminescu insistă pe larg asupra cauzelor ruinării claselor mijlocii. Meseriașii, zice el, au fost distruși: din cauza răpezii modificări a vieții, încât croitorii, de pildă, n-au putut să urmeze această răpede schimbare, și au fost înlocuiți de străini; din cauza concurenței fabricatelor străine; din cauza desființării breslelor, din cauza lipsei de măsuri de apărare a “dezrobiților”; din cauza egalității sociale, introdusă pripit în România, care a dat naștere “boieririi” claselor mijlocii, cărora a început să le fie rușine de muncă și să se arunce în funcționarism². De aici infiltrarea evreilor așa de adânc în organismul românesc: ei au umplut golurile lăsate de români. Formele noi de viață,

¹ *Scrieri politice și literare [Influența austriacă...]*, p. 93. O digresie: clasele mijlocii, fiind distruse odată cu privilegiile boierimii și cu însăși acea parte a boierimii care nu s-a putut adapta formelor noi (mai cu seamă boierimea moldovenească), ele au simțit întotdeauna în veacul al XIX-lea simpatie pentru boierimea veche, ca și aceasta pentru acele clase. Este în simpatia reciprocă dintre aceste clase, care au coexistat în timp și care au fost lovite de același dușman (formele noi), un aspect curios de solidaritate în lupta pentru trai. De aici simpatia reprezentanților acelor clase mijlocii pentru boierimea veche; de aici, deci, acel reacționarism “boieresc” al unor oameni ieșiți din păturile de jos, pe care l-am observat cu altă ocazie și-n literatura acestor reprezentanți al claselor mijlocii. (Toate iubitele din ficțiunile lor sunt fiice de boieri. Delavrancea, în *Odinioară și acum*, suspină după vremea când căruțașii trăiau bine, căci încă nu erau căile ferate, iar în *Ziua*, ca “pendant”, suspină după vechea boierime, arătându-și tot dezgustul pentru burghezimea “parvenită” etc., etc.) De aici, în sfârșit, cauza socială (căci este și o alta, psihică) a celui “1400”!

² *Ibidem*, p. 220. [Articolul *Industria națională românească*.]

zice Eminescu, distrugând clasa meseriașilor, membrii ei se-ngrămădesc la slujbe și: "...prin această grămădire la porțile privilegiilor și ale slujbelor, rămân goluri economice, pe care le umple un element străin — evreii. Unde bacalul boierit și-a închis dugheana, și-a deschis-o evreul, unde fiul blănarului s-a făcut cinovnic, blănarul evreu și-a deschis dugheană, unde ciubotarul român s-a făcut custode a urbei — adică paznic de noapte —, acolo evreul și-a deschis ciubotărie"¹.

În același timp, sunt sărăciți și răzeșii, prin procese nedrepte. (Eminescu nu spune cine a sărăcit pe răzeși. O spune acum dl Radu Rosetti.)

Iar "desfacerea parțială a latifundiilor", înmulțind numărul clasei feudale, "apăsarea devenind atomistică, țărănul începe a sărăci și a da înapoi", zice Eminescu². (Aceasta ar fi adevărat pentru vremurile anterioare, în formele vechi de viață, înainte de comercializarea agriculturii, înainte ca produsele agricole să ia caracterul de marfă cotate la bursă — în vremurile când un boier, cu cât avea mai multe moșii, cu atâta putea să ia mai puțin de la țărani, căci nici nu prea avea ce face, pe atunci, cu ceea ce nu ar fi putut consuma.)

La aceasta Eminescu mai adaugă și aparatul formidabil al formelor noi, pe care a fost nevoit să-l susțină din munca lor acești țărani, singura clasă, după Eminescu, care produce într-o țară³.

E clar, credem, ce interese — ce dureri — vorbesc în critica socială a lui Eminescu. Și, dacă ar mai rămânea vreo îndoială, programul economic expus în ultimul său

¹ *Ibidem*, p. 95 [*Influența austriacă*].

² *Scrieri politice și literare*, p. 97.

³ *Ibidem*, p. 86, 101.

articol din *Culegerea* din *Timpul*. “Conservarea elementului național [...] Conservarea *mai cu seamă* a proprietății mici în mâna proprietarului român, conservarea *meseriilor* în mâna meseriașilor români”¹, nu mai poate lăsa nici o îndoială.

Să remarcăm că pentru Eminescu, cum se vede și din citația aceasta, păstrarea claselor vechi și păstrarea naționalității sunt două fețe ale aceleiași probleme.

*

Acum, după ce am văzut mai ales atitudinea lui Eminescu față de clasele sărăcite ori distruse de formele noi, să vedem atitudinea sa față de purtătorii formelor noi, să vedem procesul pe care îl face acestor oameni.

Eminescu, cum am văzut, învinuiește, în faza întâi, pe toți oamenii politici, numai pe roși mai pe urmă, că au copiat orbește Europa, aducând formele noi de viață. Această clasă a roșilor, zice Eminescu, e alcătuită din oameni fără meserie, corupți și incapabili de convingeri. Această clasă este tâmpită și leneșă; ea n-a produs nici un scriitor². (Ceea ce nu este perfect adevărat, și întrucât este adevărat, lucrul se explică prin aceea că această clasă și-a cheltuit energia pentru transformarea țării: am văzut că C.A. Rosetti, de pildă, făgăduia mult ca poet.) Această clasă tâmpită și leneșă a pus totuși mâna pe stat, pe o țară de oameni harnici și inteligenți. (Eminescu dă dovadă, cu acest prilej, de o curioasă concepție în sociologie, căci este nemaiauzit ca o clasă fără nici o însușire

¹ *Culegere...*, p. 132. [*Program de reforme*, “*Timpul*”, 6 dec. 1881.]

² *Ibidem*, p. 52, 124, 126, 123. [*Partidul roșu, ibid.*, 6 iunie 1880, și *Fanarioții și clasele dirigențe, ibid.*, 9 sept. 1881.]

favorabilă în lupta pentru trai, și împotriva necesităților istorice, să pună mâna pe conducerea unui stat.) Această clasă parazită trăiește exploatând munca claselor pozitive. Ea le exploatează prin frazeologie — “export de grâne, import de fraze” — și prin crearea a o sumedenie de funcții inutile¹. (Deși aiurea, pentru a combate guvernul care voia să desființeze unele funcții, zice că nu sunt mulți funcționari, ci răi². Acești roșii exploatează cu atâta mai crud, cu cât au gusturi foarte multe și foarte costisitoare, contractate la Paris — gusturi care se plătesc cu sărăcia și mortalitatea țărănimii. În sfârșit, Eminescu prevede că, dacă domnia acestei clase mai durează, catastrofa, pieirea țării e de neînlăturat în cel mai scurt timp³. (Că într-un loc Eminescu constată, în ultimii cincizeci de ani de la introducerea formelor noi, un progres, “mai cu seamă pe terenul politic”, datorit “contactului cu civilizația, cu ideile apusului”⁴ — aceasta este una din neconsecvențele lui.)

Dar întotdeauna la Eminescu, cum am văzut, chestia socială se confundă ori, mai bine, ia aspectul de chestie națională. Clasa cea nouă, dacă este rea și dacă a adus forme străine, trebuie să fie și de neam străin. De aici teoria păturii grecești suprapuse. Și dacă acești străini, adică roșii, au apărut în Muntenia, și nu în Moldova⁵,

¹ *Ibidem* p. 64, 15. [*Clasa patrioților*, “Timpul”, 9.VIII.1880, și *Partidul constituțional*, *ibid.*, 15.V.1880.]

² *Scrieri politice și literare*, p. 225. [Articolul *Rostul administrației la noi*, publicat de I. Scurtu cu titlul *Vechiul și noul regim administrativ în România*.]

³ *Ibidem*, p. 242.

⁴ *Culegere...*, p. 20—21. [*Despre program*, “Timpul”, 17.II.1880.]

⁵ Am văzut de atâtea ori că în Moldova, care n-a avut o clasă revoluționară, “burghezia” fiind compusă din evrei fără drepturi, liberalis-

aceasta vine de acolo că în Muntenia clasa “de baltă” (adică de câmp) nu e românească, e bulgărească și grecească — și mai ales grecească. Roșii și clasa funcționarilor sunt strănepoții acelor greci pe care i-a alungat și afurisit Matei Basarab (pe vremea lui Eminescu, istoria cunoștea un asemenea Matei Basarab), sunt urmașii fanarioților din veacul al XVIII-lea, sunt fiii grecilor de la 1821¹.

Eminescu e așa de cu pasiune pornit împotriva formelor noi, încât laudă vechiul regim, uitând că a fost fana-

mul (“roșii”) n-a prins ca în Muntenia. Eminescu, deci, e plin de laude pentru Moldova și din acest punct de vedere (*Culegere...*, p. 46), iar lupta Moldovei critice împotriva Munteniei novatoare Eminescu o consideră, conform cu teoria păturii suprapuse, ca lupta elementului autohton împotriva elementului străin (*Culegere...*, p. 79, 92). Eminescu, cu această ocazie, observă cu bucurie faptul că liberalii din Moldova — “fracțiunea” — nu sunt “roși”, au altă origine decât “roșii”, cu care sunt în dușmănie, sunt produse ale curentului ardelean (*Culegere...*, p. 59, 64). Observație interesantă, căci, în adevăr, curentul ardelean, care n-a avut în Moldova influență asupra limbii și a literaturii, a avut în politică puțină, nu e vorbă, dar, în sfârșit, destul de apreciabilă ca să formeze un partid, mai bine-zis, o școală de doctrinari. Pentru ce n-a izbutit în lingvistică și literatură, am văzut; pentru ce a izbutit mai mult în politică nu e locul să discutăm aici. Cauza cea mai vădită e antisemitismul acestei grupări în Moldova, unde invazia evreilor a fost atât de puternică.

¹ *Culegere...*, p. 97, 99, 47, 106. Că unii dintre roșii sau dintre funcționari ori fi fost greci ori bulgari e sigur, deoarece orașele noastre sunt împetrișate; dar că toți sau cel puțin majoritatea erau străini nu e adevărat, și o spune și Eminescu, în *Influența austriacă*, când nu avea pasiunea xenofobiei și când explica funcționarismul ca produs al declasării vechii clase românești, meseriașii. În opera lui Caragiale — zugrăvirea burgheziei liberale, în care se critică aceleași lucruri ca și în proza lui Eminescu —, proporția grecilor față cu autohtonii cred că e justă, și această proporție o cunoaște oricine. Dealtmintrelea, în partidul celălalt, pe care îl reprezintă Eminescu, erau de asemenea mulți greci, lucru foarte natural, deoarece și boierimea și orașenii — elementul politic al celor două partide — s-au amestecat, mai ales în veacul al XVIII-lea, cu elemente grecești.

riot¹. Laudă pe boierii vechi (mulți fanarioți ori fanariotizați etc.), laudă pe cei ce ajungeau la rândul boierilor — “prin muncă“! (mulți fanarioți ori fanariotizați), laudă pe subprefecții vechi (mulți fanarioți ori fanariotizați), laudă legiuirile vechi, ca pravila împărătească (importație străină, tradusă din grecește). El urăște atât de mult liberalismul, încât acuză pe boierii Golești că s-au amestecat cu “roșii”.

Ura lui Eminescu împotriva lialismului, pe care el îl traduce prin “fanariotism”, e așa de mare, încât el, deși antisemit, preferă pe evrei grecilor, cu alte cuvinte, preferă pe evrei liberalilor. Evreii, zice el, sunt de zece ori mai onești, mai morali, mai umani decât roșii, urmașii grecilor de la 1821 ²!

Așadar rezumând, Eminescu — critic al curentelor lingvistice, literare și politico-sociale — a fost un reprezentant al claselor vechi, lovite ori distruse de formele străine, apusene, introduse în veacul al XIX-lea. Cum acele clase au coexistat în timp cu boierimea, Eminescu are simpatie și pentru această clasă veche. Din cauza urii sale împo-

¹ *Culegere...*, p. 121, 117, 225, 232, 107. [Articolele *Polemica cu “Românul”*, “*Timpul*”, 27 august 1880, *Efectele demagogiei*, *ibid.*, 24—25 august 1880. *Veneticii*, *ibid.*, 5 august 1880. Paginile 225 și 232 sunt greșit citate de Ibrăileanu, deoarece volumul nu are decât 131 p.]

² Fiindcă a venit vorba de antisemitismul lui Eminescu, trebuie să spunem că acest antisemitism e și civilizată, și lipsit de exclusivism, și nu e izvorât din considerații de rasă. Vorbind de o reprezentație a unei trupe evreiești, el o laudă; vorbind ca revizor școlar de o școală evreiască, el o laudă. E împotriva violențelor față cu evreii. Să plece 99% în America, cu restul ne-am împăca ușor. Unii evrei merită drepturi. Evreii s-ar putea asimila prin încrucișare. Îi pare rău de cei spanioli, care-s buni, că trebuie să fie puși laolaltă cu ceilalți. Într-un loc vorbește de niște italieni de confesie “israelită”, care, zice el, sunt cu totul altceva decât “Itzig”, “Șloim” etc. (*Scrieri politice și literare*, p. 122, 106—107, 109, 116, 121.)

triva formelor străine, el urăște nu numai pe cei care au introdus acele forme, ci și clasa care s-a născut de pe urma acestor forme noi, și pentru a înfiera mai puternic pe acei care au introdus formele străine, precum și pe cei care au fost creați de ele, Eminescu îi declară, și pe ei, de străini. De aici xenofobia lui Eminescu, mai puternică împotriva celorlalți străini, care ne-au dat și adus formele noi, decât împotriva evreilor. Să observăm, în treacăt, că la noi mai toate clasele sunt mai mult ori mai puțin anti-semite; dar împotriva altor străini nu se ridică decât reprezentanții claselor de jos, distruse de formele noi aduse din străinătate. Xenofobia lui Eminescu este încă o însușire care-l deosebește de junimiști, care au fost uneori învinuiți chiar de cosmopolitism, pe nedrept, bineînțeles.

Idealul (și uneori și programul) politic și social al lui Eminescu este reîntoarcerea la trecut. El nu poate concepe o altă stare decât cea trecută, în care categoriile sociale, în numele cărora vorbește, să fie mai fericite, ori măcar să nu fie distruse. Eminescu, spirit simplist în chestiile sociale, se oprește mai degrabă asupra unei forme, reală odată, deci concretă, decât să conceapă niște forme viitoare, alcătuite din dezvoltarea și combinarea elementelor prezente. La aceasta a contribuit, desigur, și firea sa particulară, acea poetizare a trecutului, acea tendință de a face abstracție de părțile rele și urâte ale trecutului și de a exagera pe cele bune și frumoase. La aceste cauze ale reacționarismului său a mai contribuit, întărindu-le, o a treia, îndeletnicirea sa continuă cu istoria trecutului, care, bineînțeles, la rândul ei, e un efect al celorlalte. Studiul istoriei e desigur nu numai folositor, dar și indispensabil, nu numai pentru orice om de cultură, dar mai ales pentru un om care se ocupă cu problemele politice și sociale. Dar

el poate să aducă și primejdii mari. Numai acela care pricepe viața prezentă, numai acela care are destulă vi-goare de a trăi viața prezentă, numai acela care are destulă energie vitală de a voi desfășurarea vie a vieții — “act de creațiune constantă, mișcare, dislocare și improvizatie de fiecare clipă” —, numai acela care are destulă putere de inițiativă într-însul ca să nu se mulțumească a fi un sim-plu urmaș, ci și un creator, numai acela care imită pe strămoși creând mai departe, cum au făcut și ei, în loc de a-i copia — numai acela se poate folosi cu adevărat de istorie, transformând-o în substanță vie, în factor de pro-gres, căci “trecutul nu poate fi interpretat decât prin cea mai mare putere a prezentului”¹. Observ, în treacăt, că la noi, unde studiile istorice sunt poate singurele serioase, reacționarismul păturii culte se explică, în parte, și prin preocuparea cu aceste studii, lipsite de contraponderea studiilor de altă natură, ca sociologia, economia politică, biologia, filozofia biologică etc.

Eminescu a fost, din toate aceste cauze, unul dintre cei care se mulțumesc a fi urmași. În *Sărmanul Dionis*, cea mai caracteristică bucată pentru psihologia lui, el se complace în visul că trăiește pe vremea lui Alexandru cel Bun. El nu poate concepe viața decât ca o copie a trecutu-lui. La această stare sufletească a mai contribuit și un alt fapt: firea lui, înăscută ori câștigată mai târziu, lipsa lui de voință, neputința lui de a reacționa — catehizată în

¹ Să se vadă studiul lui Nietzsche asupra “folosului și neajunsurilor studiilor istorice”, tratate din punctul de vedere al filozofiei sale energetice, și analizele lui Jules de Gaultier asupra acestui studiu, făcute din punctul de vedere al “bovarismului” său. (*La Revue des Idées*, 52, și *Mercur de France*, LXXII, 260.)

Glossa —, care este și cauza psihică a pesimismului său, cum am arătat aiurea¹.

După Eminescu, vor veni alți reprezentanți ai acelorași dureri, care vor face societății românești același proces, dar care vor căuta soluții aiurea decât în trecut. Aceștia vor fi socialiștii de altădată, care reprezintă a patra fază a criticii și care sunt o apariție tot moldovenească. Dar vom vedea că, nepricepând nici ei realitatea, vor recomanda tot soluții utopice — utopia revoluționară, în loc de utopia reacționară a lui Eminescu.

X

Evoluția spiritului critic. — Critica socială extremă: Socialiștii

După cum la o privire superficială s-ar părea că Eminescu a fost un ultra-junimist — și am văzut că în realitate n-a fost așa —, de asemenea, la o privire superficială, unora li s-ar părea că socialiștii au fost reprezentanții proletarilor, iar altora că ei au plecat de la niște teorii citite în cărți și au încercat să facă aici un partid, care nu a corespuns nici unui interes adevărat. În realitate, ei au plecat de la dureri și interese adevărate, de la aceleași dureri și interese de la care a plecat și Eminescu.

În critica socialiștilor de altădată vorbesc interesele țărănimii, ale răzeșilor și ale meseriașilor, și aproape deloc ale născândului proletariat. “Proletarianismul” și

¹ *Curentul eminescian*, în “Scriitori și curente”. Voi arăta altă dată cum cauzele sociale, studiate în paginile de față, s-au grefat pe această cauză psihică, pentru a da naștere pesimismului lui Eminescu.

“internaționalismul” socialiștilor de altădată, ca și “reacționarismul” și “antistrăinismul” lui Eminescu la aceste interese se reduc! Căutând principiul criticii socialiste, dezbrăcând această critică de frazeologia socialismului german — după cum la Eminescu am dezbrăcat-o de aceea a filozofiei de stat germane —, ajungem la concluzia că socialiștii, pe căi deosebite de ale lui Eminescu, dar care de cele mai multe ori se întâlnesc, au făcut același proces al aceleiași organizări sociale, în numele acelorași interese ale acelorași clase, ca și Eminescu.

Iar remediile propuse de socialiști, deși exprimate în frazeologia altor programe, au fost inspirate în mare parte de situația reală, făcându-se numai foarte puține concesiuni, cum vom vedea, programelor “proletariatului”.

Evanghelia vechiului socialist a fost *Ce vor socialiștii români?*¹. În acest studiu-program, se analizează clasele sociale din România, relele societăți, și se propun și soluții.

E frapant că în acest studiu se analizează toate clasele sociale pe larg, afară de... proletariat. Iar proletariatul nu e analizat, pentru un motiv foarte simplu, pentru că nu există! Mai mult: socialiștii dovedesc cu o serie întregă de argumente că industria mare e imposibilă în România:

“Deci, oricum vom învăța și suci lucrurile, este văzut că burghezimea noastră n-are cel mai mic teren pentru a întemeia o industrie națională, pentru organizarea producțiunii industriale”².

Și dacă nici în viitor socialiștii nu prevăd o industrie națională, e clar că ei nu pot spera, nici pentru viitor, în existența unui proletariat. Socialiștii de pe atunci nu doresc nici proletarizarea țărănimii:

¹ “Revista socială”, 1886 [an. I, nr. 8—11].

² *Ibidem*, p. 437.

“Și ce vom avea în viitor în schimb cu jertfirea producătorilor mici? Vom avea o aristocrație bogată, în ale cărei mâini va fi adunat pământul țării românești, o aristocrație dobitoacă, crudă, tâmpită, ca și cea din străinătate, și vom avea proletariat agricol. *Frumos viitor!*... Grăul produs de proletarii agricoli va trece în străinătate, și mai mult decât azi, pentru a aduce juvaere, pălării, mățasuri, catifele etc. Am putea descrie încă multe din relele...” etc.¹

Și dacă nu există proletariat, dacă prevăd imposibilitatea proletariatului industrial și nu doresc proletariatul agricol, atunci în numele căror interese se ridică socialiștii? În numele căror clase fac procesul societății românești de pe vremea lor?

Socialiștii se ridică împotriva acelorași “roși” ai lui Eminescu, cărora ei le zic “burghezi”. Și, ca și Eminescu, ei deplâng mizeria țăranimii și nimicirea meseriașilor, și în numele acestor clase se ridică împotriva formelor noi:

“Meștera noastră burghezime, pentru a zidi clădirea netemeinică a întocmirii burgheze capitaliste [introducerea formelor noi de către roși, ar zice Eminescu], și-a luat totodată sarcina, cu știre ori ba, de a nimici, de a expropria pe proprietarii țărani, de a îngropa în zidul acestei întocmiri pe țăranul român; întocmai după cum Meșterul Manole a zidit pe soția sa în zidurile mănăstirii de la Argeș”².

Dezvoltându-se gusturile de bun trai ale acestei “burghezii”, importul crește, și cu cât crește el, cu atâta crește exportul de cereale, cu alte cuvinte, exportul hranei popo-

¹ *Ibidem*, p. 439—440.

² “Revista socială”, p. 428.

rului, încât: “producătorii mor de foame, în timp ce hrana lor se trimite peste nouă țări și nouă mări cu drumurile de fier făcute pe seama poporului”.

Și zugrăvind această mizerie a țărănimii, pricinuită de formele noi, socialiștii, ca și Eminescu, constată că sub vechii boieri, înainte de formele noi, țărani stăteau mai bine¹.

Aceeași burghezime aduce nu numai sărăcirea țărănimii, ci și distrugerea industriei mici, a vechii industrii casnice țărănești, ca și a meseriașilor din orașe:

“Cu cât crește importul și mai ales cea parte a importului care face concurență producțiilor țării, cu atâta aceste produse și ramurile de industrie ce le produc pier, se sting. La țară, pier industriile casnice, la orașe, industriile și meseriile vechi. Despre însemnătatea ruinii producțiunii orașenești vom vorbi mai jos, cât despre ruinarea industriei casnice de pe la sate este ușor de văzut că lucru de seamă nu poate fi”².

.

“Meseriașii noștri, expropriați prin concurența unei fabrici din Austria, nu vor merge în acea fabrică să lucreze ca salariați, ci vor pieri de foame și de alte lipse aice, în patria lor”³.

Dar socialiștii nu uită să suspine după nici o clasă veche (“reacționară”). Ei arată cum introducerea formelor noi ruinează și o altă ocupație productivă, cărăușia:

¹ *Ibidem*, p. 423, 407.

² “Revista socială”, p. 444. — Așadar, pe socialiști îi doare inima după meseriile vechi!

³ *Ibidem*, p. 424.

“Drumul de fier ia țăranului cărașia din mâini și-l leagă de orașe, care îi sug toată vloga ce i-a mai rămas, după ce și-a luat proprietarul partea. Cu drumul de fier vine o exploatare care îi dă lovitura de moarte, și *ne unim în totul cu poetul nostru când zice...*”¹, și se citează *Doina* lui Eminescu:

Și cum vin cu drum de fier etc...

Amintesc aici, încă o dată, jalea lui Delavrancea după această clasă a căruțașilor și aversiunea lui pentru clasa nouă, burgheză.

Unde sunt “proletarii” în tot acest proces ce-l fac socialiștii formelor noi?

Dar poate mai interesant încă decât analiza ce fac socialiștii societății românești din vremea lor este programul practic pe care-l propun. În acest program este numai o singură cerere pentru “lucrătorii de fabrici”. Cu totul în dezacord cu constatarea lipsei de industrie în România, deci cu lipsa de lucrători de fabrici, programul cere ajutorul statului pentru societățile de lucrători care ar voi să deschidă fabrici². E, evident, un chip de a-și achita conștiința socialistă, căci de unde erau să găsească lucrători de fabrică, dacă nu erau *încă* fabrici?

Încolo tot programul “socialist” e un program țăranist, cam utopic în idealul lui, dar foarte cuminte în concesiile pe care este dispus să le facă: “a lucra individual, pe pământul împărțit în bucăți”³, program care ar putea fi însușit de orice democrat înaintat și cam utopic, fie el chiar dușman al socialismului.

¹ *Ibidem*, p. 422

² “Revista socială”, p. 445, 448.

³ *Ibidem*, p. 444.

Iar dacă la acestea vom adăuga munca practică, mai caracteristică decât programele, a vechilor socialiști, care se mărgineau aproape numai la organizarea petiționării țăranilor pentru a li se vinde de la stat, sau cu ajutorul statului, parcele de pământ necesare pentru traiul lor, atunci vom înțelege și mai bine ce dureri concrete au dat naștere socialismului de altădată.

Socialiștii au criticat formele noi, pentru că erau în dauna unor clase vechi, “reacționare”. În lupta lor practică, au luptat mai în special pentru una din aceste clase “reacționare”, pentru țăranime.

*

Să vedem acum mai amănunțit cum critică socialiștii pe acei pe care Eminescu i-a numit “roși” și pe care ei îi numeau “burghezi”. Vom vedea că și aici critica socialiștilor e la fel cu a lui Eminescu. Socialiștii, dacă n-au ajuns la teoria păturii suprapuse străine (și nu aveau motive să ajungă: erau “internaționaliști!”), apoi, în critica “burgheziei” (a “roșilor” lui Eminescu), se întâlnesc perfect cu dânsul.

Ca și Eminescu — și ca și junimiștii —, socialiștii susțin că formele “burgheze” au fost introduse fără să fie necesitate de condițiile sociale ale țării:

“Istoria va învinui cu drept cuvânt pe tinerimea de la 1848 cum că a copiat fără critică instituțiile burgheze, atunci când aceste instituții arătaseră ce frumuseți cuprind”¹.

Prin această critică, socialiștii înțelegeau alegerea acelor lucruri care ar fi fost favorabile... *țăranimii și meseri-*

¹ “Revista socială”, p. 396.

așilor, deoarece procesul pe care-l fac “burghezimii” e, cum am văzut, făcut în numele acestor clase!

Această clasă, “burghezia” — zic socialiștii, ca și Eminescu —, venită din Paris, cu gusturile exigente și stricate, având nevoie de un mare import de lucruri scumpe pentru satisfacerea acestor gusturi, dă grâul țaranului pe mătășurile franțuzești și, cu cât “sus cresc cererile”, cu atât “jos”, din cauza formelor noi, “se-mpuținează producția”¹.

Clasele de jos sunt sărăcite, zic socialiștii, ca și Eminescu, printr-un număr nespus de mare de slujbași, “o droaie de prefecți, subprefecți, comisari, șpioni polițienești, controlori, controlori de controlori, copiști..., magistrați, portărei, avocați” etc., etc., creați de formele noi, “care iau mare parte din producțiune, consumând-o fără nici un folos” — prin slujbași care se recrutează din vechile clase pozitive, “îndepărtându-se de la producțiune tot mai multe brațe”. Această stare socială e apoi caracterizată, cum constată și Eminescu, “prin dezbălirea corupției, lipsei de rușine, de convingeri, de conștiință la partidele noastre politice”. Și, tot ca și Eminescu, iarăși, socialiștii văd catastrofa, “moartea chiar a existenței noastre naționale”, dacă programul lor nu se aplică imediat².

*

Așadar, socialiștii, deși profesau social-democratismul, în realitate vorbeau în numele și în favoarea claselor apăsate, “reacționare”, și cele mai românești. Ei profesau, ca social-democrați, “internaționalismul”... Vom vedea că, în fond, ei n-au fost internaționaliști.

¹ *Ibidem*, p. 414, 434.

² *Ibidem*, p. 404, 423, 426, 434.

Pentru aceasta, să vedem atitudinea lor față de alte probleme — acolo unde, nefiind vorba de politică, unde programul neimpunându-le nimic, putea să apară fondul lor adevărat.

Acești reprezentanți ai claselor vechi și mai cu seamă ai țărănimii în privința limbii și a literaturii au fost și în teorie, dar mai cu seamă în practică, adevărați “țărăniști” cu o nuanță de “moldovenism”, ducând principiile și procedeele școlii critice moldovenești până la extrem. Socialiștii de pe atunci își fac un merit de a scrie cât mai aproape de limba poporului și întrebuițează cât pot expresiile moldovenești, considerând oarecum expresiile muntenesești ca mai “străine”. Un alt izvor din care ei scot cuvinte și forme ale cuvintelor e literatura bisericească veche. (Ei scriu, de pildă, *beserecă* etc.) Ei își fac un punct de onoare de a întrebuița cât mai puține neologisme, este o emulație între dânsii ca să găsească echivalentele românești ale neologismelor, și dorința lor supremă este a scrie o bucată întreagă fără nici un neologism... Acești reprezentanți ai “proletarilor” au fost cei mai “țărăniști” și mai “moldovenești” oameni. Stilul lor mișună de “hăul”, de “jariștea”, de “pojarul” etc... Închipuiți-vă, în Apus, pe socialiști (=reprezentanți ai proletarilor) făcând școli lingvistice și literare țărăniste, făcând din țărănism un articol din cele două-trei ale crezului lor! Și culegând expresii și forme din textele vechi religioase! Din acest punct de vedere, socialiștii sunt adevărați urmași ai lui Alecu Russo, care — mai mult decât oricare alt critic, decât chiar Kogălniceanu, căruia Russo îi bănuiește că întrebuițează prea multe neologisme în *Steaua Dunării* — a fost împotriva oricăror schimbări și înnoiri în limbă, rugându-se de no-

vatori să lase românilor “limba asta așa greacă, turcică”, cum s-a format în cursul vremii¹.

Acest arhinaționalism lingvistic și literar al reprezentanților “proletariatului” “internațional” ne dă dreptul să spunem că, dacă doctrina nu ar fi impus acestor oameni internaționalismul, ei ar fi fost printre cei mai încărnați naționaliști.

În arhinaționalismul lor lingvistic și literar, care mergea alături de doctrinele lor împrumutate și care, în

¹ Nu vom vorbi aici, mai pe larg, de rolul “Contemporanului” în privința problemelor lingvistice și literare. La aceasta, să se adauge și activitatea lui științifică, importarea teoriilor științei moderne, precum și lupta lui împotriva plagiatorilor, adică pentru asimilarea științei străine — activitate despre care am vorbit aiurea... Transcriu aici o parte din programul “Contemporanului”, publicat în nr. 1, anul I, 1881, al acestei reviste, pe care îl laudă, firește, “Convorbirile literare” (în schimb “Contemporanul” declară — anul I, p. 281 — că conducătorii lui sunt “formați sub direcția de critică a “Convorbirilor”) și pe care “Contemporanul” l-a îndeplinit cu sfințenie:

“Scopul nostru e a face cunoscut publicului român cum privește știința contemporană lumea. Vroim să aducem în țara noastră discuții asupra marilor teorii științifice la ordinea zilei la popoarele civilizate din Apus...”

“Scopul nostru mai e de a purta o luptă înverșunată în contra producțiilor științifice greșite și mai ales contra cărților de școală, căci dacă aceste vor fi rele, atunci nu putem aștepta nimic nici de la generația nouă... Cursurile profesorilor din toată țara încă vor fi criticate în revista noastră...”

“Pentru a mântui cultura noastră științifică de o decădere mai mare decât cea de acum, trebuie să luptăm fără milă în contra ignoranței și șarlatanismului și să rupem maștele...”

“Cauzele acestei stări ticăloase în care ne aflăm, cauza că avem forme fără fond [acest strigăt îl scosese de mult dl. Maiorescu] trebuie căutate în nesocotința cu care s-au umplut locurile de profesori cu tot felul de oameni. S-au fundat școli peste școli și profesorii au trebuit să fie improvizați.”

“În privința literară, vom critica producțiile. Vom fi foarte aspri în critica noastră, dar sperăm că și alții ne vor critica pe noi. Ar fi un bine necalculabil, când ar ști oricine că ceea ce s-ar scrie și publica nu va trece neobservat și că ceea ce va fi bun se va deosebi și lauda.”

orice caz, nu izvorau din acele doctrine, în acest arhinaționalism, în care socialiștii își exprimau adevărata lor fire, vedem noi că fondul lor prim a fost naționalist. Poate că dacă ar fi simțit că “eticheta” îi “obligă” să nu fie naționaliști nici în limbă și literatură, ei ar fi fost și aici împotriva “firii” lor, ar fi fost franțuziți, neologiști etc.¹

Democrat, aristocrat, naționalist, internaționalist etc. — omul se naște așa. Aceste lucruri sunt organice. Și naționalismul socialiștilor, manifestat, în vremea când erau robi ai formulelor, numai în limbă și literatură — naționalism de care acei socialiști au dat dovadă când au scăpat de jugul formulei și pe care unii l-au dus până la șovinism și xenofobie — ne face să credem că fondul prim al socialiștilor, reprezentanți și ei ai claselor mijlocii și ai celei țărănești și protivnici ai acordării de drepturi la evrei, a fost un fond naționalist. Vechii socialiști, care au fost niște internaționaliști de formulă, în fond au fost niște naționaliști, dar căroro le-ar fi fost rușine să se declare naționaliști.

*

Acum, când am văzut că critica socialiștilor se aseamănă cu aceea a lui Eminescu, că și ei și el se ridică împotriva

¹ În 1889, un socialist, trecând în partidul radical, își justifica trecerea sa prin aceea că partidul radical are același program ca și socialiștii, minus numele (“socialist”), care sperie lumea și împiedică răspândirea programului. Cineva, probabil tot autorul broșurii “Ce vor socialiștii români”, recunoaște că dl Panu are același program ca și socialiștii, insistă însă asupra foloaselor etichetei de “socialist”, arătând “însemnătatea psihologică a firmei, influența ei asupra spiritului”. Autorul scrie: “Se zice “noblesse oblige”, adică faptul că ai un titlu de nobil *te face să faci unele lucruri peste firea ta*, ori să te oprești de la faptele *care natura te ar împinge cu tărie*. Așa putem zice și “Socialisme oblige”...” (“Drepturile omului”, 16—19 februarie 1889, reprodus și în “Contemporanul”, anul VI, nr. 12.)

forme sociale din vremea lor în numele intereselor claselor de jos oropsite și sărace, că se ridică nu numai împotriva aspectului politic al formelor noi, ca junimist, ci și împotriva felului de împărțire a bogăției naționale, revendicând o mai mare parte pentru categoriile sociale obijduite — acum pricepem mai bine ceea ce am mai relevat altă dată¹, că sufletul reacționarului Eminescu n-a fost așa de străin pentru socialiști, că, cu toată deosebirea de soluții, socialiștii au simțit în Eminescu un suflet tovarăș, de unde a urmat că mai toți socialiștii, dacă nu toți, au fost eminesceni, găsind în poezia maestrului răsunsetul propriilor lor dureri. Desigur că poezia lui Eminescu e condiționată și de alți factori; dar factorul social e, fără îndoială, tristețea produsă de ruina claselor “pozitive”, și această tristețe, care n-a găsit răsunset în patruzecioști, a găsit răsunset în tinerețea îndurerată de mizeriile claselor vechi, care a îmbrățișat “socialismul”².

Din acestea se va înțelege apoi și alt fapt: acela că Eminescu a fost considerat, acum vreo treizeci de ani, de către speța lui Cuconu Leonida și Farfuride, ca un socialist. Chiar pentru acei care nu cunoșteau proza lui — nemulțumirea, atacul la formele sociale, revolta ce respiră poezia sa erau de ajuns pentru ca Eminescu să fie calificat, de către vulgul care știa ceva despre dânsul, ca socialist!³

*

Așadar, în critica societății, Eminescu și socialiștii seamănă perfect. Și dacă tinerețea a fost atrasă de acești

¹ “Curentul eminescian”, în vol. *Scritori și curente*.

² Am vorbit mai sus, în trecut, de factorul pur psihic.

³ Vezi *Culegere...*, p. 127 [*Fanarioții și clasele dirigitate*, “Timpul”, 1881, 3 sept.], unde, spre a se apăra de socialism, forțează nota reacționară. Dealtmintețea, Eminescu se pare că a avut momente de “socialism”, și

oameni, aceasta se datorește în genere criticii, și nu soluțiilor propuse. (Și tot critica, iar nu soluțiile junimiștilor, au atras mulți tineri de valoare în partidul junimist.)

Acele soluții, la ideal, erau: pentru Eminescu, reînnoirea la trecut (la care trecut?); pentru socialiști: societatea socialistă sau, mai bine-zis, “viitoare”...

Dar nici Eminescu nu crede (în majoritatea articolelor sale) realizabil idealul lui, și nici socialiștii. Și Eminescu și socialiștii se mărginesc la un program, mai vag al lui Eminescu, mai precis al socialiștilor, un program favorabil claselor mijlocii și țăranimii.

Deosebirea dintre dâșii este numai politică. Eminescu este un conservator. Lui îi repugnă liberalismul politic, dar se resemnează. Se resemnează însă cu greu și, ca să dăm un exemplu care ilustrează totul, el e împotriva reducerii celor patru colegii electorale la trei. Democratismul, pentru Eminescu, e sinonim cu demagogismul. Când înșiră formele posibile de guvernământ, el scrie: despotismul, oligarhia și... demagogismul — acolo unde altul ar scrie democratismul¹. De aceea, ura lui cea mai mare e împotriva celui mai înaintat democrat dintre patruzecioptiști, împotriva lui C. A. Rosetti.

aceasta rezultă nu din “Împărat și proletar”, cum au voit unii, căci “socialismul” din prima parte a acestei poezii are acolo numai rolul de piesă de sprijin pentru partea a doua, care e teoretizarea pesimismului. Socialismul lui Eminescu, manifestat în poezii, și, firește, sentimental, cel mult în “Viața”, apare în proza lui sporadic ca, de pildă, când, vorbind de suferințele lucrătoarelor de la Regie (în “Viața” e vorba de lucrătoarele cusătorese), scrie că: “chestiunea socială, atât de ventilată în Europa, trebuie s-o revedem la noi în forma ei cea mai crudă”. (“Scrieri politice și literare”, p. 236 [articolul *Robie modernă*]). Vedem de aici că Eminescu ar fi știut unde să aplice socialismul: în adevăr, la proletari. Dar acesta e absolut incidental la Eminescu. De socialismul său nu se poate vorbi.

¹ *Culegere...*, p. 81. [*Clasele superioare*, “Timpul”, 1881, 8 mai.]

Socialiștii, dimpotrivă, voiesc democratizarea țării. Ei cer votul universal. De aceea, omul pe care-l vor stima mai mult dintre patruzecioptiști va fi același C. A. Rosetti.

Când socialiștii protestează împotriva asemănării lor cu junimiștii¹, n-au dreptate în totul, căci în critica introducerii formelor noi se aseamănă; dar protestul lor e în mare parte îndreptățit, căci socialiștii, în deosebire de junimiști, au criticat aceste forme din punctul de vedere al claselor de jos și apoi, ca soluție, au dat soluții economice și politice favorabile acestor clase.

Cu Eminescu, asemănarea e și mai mare, cum am văzut: deosebirea stă mai mult în soluțiile politice.

XI

Spiritul critic în Muntenia. — Sinteza de criticism și patruzecioptism: A. Odobescu

Am văzut că în Muntenia, din deosebite cauze, nu s-a putut dezvolta un curent critic, ca în Moldova.

De aici nu urmează că toți scriitorii din Muntenia au căzut victime exagerărilor novatoare. Un Alexandrescu, un Bălcescu, un I. Ghica au rezistat contagiunii. Dealtmintelea, criticismul moldovenesc, care a luptat împotriva curentelor extrem novatoare din toate părțile locuite de români, nu și-ar fi ajuns scopul dacă n-ar fi dat rezultate și aiurea decât în Moldova. Faptul că un Alexandrescu, un Bălcescu sau un Ghica au fost în legături cu criticii din Moldova, colaborând chiar la revistele critice moldovenești, dovedește și înrăurirea acestui curent asupra scrii-

¹ "Revista socială", p. 429.

torilor munteni, și faptul că orice spirit critic de aiurea a trebuit să se alipească la marele curent critic moldovenesc.

Dar un Alexandrescu, un Bălcescu și chiar un I. Ghica la început de fapt n-au fost critici. Ei n-au luptat împotriva novatorilor nici în teorie, ca Russo, nici prin opere artistice de propagandă, ca Alecsandri în comediile sale. Cel mult dacă au influențat pe contemporanii lor prin exemplu, deci indirect — așa, de pildă, cum i-a influențat Alecsandri prin poeziile sale. Și, după cum influența exercităta prin exemplu de către Alecsandri prin poezii nu se poate socoti, firește, ca o activitate de critic — și nici n-am socotit-o —, tot așa, nici opera lui Alexandrescu ori Bălcescu nu se poate socoti ca o atare activitate, deși, încă o dată, aceste opere au putut să aibă un rol însemnat în ferirea publicului de influența novatorilor.

Este un personaj care ar putea fi citat aici, și anume Eliade Rădulescu. În *Gramatica* sa de la 1827, el are în privința limbii o atitudine justă și reprezintă bunul-simț. El declară, ca și Russo, ca și Odobescu mai târziu, că nu scriem pentru strămoși, ca să schimbăm limba latinizându-o, ci pentru contemporani. Dar, totuși, nu putem pune pe Eliade în rândul spiritelor critice, pentru că atunci când presiunea sistemelor lingvistice a crescut, când rolul criticii ar fi fost mai urgent, el n-a mai putut rezista, și, de la 1840, cu al său *Paralelism*¹, ajunge unul dintre cei mai aprigi și mai primejdioși propagandiști ai reformării limbii, încât persoana lui devine ținta atacurilor unui Russo, Alecsandri, Eminescu etc.

¹ E vorba de *Paralelism între dialectul român și italian* ("Curierul de ambe sexe", IV, 1840—1842), în care e concentrată tendința spre purismul limbii a lui Eliade.

Iar în literatură, importanța prea mare ce o dă Eliade traducătorilor din limbile străine (lucru de care, cum am văzut, nu s-a entuziasmat niciodată școala critică moldovenească) și lipsa oricărui interes și înțelegere pentru curentul poporan sunt tot atâtea trăsături care ne fac să-l considerăm printre importatorii, foarte merituoși de altminterlea, ai culturii străine, dar nu printre adevărații ei asimilatori.

Și nici în politică, cum am avut prilejul să arăt aiurea¹, Eliade nu poate fi socotit ca un spirit critic, ci ca un novator exagerat, chiar și atunci când profesa conservatismul, un conservatism doctrinar, importat de aiurea, exotic.

Un om care reprezintă cu adevărat spiritul critic în Muntenia este Odobescu, pe care îl găsim, de la început, de la primii pași pe care îi face în publicistică, colaborator al *României literare*. E semnificativ faptul că publicația la care se adresează tânărul muntean Odobescu este această revistă critică din Iași. Și tot atât de caracteristic e faptul că, mai târziu, când are revista sa, *Revista română*, el publică, în 1863, urmarea *Cugetărilor* defunctului Russo, care nu-și putuse tipări opera întreagă, *România literară* fiind nevoită să-și suspende apariția. Iată un exemplu că critica, oriunde a apărut, a fost condiționată de critica din Moldova și s-a subordonat ei.

Este cunoscută lupta lui Odobescu, începută în 1871, împotriva latiniștilor prin repetatele critici ce aduce, ca membru al Academiei, dicționarului lui Laurian și Masim². Autorii dicționarului, zice Odobescu, nu pun în dicționar limba românească vorbită și scrisă, nu fac din

¹ Vezi mai sus...

² El începuse critica încă de mai dinainte, din 1861.

dicționar “oglanda limbii din trecut până în prezent”, ci recomandă crearea unei limbi mai asemănătoare cu limba latină, o limbă cum li se părea lor că trebuie să se fi vorbit într-o epocă mai veche. Dar, zice Odobescu, noi scriem pentru cei de azi, și nu pentru cei din trecut. Iar ideea că acel dicționar ar putea să pătrundă în tinerime și că limba din el ar putea să devină limba urmașilor îi provoacă o adevărată spaimă¹.

Intrând în detalii, el recomandă Academiei să nu fie riguroasă în alegerea cuvintelor românești și în etimologism și să nu fie “prodigă” în neologisme². Să nu fie riguroasă în alegerea cuvintelor, căci slavonismele — mai ales de ele era vorba — sunt justificate prin uz, și dacă le-am alunga, am răpi originalitatea limbii române, care, în deosebire de alte limbi romanice (care sunt latine, plus germanice etc.), e alcătuită din limba latină, plus slavona. Slavonismele care trebuiesc alungate, și nici ele toate, sunt cele datorite influenței a doua slavone, traducerilor bisericești, și încă acele care fac parte din limba bisericească actuală nu trebuiesc înlocuite decât foarte încet, pentru că limba bisericească are un caracter venerabil, care cu greu poate fi atins³.

Să nu fie “prodigă” în neologisme, căci nu sunt necesare decât acele neologisme, care denumesc *idei ori lucruri*

¹ *Scrieri literare și istorice*, II, p. 320, 330, 370, 405. [Ibrăileanu citează și trimite la ediția în trei volume, Buc., Sococ. Trimiterile de mai sus se referă la studiile: *Dicționarul limbei romane*, 1871, *Prandiu academicu*, 1871, *Condițiunile unei bune traduceri* (raport cu prilejul traducerii comentariilor lui Iuliu Cezar), 1873, și *Reviziunea Dicționarului Academiei*, 1877.]

² *Ibidem*, p. 343. [Tot dicționarul academic, 1872.]

³ *Scrieri literare și istorice*, I, p. 364, II, p. 397. [Articolele *Psaltirea lui Coresi* și *Reviziunea Dicționarului Academiei*.]

noi, pentru care nu există cuvinte băștinașe; de aceea, să se scoată “galicismii nejustificați” introduși prin traduceri servile din limba franceză¹.

Să nu fie prea riguroasă în etimologism: forma cuvintelor să fie cum e în limba vie — *mâine* nu *mene* —, căci, încă o dată, nu scriem pentru trecut, ci pentru prezent. Odobescu se ridică, deci, cu putere împotriva ortografiei ardelenе în genere și a celei a lui Cipariu în specie².

Odobescu își dă seamă de greutatea de a scăpa de aceste “sisteme”³ care ne-ar putea face să ne pomenim cu două limbi: una în Ardeal și alta aici⁴. Și anume: în Ardeal o limbă creată prin concesii făcute arhaismelor și aici o alta, creată prin concesii făcute limbilor neolatine moderne. El chiar observă că, grație acestor sisteme — și contribuind și provincialismele, ca și lipsa de comunicații intelectuale —, gazetele unei provincii au ajuns să nu fie înțelese în celelalte provincii⁵.

Dar Odobescu, să nu uităm, e muntean, și ca atare nu poate scăpa cu totul de influența “sistemelor”. El va fi de părere, de pildă, că trebuie să reînviem arhaismele pierdute⁶ de ordine latină — ceea ce n-ar fi spus-o un Russo —, iar în propria-i ortografie, va face concesii “etimologismului”, scriind, de pildă, *puțin* (puțin), *veră* (vara) etc. Dar vom stăruii în curând asupra “muntenismului” acestui critic.

Aceași atitudine de critic o are Odobescu și în privința literaturii. Se-nțelege de la sine că acest estetician fin nu

¹ *Ibidem*, II, p. 355, 390.

² *Ibidem*, I, p. 489. [Articolul *Asociațiunea transilvană*, 1862.]

³ *Ibidem*, II, p. 360 [*Condițiunile unei bune traduceri*].

⁴ *Ibidem*, I, p. 492 [*Asociațiunea transilvană*].

⁵ *Ibidem*, I, p. 350, 351 [*Psaltirea lui Coresi*].

⁶ *Ibidem*, p. 368.

a putut — ca și Alecsandri, ca și dl Maiorescu și ceilalți critici — să se entuziasmeze de o operă românească, numai pentru că e românească. Dar avem de relevat ceva mai important: în opera sa găsim ideea că literatura românească nu se poate naționaliza și înfrumuseța decât prin inspirarea de la literatura populară¹. Această idee, eminent moldovenească, Odobescu trebuie s-o fi împrumutat de la critica din Moldova. Dar el n-a stăruit asupra acestei probleme capitale — lucru în care noi vedem, iarăși, “muntenismul” său².

Acest “muntenism” apare clar în ideile lui politice. Odobescu, sufletește, a fost un Alecsandri, cu toate deosebirile dintre dâșii: Odobescu — spirit disciplinat, capabil să se specializeze într-o ramură a științei; Alecsandri — tip ideal de diletant. Încolo, același epicureism și scepticism, aceeași plăcere a îndeletnicirii cu lucrurile frumoase, același aristocratism rafinat.

Dacă Odobescu ar fi fost moldovean, ori ar fi trăit în Moldova, el chiar de ar fi fost un “părtaș din acea generație de la 1848, care-și hrănea inima cu cele mai vii și mai înalte aspirațiuni”, cum numește pe oamenii care au făcut pe '48³, totuși ca “îclinat, de altminterlea, mai mult din fire, către ocupațiunile literare și istorice”, cum zice imediat tot el despre sine, probabil că n-ar fi avut în politică nici măcar atitudinea destul de cumpănitoare a lui Russo, ci atitudinea lui Alecsandri, care, și el, la 1848, a fost “părtaș” al mișcării revoluționare, dar care, spirit sceptic

¹ *Scrieri literare și istorice*, I, p. 181. [*Cântecele poporane*, 1861.]

² De Odobescu ca critic în introducerea și asimilarea științei nu vom vorbi aici. Amintim numai activitatea sa arheologică, atât critică, cât și constructivă.

³ *Scrieri literare și istorice*, III, p. 622.

și rafinat, “inclinat” și el “din fire către ocupațiile literare”, a devenit mai târziu conservator. Trăind însă în Muntenia, țara “liberalilor”, a “roșilor”, în țara luptei pentru transformarea României, el a fost un “patruzeci-optist”, un “roș”.

Bineînțeles că vorbim de ideile și de activitatea lui Odobescu de până la 1880, din perioada de formare a statului român, din vremea când partidul liberal, mai mult “roș”, nu-și schimbase încă fizionomia și aspirațiile, schimbare dată pe față prin retragerea lui C.A. Rosetti.

Odobescu e ceea ce s-a numit mai târziu un “țărănist”. Constatând că pământul e pe nedrept al “ciocoiului” și că țăranul e “rob”, prevede că în curând pământul va fi “înapoiat” țăranimii. Mai mult. El nu se arată ca un poporanist, când, conștient de datoria ce o are față de țăranime, a cărei muncă îi dă posibilitatea să se cultive, se simte obligat să-i dea și el în schimb ceva din cultura pe care el o poate căpăta grație acelei munci a țăranimii¹. El vrea ridicarea politică a țăranimii, participarea ei la treburile statului, prin schimbarea sistemului electoral și ridicarea ei culturală și economică, prin crearea de școli și bănci populare².

În deosebire de criticii “Junimii”, el recunoaște că țara a progresat și exagerând, desigur, constată că fondul corespunde formelor, ceea ce-l face să fie un admirator al Franței, care, zice el, ne-a civilizat³.

Și fiindcă acei care au adus acele forme, acea civilizație, sunt liberalii, el le aduce laude și face parte dintre ei. Și, dându-și seamă de rolul burgheziei muntene în redeștep-

¹ *Ibidem*, I, p. 25, 26 [“Muncitorul român”].

² *Ibidem*, III, p. 321, 323, 337, 340.

³ *Ibidem*, p. 321, 323, 614.

tarea națională și în introducerea formelor noi, Odobescu are cuvinte de laudă pentru “Bucureștiul” liberal, care, observă el, a silit și pe dușmanii liberalismului să devină liberali¹.

Acest “liberalism” îl face să ia o atitudine prietenoasă față de evrei, la 1879, în vremea revizuirii constituției². Acest “liberalism” îl face pe munteanul Odobescu să fie un iredentist³. (*Moldovanul* Eminescu, cu tot patriotismul său și cu tot sentimentul său adânc al unității neamului românesc, zicea că iredentismul ține de teoriile ieftine, ca pacea universală etc.)

Dacă vom adăuga la toate acestea și cântarea trecutului în felul lui Bolintineanu: evocarea vremurilor de bărbăție pentru a îmbărbăta prezentul⁴ — o stare sufletească caracteristică mai degrabă la scriitorii munteni decât la cei moldoveni —, ni se va lămuri, în sfârșit, figura lui Odobescu: sinteză de criticism și de patruzeci-optism pur.

Sinteza aceasta e simbolizată chiar prin publicațiile în care-și începe cariera sa de scriitor. Ca critic, l-am văzut că se alipește la *România literară* din Iași. Ca “patruzeci-optist”, îl vedem colaborator al *Românului* lui C. A. Rosetti, unde și-a publicat aproape toate articolele, de care ne-am folosit mai sus. Această alipire a lui Odobescu la aceste două publicații ne dă, ea singură, fizionomia specială, și unică dintr-un punct de vedere, a acestui om, și ne arată posibilitatea sintezei criticismului moldovenesc cu patruzeci-optismul muntenesc.

¹ *Ibidem*, III, p. 466, 469.

² *Ibidem*, p. 483, 485.

³ *Ibidem*, I, p. 24 [“Muncitorul român”].

⁴ *Ibidem*, p. 27 [“Odă României”].

Această dualitate — care, în realitate, este o armonie: Odobescu a fost un suflet armonios —, această dualitate l-a făcut pe Odobescu, care avea în sine un junimist, să nu se alipească de “Junimea”, de care-l îndepărta patruzeci-optismul său, specific spiritelor din Muntenia.

Mai târziu, după 1880, după desființarea vechiului partid liberal, atunci când începe haosul și nedumerirea în viața politică a țării, când România trece prin una din cele mai ingrate perioade ale istoriei ei contemporane, Odobescu apucă alte căi, mânat de alte considerații, care nu mai interesează.

XII

Spirit critic în Muntenia. — Critica socială extremă: Caragiale

Caragiale face parte din aceeași generație ca și Eminescu. Alături de acesta, el reprezintă și caracterizează perioada a doua a literaturii române moderne.

Din punct de vedere social, literatura sa este expresia acelor care, veniți în urma rezelor produse de formele noi pentru anumite clase, se ridică împotriva acestor forme, pentru că au adus nenorocirea acelor clase. Critica sa, ca și aceea a lui Eminescu și a socialiștilor, este excesivă, extremă.

Știu că sună cam curios epitetul de “critică” alăturat la opere literare atât de obiective ca ale lui Caragiale. Când am vorbit de critica lui Alecsandri, întemeindu-mă pe operele sale dramatice, nu putea să încapă nici o obiecție, căci acele opere, cum mărturisește însuși autorul lor, au fost opere *à thèse*, scrise cu un anumit scop, extern artei:

de a fixa anumite tipuri, care începeau să dispară, pentru a le transmite posterității și cu scopul, și mai extern artei, de a biciui anumite năravuri, spre a moraliza pe contemporani.

Desigur, Caragiale nu a scris cu nici un scop extern artei. El a fixat o lume întreagă, pentru că, văzând-o, cunoscând-o, și pricepând-o, a simțit nevoia să exteriorizeze ceea ce crease în închipuirea sa, ajutat de o putere neasemănată de expresie. Dar de aici nu urmează că opera sa obiectivă este oglindirea indiferentă a lumii din afară, în cazul acesta special: a societății românești.

Pretenția de conștiință în care se oglindește exact lumea din afară, pretenția de conștiință-oglină, când e vorba de acele aspecte ale lumii pe care nu le putem percepe și interpreta decât din punctul de vedere al idealului nostru omenesc, decât *prin* acel ideal, este o pretenție nejustificată, pe care am analizat-o altădată, vorbind tot despre Caragiale¹. Subiectivitatea artistului (și chiar a teoreticianului) are un rol esențial în perceperea și interpretarea lumii morale.

Dar Caragiale e un satiric, un mare satiric și, de când e lumea, satiricii au avut pretenția că planează mai presus de puterile oarbe care mână pe oameni, că tocmai ei, satiricii, își dau seama, prin marea lor pătrundere intelectuală, de acele forțe oarbe. Că genul satiric presupune, la acei care-l cultivă cu succes, o mare putere intelectuală, e sigur, dar că în concepția lumii ei sunt numai niște inteligențe "pure" și că temperamentul cu înclinațiile și aversiunile lui nu joacă nici un rol, aceasta nu se poate susține. Ba, mai degrabă, se poate susține că tocmai sa-

¹ *Note și impresii.*

tiricul este mai părtinitor, ca să spunem cuvântul propriu, că tocmai el, pentru că are un puternic punct de vedere personal, este mai personalist, mai selectiv, ca să întrebuițăm un barbarism. Dar selecția nu se poate concepe fără un criteriu. Iar acel criteriu, e clar, nu poate fi dat decât de idealul omenesc al satiricului. Am vorbit de atâtea ori de personalitatea morală care străbate fatal în opera unui romancier oricât de obiectiv ar fi el. Și, dacă la un romancier — care poate, prin definiție, să fie mai olimpien, mai conștiință-oglină —, acea personalitate străbate în operă, este evident că în opera unui satiric, care e stăpânit de sentimente puternice față de lumea ce zugrăvește, acea personalitate se va vădi și mai mult.

Pretenția de conștiință-oglină am văzut că au avut-o toți criticii, și a avut-o și satiricul de altădată V. Alecsandri. Am văzut însă că Alecsandri, în realitate, a privit și el societatea românească prin prisma unui ideal, așa încât și opera sa e părtinitoare. Am văzut că pe Clevetici reușește să-l ridiculizeze cu cruzime, pe când pe Sandu Napoila, deși vrea să-l ridiculizeze, îl face să apară aproape un om simpatic și de bun-simț. Dar Alecsandri, în orice caz, voind să ridiculizeze pe Sandu Napoila, a căutat cu tot dinadinsul să se comporte cu societatea românească ca o conștiință-oglină.

Caragiale, însă, n-are un Sandu Napoila. El n-a fost afectat de ridicolele atitudinii reacționare din țara aceasta, ci numai de ridicolele atitudinii liberale, patruzeciopiste, democrate, revoluționare, ori cum voiți s-o mai numiți. Să fi zugrăvit Caragiale cât de drept, cât de obiectiv, ridicolele atitudini revoluționare, și să nu-și fi exprimat nicăieri teoretic idealurile sale sociale, tot am avea posibilitatea și dreptul să-l clasificăm printre adversarii revoluți-

onarismului, printre prietenii reacționarismului, numai în urma acestei constatări: că el n-a ridiculizat decât o atitudine și n-a ridiculizat niciodată, nicăieri, atitudinea cealaltă, reacționară, care o fi având desigur ridicolele ei.

Dar, de fapt, Caragiale n-a fost întotdeauna obiectiv. Uneori a exagerat peste marginile permise satiricului. Și acolo unde a exagerat, păcătuind și împotriva artei, acolo, deci, unde nu poate fi vorba că a redat realitatea, acolo Caragiale “s-a descoperit”, cum s-ar zice, și-a arătat sentimentele sale, idealul său omenesc, ura sa împotriva atitudinii revoluționare. Trecând peste exagerațiile lui în privința lui Rică Venturiano, ne oprim asupra unui singur caz, Mița Baston din *D-ale carnavalului*:

“N a e : Vrei scandal cu orice preț?

Mița : Da (ridicându-se), *vreau scandal, da... pentru că m-ai uitat pe mine, le-ai uitat pe toate; ai uitat că sunt fiică din popor și sunt violentă; ai uitat că sunt republicană, că-n vinele mele curge sângele martirilor de la 11 februarie; (formidabilă), ai uitat că sunt ploieșteancă — da, ploieșteancă! Năică, și am să-ți torn o revoluție — da, o revoluție —, să mă pomenești!...*”

și aiurea, tot Mița:

“... *Jur pe tot ce mi-a rămas mai scump, jur pe statuia Libertății de la Ploiești, că are să fie o istorie...*”¹ E clar că n-a existat niciodată o femeie în fundul mahalalei bucu-reștene care, în disperarea ei de concubină părăsită, să invoce republicanismul, pe 11 februarie, statuia Libertății de la Ploiești ș.c.l. ... Aici Caragiale și-a dat satisfacția de a terfeli, cam fără nici un apropo, revoluționarismul român, și aceasta, dealtmintrelea, în dauna artei sale.

¹ *Teatru*, ediția Minerva, p. 243, 258.

Așadar, nu numai că marele nostru satiric nu ridiculizează niciodată pe reacționari, dar încă exagerează, peste marginile permise de artă, ridicolele “revoluționarismului”.

Dar nu e numai atâta. Caragiale, cu tot obiectivismul său (care, cum vedeți, nu e până la sfârșit nedezmintit), găsește prilejul să se amestece direct în bucăți curat literare, pentru a da lovituri “liberalismului”. Admirabila sa bucată *Boborul* o isprăvește prin aceste cuvinte:

*“Așa s-a sfârșit Republica noastră! Așa Reacțiunea a sfâșiat cea mai eroică pagină a liberalismului român!”*¹

Iată-l, dar, pe Caragiale zugrăvind cât poate mai bine o aventură ridiculă și declarând că aceasta e “pagina cea mai eroică a liberalismului român”, măsurând gradul de eroism al liberalilor după gradul ridicolului manifestat! Și să se bage bine de seamă: aici nu vorbește un personaj din nuvelă, vorbește însuși Caragiale, amestecându-se direct în opera sa. În schimb, are Caragiale o singură “pagină eroică” a conservatismului și a reacționarismului român? Și repet din nou: atitudinea reacționară nu s-o fi pretând și ea la ridicul?²

Dar, mergem mai departe: Caragiale și-a expus și teoreticește concepțiile sale sociale și politice, pe care, în opera sa literară, numai le întrevedem:

¹ *Momente, Schițe, Amintiri*, ed. Minerva, p. 25.

² Interpretările lui Ibrăileanu nu țin seama de caracterul de ficțiune al artei și exagerează importanța revoluționară (mai curând reacționară) a actului detronării lui Cuza de la 11 februarie 1866 înfăptuit de monstruoasa coaliție, ca și importanța mișcării republicane de la Ploiești din 1870 condusă de căpitanul (pe atunci) Alexandru Candiano-Popescu, participant și la actul de la 11 februarie, achitat după eșecul “revoluției” ploieștene și devenit în 1879 prefect de Poliție al Capitalei, iar în 1880 aghiotant al domnitorului Carol I, funcție pe care a deținut-o până în 1892, în 1894 fiind înaintat general în armata cavaleriei.

În articolul său *Politică și Cultură*, Caragiale scrie:

“Noi, ceștia chemați grabnic la viața de Stat prin instaurarea principiului naționalităților, ne găsim astăzi, și firește trebuie să fim mândri de aceasta, ca în situația lui Alexandru Machedon — am zis *cam*, fiindcă este o mică deosebire: pe câtă vreme vârtejul produs de acesta a fost extensiv, vârtejul nostru este intensiv; cum am zice, Alexandru a amețit o lume ca trombele și ciclonii călători, iar noi ne amețim singuri ca dervișii învărtitori.

Firește. *Statul tânăr, înființat după împrejurări, are nevoie grabnică de o societate. Statul improvizat, în loc de a fi forma de echilibru al forțelor sociale la un moment dat, caută să fie fondul și izvorul născător al acelor forțe. De unde statul ar trebui să fie rezultatul natural al societății, ne pomenim că societatea trebuie să fie produsul artificial al Statului. Statul improvizat, simțind că pășește în gol, are nevoie numaidecât de un razim pe ce să-și pună piciorul: îi trebuie neapărat o societate, pentru liniștea lui, pentru asigurarea față cu el însuși că existența lui are o rațiune mai temeinică decât norocul, poate necredincios, al câtorva momente. Neavând așadar pe cine să-i impună lui reforme, se gândește el mereu la dânsule; neavând o societate care să-i ceară ceva după nevoile ei, închiuiește el niște nevoi sociale, cărora le decretează pe di-buite satisfacerea. El tot speră și nu obosește a spera că va face să rezulte de la dânsul o societate etc¹.*

Iată exprimată, mai bine poate decât oriunde, critica “liberalismului”, concepția junimistă, eminesciană și socialistă — și care este un adevăr — că formele, la noi, au premers fondului, că s-a importat o organizare politico-

¹ *Momente etc.*, p. 320.

socială, corespunzătoare unei altfel de societăți decât a noastră, unei societăți în care clasa care dă tonul e burghezia, clasă inexistentă la noi.

Caragiale, așadar, a fost un dușman al “liberalismului”, tot atât de intransigent și de ireductibil ca și Eminescu, și încă mai fără milă decât acesta. Și nu e o întâmplare că Muntenia, lipsită în epoca precedentă de spiritul critic, a dat pe cel mai nemilos critic al “liberalismului”. Acolo unde a apărut și a înflorit liberalismul, acolo trebuia să apară și criticul lui cel mai profund, căci numai un muntean a putut avea ocazia să vadă liberalismul — partidul “roș” — în toată desfășurarea aspectelor lui.

Altădată, după 1840, a putut apărea și în Moldova critică un satiric social: Alecsandri. Acuma, acest satiric nu putea să apară decât în Muntenia. (Și să se observe că și școala pe care a format-o Caragiale n-a avut nici un reprezentant în Moldova.) În Moldova n-au existat, sau n-au existat ca tipuri desăvârșite, deci reprezentative, un Jupân Dumitrache, un Conu Leonida, un Farfuridi, un Rică Venturiano etc. “Comediile” lui Caragiale, ca să vorbim deocamdată numai de ele, sunt atât de “muntenești”, încât și actorii care au știut să le interpreteze mai bine au fost toți munteni, dacă nu mă înșel. În Iași chiar, acel care a făcut creațiuni de neuitat din Conu Leonida, din Trahanache a fost un muntean, neuitatul Arceleanu. Iar astăzi, dl Vernescu-Vâlcea ne înfățișează un admirabil Jupân Dumitrache. Și lucrul e firesc: un actor, când interpretează un tip, în realitate îl creează, și orice creațiune presupune o îndelungată observație, o observație fără voie, de toate zilele, care permite actorului de a memora mii de atitudini, din care, ca și scriitorul, alege inconștient, sintetizând în creațiunea sa observațiile lui nenumărate.

Revenim.

Așadar, Caragiale a criticat — a “combătut”, am putea zice — liberalismul. Aceasta e semnificația socială și filozofică a “comediilor” sale. (Vom vedea că opera sa de mai târziu, *Momente* etc., are o altă semnificație.)

S-a spus că marele nostru dramaturg a zugrăvit în comediile sale mahalaua. Dar aceasta nu este adevărat: dacă personajele din *O noapte furtunoasă*, din *Conu Leonida față cu reacțiunea* și din *D-ale carnavalului* sunt mahalagii — și încă pentru Rică Venturiano trebuie să facem excepție: el e un “intelectual” —, apoi personajele din comedia cea mai bună, din *O scrisoare pierdută*, nu sunt mahalagii. Trahanache e mare proprietar; nevasta lui o “damă mare”; Farfuridi, Brânzovenescu, Cațavencu sunt avocați, sunt “intelectuali”, cei dintâi, împreună cu Trahanache, sunt “stâlpii puterii” dintr-un oraș de provincie; Tipătescu e un înalt funcționar și un om cult; Agamiță Dandanache, un stâlp al partidului liberal etc.

Așa că, cel puțin despre *O scrisoare pierdută*, nici vorbă nu poate fi de zugrăvirea mahalalei. Despre o singură comedie, *D-ale carnavalului* (cu toate că conține frazele citate mai sus, în care se ridiculizează liberalismul), se poate spune, într-adevăr, că are ca temă zugrăvirea mahalalei. Această comedie are un aer deosebit — am putea spune că face o figură aparte — de celelalte comedii ale lui Caragiale, nu numai pentru că este mai slabă, căci se întemeiază pe trucuri și pe vorbe de spirit, dar și pentru că are altă semnificație: adică n-are semnificația de a fi o șarjă directă împotriva liberalismului, ci, dacă e s-o legăm cu liberalismul, una foarte indirectă; întrucât psihologia personajelor și limbajul lor sunt efecte și ale stării noi de lucruri, introdusă de liberali. (La drept vorbind, *D-ale*

carnavalului e lipsită de semnificație, și acesta e marele ei defect estetic.)

Deși personajele din *O noapte furtunoasă* și din *Conu Leonida față cu reacțiunea* sunt mahalagii, aceste două comedii sunt, pentru toată lumea, de același fel, din aceeași familie, au aceeași semnificație ca și *O scrisoare pierdută*, în care personajele nu-s recrutate din mahala.

Prin ce lucru, atunci, toate aceste personaje, și din mahala, și din clasele de sus, sunt la fel de stupide? Apoi prin starea de lucruri pe care o reprezintă, prin concepția și atitudinea lor politică, așa cum știu ele să priceapă politica, să se exprime, să se manifeste — prin liberalismul lor.

În aceste comedii, Caragiale biciuește o concepție, s-ar putea zice un partid. Și dacă acei prin care biciuiește acea concepție și acel partid sunt uneori mahalagii, aceasta e altă vorbă. Am văzut că ei pot fi și din clase înalte. În *O noapte furtunoasă* și în *Conu Leonida față cu reacțiunea*, Caragiale nu scrie ca să zugrăvească mahalaua, ci ca să biciuiască liberalismul, întocmai ca și în *O scrisoare pierdută*. Și dacă în *O noapte furtunoasă* și în *Conu Leonida față cu reacțiunea* Caragiale își ridiculizează personajele și pentru structura lor sufletească grosolană, și pentru amestecul de civilizație și orientalism în purtarea lor zilnică — le ridiculizează însă, mai ales, în ipostazul lor de reprezentanți ai liberalismului.

Și cu ce talent, și cu ce logică implacabilă! Personajele din *O noapte furtunoasă*, pe lângă că au atât de frapant individualitatea lor, apoi sunt și atât de simbolice! Jupân Dumitrache este clasa care dă substrat liberalismului român; Nae Ipingescu reprezintă formele noi, “guvernământul”, Rică Venturiano, în calitatea lui de redactor la

Vocea patriotului național, e chintesența intelectualismului liberal. *Vocea patriotului național* de la “15/27 Răpciune”, în care Nae Ipingescu citește “Republica și Reacțiunea sau *Venitorile și Trecutul*” și în care e vorba de “*a mânca de la datoriile etc.*” — nu vedeți aici pe liberalul, pe “roșul” “pașoptist”, cu limbajul lui latinist și franțuzit, împotriva căruia a luptat școala critică? Dar *versurile* lui Rică Venturiano adresate Ziței! Nu vedeți pe poetul netalentat și ridicol, răsărit în urma introducerii stângace a culturii apusene, pe poetul împotriva căruia a luptat atât dl Maiorescu! Dar Zița, cu limba ei împetrițată de franțuzisme, care vorbește cu dispreț despre “*mitocanul de Țârcădău*”, bărbatul ei! Nu vedeți în ea pe Gahița Rozmarinovici ori pe Coana Chirița a lui Alecsandri, pe femeia care a apucat să se “civilizeze” mai înainte de bărbați?! Vorbind de teatrul lui Alecsandri, am arătat cum femeile au fost mai primitoare de cultură străină decât bărbații. Și spuneam de pe atunci că “civilizația” pătrunzând cu vremea tot mai jos, în păturile sociale, Caragiale nu mai dă peste un amestec ridicol de civilizație și barbarie în clasele cele mai de sus, civilizate complet, în formă acum, ci în clasele mai de jos, ori în clasele de parveniți.

Am văzut că personajele din *O noapte furtunoasă* sunt simbolice. Dar și legătura dintre dânsese e simbolică. Jupân Dumitrache, Nae Ipingescu și Rică Venturiano se înțeleg perfect, se stimează, toți au ca țintă a dușmăniei lor pe “ciocoi” și ca ciment al legăturii lor ura împotriva “ciocoiului”, și toți jură — și sunt gata să facă și infamii pentru ea — în numele “sfintei constituții”, pe care de altminterlea n-o înțeleg, cum Jupân Dumitrache și Nae Ipingescu nu înțeleg nici lucrurile scrise în *Vocea patriotului național*, deși le admiră — simbol, și acesta, al neînțele-

gerii formelor noi, pe care totuși le admiră. În sfârșit, coaliția dintre aceste categorii noi — burghezime, organele guvernământului și intelectualitatea liberalismului — e simbolizată admirabil prin expresia triumfătoare, prin recomandăția supremă, cu care se fac cunoscute personajele unul altuia, la sfârșitul piesei: “*E d-ai noștri!*”...

Numai pentru “scârțai-scârțai”, cum îl credea Jupân Dumitrache pe Rică, înainte de a-l ști cine e, numai pentru micul funcționar, servitor al claselor care formează substratul formelor noi, numai pentru acesta are Jupân Dumitrache dispreț. “Scârțai-scârțai” nu e puterea intelectuală, ca Rică, nici cea guvernamentală, ca Nae Ipingescu, nici cea bănească, ca Jupân Dumitrache: el e un “baga-bont”, un “coate-goale”. El nu e o pârghie a stării noi de lucruri, ci un mititel șurub al mașinii.

În *Conu Leonida față cu reacțiunea*, Caragiale, voind să scoată un puternic efect comic, pune frazele cele mai războinic-revoluționare în gura unui personaj ridicol de fricos, care tremură și de umbra lui. Pentru a face cât mai puternic contrastul dintre frica personajului și “ideile” profesate de el, Caragiale le exagerează pe acestea din urmă. De aceea — uzând împărătește de toată permisia acordată satirei de a exagera —, Conu Leonida apare în opera lui Caragiale, ca tipul extrem al “revoluționarului”: Conu Leonida e pur și simplu “republican” și, dacă ar avea și el un “Galibaldi”, cu “o mie de voluntiri”, ar schimba România în republică. În această comedie, Caragiale ridiculizează și “mentalitatea” republicană ploieșteană¹.

Comedia cea mai bună, pentru că este o satiră mai

¹ Despre semnificația ei mai profundă, vezi “Viața românească”, 1922, nr. 5. [Articolul *Conu Leonida față cu reacțiunea*, p. 249—257.]

adâncă a unui fenomen social mai important, este *O scri-soare pierdută*. Aici nu se zugrăvește liberalismul român patruzeciopist în ultima-i fază (1883), reprezentat, nu ca în *O noapte furtunoasă*, prin masa anonimă ce forma substratul acestui liberalism, ci prin conducători. În această comedie, Caragiale satirizează numai liberalismul, căci, cum am văzut, aici nu mai e vorba de o clasă — mahalaua — ori numai de anumite caractere ridicole, ori inteligenții obtuze. Aici e vorba de toate categoriile sociale care intrupează formele noi, reprezentându-le: profesiile liberale, intelectualii, Farfuridi, Brânzovenescu, Cațavencu, Tipătescu: proprietarii mari, Trahanache; politicienii de la centru ai partidului, Agamiță Dandanache; dascălimea, Ionescu, Popescu; micii funcționari, Pristanda; cetățenii de ultimă treaptă, Cetățeanul turmentat; femeile care fac politică, Zoe; în sfârșit, “alegători, public”, adică toate clasele orășenești. Pe de altă parte, între aceste personaje sunt și oameni deștepți, ca Tipătescu; și oameni șireți, dacă nu deștepți, cum e Cațavencu; și oameni proști, ca Trahanache, Farfuridi etc. Apoi oameni morali, din punctul de vedere al moralei personale, ca Trahanache, Farfuridi poate, dar care, când e vorba de “politică”, devin imorali sau mai degrabă amorali; oameni imorali ca Tipătescu, Cațavencu etc. În sfârșit, din punct de vedere politic, unii, cea mai mare parte, “moderați”; alții, “subversivi” în vorbe, cum e Cațavencu; alții, material pentru demagogia subversivă, ca Ionescu și Popescu (e o întreagă filozofie în numele ce le dă Caragiale acestor doi); alții, unelte ale infamiei celor de sus, ca nenorocitul Pristanda; alții, materie inertă, ca Cetățeanul turmentat, care nu știe “cu cine să voteze”... Din această comedie lipsește “burghezul” liberal, Jupân Dumitrache, și poetul ridicol, Rică Ven-

turiano, pentru ca galeria să fie completă. În schimb, deși nu sunt puși în scenă, dar îi vedem și îi simțim și pe supremii guvernanți din capitală, care dau ordine să se comită toate infamiile spre a fi ales Agamiță Dandana-che, pentru a salva pe o “persoană înaltă”, care pierduse un bilet de dragoste.

Așadar, tot felul de clase, tot felul de inteligențe, tot felul de caractere — toți au ceva comun prin care sunt și mizerabili și ridicoli, și acel ceva este liberalismul lor, sau noua stare de suflet datorită liberalismului român. Iar cel mai mizerabil, și singurul care este umilit la urma urmei în această comedie, umilit pentru că nu reușește, este Cațavencu. Și cine este Cațavencu, care ține celebrul său discurs, în “anul de grație 1883”, cum zice el? Cațavencu este un “revizionist”, antagonistul timidului revizionist, în realitate antirevizionist, Farfuridi. Cațavencu, revizionist “avansat”, în anul 1883 (când s-a făcut alegerea pentru camera de revizuire) simbolizează gruparea lui C.A. Rosetti. Cel mai infam din piesă este întruparea curentului celui mai înaintat, mai democratic, din fostul partid liberal, curentul rosettist. Iar Cațavencu nu reușește, pentru că curentul rosettist, cum se știe, a fost în minoritate. Și Caragiale terfelește cu ultima cruzime această minoritate învinsă.

Și încă ceva. “Demagogismul” lui Cațavencu, prin care Caragiale a atacat și a ridiculizat pe C. A. Rosetti, e un procedeu cunoscut, de care am vorbit aiurea, când spuneam că cine combate cu insistență “demagogismul” o face cu dorința de a compromite democratismul. Să se mai observe apoi că această ură, îndreptată cu mai mare putere mai ales împotriva rosettismului, am văzut-o și la Eminescu. Și o vedem și la Alecsandri în poezia adresată

generalului Florescu. C. A. Rosetti a fost, cum era și firesc, omul cel mai urât de cei din “dreapta”.

O scrisoare pierdută, fiind publicată în 1884, în vremea dezbaterilor pentru revizuirea, constituției, imediat după alegerea camerei revizioniste, pe lângă, desigur, o minunată comedie, este și un pamflet de ocazie împotriva evenimentelor la ordinea zilei. Dar vremea a șters acest caracter al piesei.

O noapte furtunoasă și *Conu Leonida față cu reacțiunea* sunt din 1879, iar *O scrisoare pierdută*, din 1884. Așadar, în primele sale opere, Caragiale luptă exclusiv împotriva liberalismului. De acum încolo, opera lui Caragiale nu va mai avea această semnificație, el nu va mai porni teribila sa artilerie împotriva liberalismului. Vom vedea împotriva cui. Dar este interesant de observat că lupta lui Caragiale exclusiv împotriva liberalismului roș, patruzecioptist, revoluționar încetează cu *O scrisoare pierdută*, din 1884, adică atunci când vechiul partid liberal se desființează, când în partidele politice se face o turburare și un haos, când partidele ajung să nu se mai deosebească mult, când nu mai poate fi vorba de “republicani” și de “reacționari”, când încetează, cum am văzut, și lupta d-lui Maiorescu, și lupta lui Alecsandri. Și să se mai observe un lucru: Caragiale a criticat liberalismul în aceeași vreme ca și Eminescu, ca și socialiștii. Caragiale marchează și el cu putere *data* de 1800, despre care am vorbit de atâtea ori.

*

După aceasta, satira lui Caragiale își va schimba obiectivul. Începând cu *D-ale carnavalului* (1885), urmând cu câteva schițe în *Convorbiri literare* și isprăvind, mult mai

târziu, cu admirabilele *Momente*, Caragiale va satiriza, dacă voiți, mahalaua. Dar trebuie să ne înțelegem asupra acestui cuvânt. Mahalaua pe care o satirizează Caragiale nu e o categorie socială, clasa de mici burghezi, de mici funcționari, care stă în suburbie și ale cărei mijloace materiale, ca și intelectuale, sunt restrânse. Mahalaua pe care a satirizat-o Caragiale e o categorie sufletească. E vorba de mahalaua intelectuală, în care intră oameni din toate categoriile sociale, în orice caz, din multe categorii sociale: și mici burghezi, și funcționari inferiori, dar și oameni bogați, sus-puși, și funcționari superiori, și chiar uneori progenituri din clasa “nobilă”. În 25 de minute, în *Telegrame*, în *Vizită în Five o'clock*, în *Reportaj*, în *Boris Sarafoff!*, în *Ultima oră*, în *Atmosferă încărcată*, în *High-life*, în *Cadou*, în *Diplomație*, în *Mici economii* nu e vorba de clasa socială mahala. În aceste bucăți, personajele sunt, toate, din lumea “bună”, uneori dintre “stâlpzii societății”, dintre oamenii care sunt puși pe ultima scară a situației sociale și ca rang, și ca avere.

Dar cu toată această deosebire de clasă a personajelor, ele fac parte, toate, din aceeași categorie sufletească — culturală mai bine, dacă se poate întrebuița acest cuvânt. Când le citim, toate schițele lui Caragiale sunt de aceeași natură, au același aer, în ele e vorba de același lucru. Și acest lucru este ridicolul ce rezultă din neasimilarea civilizației, din spoiala de civilizație, din contrastul dintre pretenție și realitate, din amestecul de civilizație și barbarie — amestec manifestat în idei, în simțiri, în purtări și în limbaj.

Limbaajul, dialogul este partea esențială a acestor schițe. Mai întâi, pentru că ele sunt foarte dramatice — Caragiale fiind mai înainte de toate un dramaturg — și în

genul dramatic limbajul are tot rolul: prin el se zugrăvește personajul. Și apoi pentru că limbajul, prin incoerența și împetrișarea lui, e de ajuns, el singur, să ne arate și incoerența ideilor unei societăți informe, ori în stare de formare, și acel amestec de civilizații, redat prin amestecul de cuvinte vechi și nouă, stropșite, schimonosite ca și ideile pe care le prezintă. Dar toate personajele schițelor sale fac parte din clasele noi, din acele categorii de oameni, care au primit formele noi și le reprezintă, le exercită. Burghezimea mică muntenească, burghezimea mare, funcționarii mici și mari, gazetarii etc. Și de toate acestea cine este vinovat? Cine a făcut aceste lucruri? Desigur, patruzecioptiștii, liberalismul. Așa că, în critica mahalalei, Caragiale critică tot liberalismul, numai cât nu direct, ci în efectele lui. Cu dispariția patruzecioptismului, la 1884, dispare și critica acestui patruzecioptism. Dar efectele lui rămân, și critica lui Caragiale, acum, se îndreaptă asupra acestor efecte.

Este interesant cum se oglindește în opera lui Caragiale infuziunea “civilizației” noi în diferitele pături sociale. Și aceasta apare clar, dacă observăm cum se contagiază diferitele personaje de limbajul cel nou, simbolul formelor noi, neasimilate cu adevărat. Această infuzie, de care vorbim, și care vine de sus, de la conducători, se face pe lângă altele, mai cu seamă prin politică, prin propaganda principiilor patruzecioptiste în presă mai ales — și prin literatura cea proastă. *O noapte furtunoasă* e caracteristică din acest punct de vedere. Iată, de pildă, Chiriac. În convorbirea lui cu Nae Ipingescu și cu Jupân Dumitrache, unde e vorba de afaceri publice, de gardă națională și de celelalte, de “izirciț”, de “rezonul la așa motiv” etc., el vorbește în limbajul cel nou ridicol. În vorbirea lui însă

cu Veta, unde Chiriac nu mai este un ruaj al “statului”, unde nu mai este vorba de afacerile publice, de formele noi — acolo el vorbește curat românește și numai ici și colo întrebuințează câte un cuvânt nou, ridicol. Această apariție rară a cuvintelor ridicele, acolo unde nu e vorba de afacerile publice, este o contagiune. Limbajul lui Chiriac, calfă de chereștegiu, se contagiază de limbajul lui Chiriac, sergent în garda civică și cititor al *Vocii patriotului naționale*. Și iată-l și pe Spiridon. El e candidat de calfă, de sergent în garda civică și de cititor al *Vocei*. El vorbește curat, dar, de pe acum, a învățat și el câteva expresii de la anturajul său. Vorbind de Rică, el știe să-l numească: “persoana în chestie”, “persoana madam Ziței” etc. E interesant să comparăm pe Veta cu Zița. Zița a învățat la pension, e o “fată romanțioasă”, citește romane de senzație — “*Dramele Parisului*, câte au ieșit, toate le-am citit”, zice ea. Așadar, ea a venit în... serioasă atingere cu “civilizația”. Și limbajul ei este cum îl știi: “pamplezir”, “alevua”, “monșerul meu” etc. Veta însă, care se vede că n-a învățat la pension, că nu citește romane, care e romanțioasă într-un chip foarte practic — ea vorbește curat românește, ca și Chiriac în ipostazul lui de calfă, dar e contagiată și ea de limbajul nou, presură ici și colo câte o expresie nouă, căci Veta, deși nu face politică, ci gospodărie în marginea Bucureștilor, suferă și ea influența anturajului ei: a lui Jupân Dumitrache, a lui Chiriac, a Ziței.

Așadar: pastruzecioptiștii au creat pe Rică Venturiano, “redactorul” ziarului pe care-l citește Jupân Dumitrache; Rică a creat, prin ziarul său și prin discursurile sale, pe Jupân Dumitrache; Jupân Dumitrache creează, prin influența sa, pe Veta. Pe de altă parte, aceiași patru-zecioptiști, aducând cultura străină, au creat pe autorii

de mahala și pe organizatorii de pensioane; aceștia au creat pe Zița; Zița creează pe Veta. Iată lanțul.

Această “civilizație”, așadar, străbătând de sus în jos, a dat un aspect ridicol tuturor claselor, și acest ridicol este mahalaua pe care o zugrăvește Caragiale, mahalaua sufletească, recrutată din mai toate clasele. Numai boierimea, care a avut vreme și posibilitate să-și asimileze, în formă, această civilizație; și țărănimea, la care încă n-a ajuns, sau nu ajunsese “civilizația” aceasta pe vremea lui Caragiale, numai aceste clase nu i-au dat contingent în opera lui satirică — și, bineînțeles, nici intelectualii adevărați. Acum, evident, această “civilizație” străbate tot mai jos în păturile sociale: cu cât străbate mai jos, cu atâta unele pături sociale de sus pierd aspectul ridicol și cu atâta alte pături mai de jos, influențându-se de această civilizație, iau la rândul lor acel aspect.

Să ne oprim acum puțin, în treacăt, asupra câtorva categorii de personaje din schițele lui Caragiale, spre a vedea cum zugrăvește el această “mahala”, sau, mai bine, ce zugrăvește, ce aspecte i-au izbit mai mult, ce învinuire aduce el acestei mahalale, de ce lucru, deci, face el răspunzător liberalismul român. În sfârșit, cu alte cuvinte, spre a vedea ce sunt și cum sunt aceste clase noi, pe care se întemeiază formele noi în care trăim.

Mai întâi, acum, în schițele sale, Caragiale zugrăvește mai mult clasa mijlocie — și mai rar celelalte categorii zugrăvite în *Scrisoarea pierdută*. Bucăți ca *Highlife*, ca *Five o'clock*, ca *Telegram* etc., în care să zugrăvească pe “stâlpii puterii”, sunt într-o proporție redusă. În majoritatea schițelor sale, personajele sunt mai ales funcționarii de toate felurile, care formează de fapt, în mare parte, mica noastră burghezie. Acești oameni se numesc, mai

toți, Ionescu, Georgescu, Vasilescu, Popescu, Protopopescu, Iconomescu, adică oameni “fără strămoși”, cum se zice, feciorul lui Ion, al lui Gheorghe, al lui Vasile, feciorul popei, al protopopului, al iconomului etc.

Aceste nume sunt foarte caracteristice. Ele arată mai întâi joasa extracție a personajelor — invazia straturilor celor mai de jos în viața socială — și apoi lipsa de personalitate a acestor personaje, *insignifiența* lor — caracterul de turmă. Aceste personaje, ridicate spre suprafață, sunt pasta amorfă pe care formele noi lasă aceeași pecete, pociță și vulgară.

Și, mai întâi, toată această turmă este lipsită de interese adevărate ale vieții, umplându-și în chip mizerabil golul sufletesc, de ființe dezrădăcinate, cu tot felul de îndeletniciri fără rost. Iată familia care se zbuciumă să petreacă o zi la Sinaia (*Tren de plecare*), zbucium din care nu profită decât doar madam' Georgescu, care ascultă, noaptea pe lună, “menuetul lui Pederaski”, cântat de ofițerul de administrație Mișu. Ori, iată, mai caracteristic, acei oameni (*De închiriat*) care, în lipsă de altceva, de alte evenimente, se mută din jumătate în jumătate de an, fără alegere, în case și mai rele decât cele unde au stat — stare sufletească ce culminează în acea hazlie întâmplare a celor două cucoane care au case alăturate, făcute absolut la fel, și care, după ce oftează luni întregi că nu-și pot închiria casele și invidiază pe toți cei ce se mută cărându-și penibil cioburile, sfârșesc prin a se muta una în locul alteia! Această schiță mai simbolizează și nestabilitatea, lipsa de viață așezată, *zdruncinul* rezultat din introducerea formelor noi. În altă schiță, *Caut casă*, Caragiale simbolizează această lipsă de viață așezată, prin casele de închiriat din București și, ca contrast, ca simbol al vieții așezate

de altădată, evocă, cu atâta poezie, casa gospodărească de modă veche, din Ploiești, în care și-a petrecut copilăria sa, casa lui Hagi Ilie (observați numele!), cu ogradă, cu grădină, cu cerdac mare, cu lileci.

Această pătură socială e apoi și proastă. Prostia aceasta, mai ales, formează obiectivul satirei lui Caragiale. Atâți “amici” din opera sa, Lache, Mache, Tache, stăpâni pe câteva cunoștințe banale și nerumegate, exprimate într-un stil ridicol de incoerent și într-o limbă ridicol de împes-trițată, umplu paginile cele mai frumoase ale lui Caragia-le. Citiți, de pildă, minunata *O lacună*...

Prostia aceasta, lipsa de cultură, mahalagismul aces-ta, Caragiale ni le arată și sub haina bogăției. În *Five o'clock*, barbaria și vulgaritatea unor mahalagioaice ordi-nare se desfășură într-un palat luxos, plin de obiecte de artă scumpe. Mai mult decât oricare alta, această schiță ne arată cât e de ușor să-ți asimilezi partea materială a civilizației, dar cât e de greu s-o asimilezi pe cea sufle-tească. Ce n-avem noi? Toate instituțiile, toate darurile tehnicii moderne, dar cine reprezintă acele instituții! Cine se folosește de acele daruri! Gândiți-vă cât geniu omenesc presupune un tren, și cine, ce barbar primitiv se lăfăiește într-un vagon-restaurant, în expresul care vine de la Vâr-ciorova la București.

Această pătură socială e și adânc imorală, Caragiale are trei schițe (*Cadou, Diplomație, Mici economii*), în care ne arată cum bărbații își vând femeile fie pentru bani, fie pentru protecție, adică tot pentru bani. Și le vând în modul cel mai natural, așa că am putea zice că inferioritatea lor sufletească merge până acolo, încât ei nu sunt imorali, ci, mai jos, amoralii.

Aceeași imoralitate, căptușită cu prostie, caracterizează

și presa, acea instituție care este școala oamenilor maturi și care e menită să formeze opinia publică (*Boris Sarafoff!*, *Sinuciderea din str. Fidelității* etc.).

Și aceștia formează publicul român, clasa conștientă a țării, “țara legată”! Aceștia sunt clasele noi, create de liberalism! Iată opera liberalismului, masă pe care se sprijină organizarea statului român modern! — pare a zice Caragiale.

Am văzut că, dacă în *O scrisoare pierdută* Caragiale ne arată pe conducători, în *O noapte furtunoasă*, în persoana lui Jupân Dumitrache, Caragiale ne arată pe cetățeanul care formează masa noului regim. Dar Jupân Dumitrache e un om simplu, el cunoaște câteva fraze generale ale “demagogiei” liberale. El reprezintă mai mult temperamentul masei anonime. Iată însă acum, mai târziu, pe cetățeanul conștient, pe omul care se preocupă de toate problemele la ordinea zilei, pe acel care nu-și dă votul deloc în necunoștință de cauză, pe un om care are puterea critică de a găsi neajunsurile tuturor partidelor. E un alegător ideal, un om care nu va vota, care nu va delega la conducerea țării pe orșicine, ci numai pe cine, în urma maturei sale judecăți asupra “situației”, îl va socoti vrednic să descurce lucrurile și să conducă cu dibăcie carul Statului. E “amicul Nae”, eroul din geniala schiță a lui Caragiale intitulată *Situațiunea*. Amicul Nae nu e numai un tip psihic, caracterizat prin aceea că, în momentul când îi naște femeia, interesul lui cel mai arzător este “situațiunea” țării, ci și, și mai ales, un tip social, tipul mijlociu al cetățeanului alegător care-și spune cuvântul său în mod conștient. Da, da! Toți fac politică conștientă acum, toți au “opiniuni”. În admirabila sa schiță *Atmosfera încărcată*, oricât se căznește un biet om pașnic să

scape teafăr într-o zi de furtună politică, nu poate izbuti să nu fie înjurat din toate părțile, căci în toate părțile dă peste oameni, cunoscuți sau necunoscuți, care au “opiniuni” și care-l înjură pentru opiniile pe care nu le are, ori pentru că n-are opinii.

Desigur că marele nostru satiric nu e un om bun. O spun aceasta fără grijă, căci sunt convins că pentru el aceasta nu e un blam. Să mă explic în ce constă răutatea lui Caragiale. Pe Caragiale, în opera sa cu caracter social, nu-l inspiră decât răul. Muza sa este răutatea, vulgaritatea și prostia contemporanilor săi. Și nu că vede lucrurile mai rele decât sunt, dar el nu vede decât răul. În opera sa socială el n-a zugrăvit decât stupiditatea omenească. Dar se va zice: “Așa e societatea pe care a zugrăvit-o. Fiind obiectiv, n-a putut s-o zugrăvească decât rea”. Dar nu e așa. Oare Miticii, Georgeștii și Protopopeștii n-au nimic omenesc în ei? Să fie ei numai proști, răi și, în cazul cel mai bun, sterilizați de adevăratele sentimente omenești? Am putea răspunde, mai întâi, că nu se poate să existe oameni care să n-aibă nimic omenesc. În opera cea mai naturalistă ori realistă cu putință, în opera lui Tolstoi, nu e nici un om numai rău (după cum nu e nici unul numai bun). Apoi, am putea să aducem ca mărturie oamenii vii, din viața reală. Există asemenea oameni, numai răi, cum ni-i zugrăvește Caragiale?

Să amintim de bucată d-lui Brătescu *Întâmplare*, în care un Mitică, un tip de-al lui Caragiale, cu aceeași mentalitate și stil, se arată un om cu sentimente atât de adânci și adevărat omenești, încât, cu un erou caragialian, schița d-lui Brătescu stoarce lacrimi cititorilor. Tot așa *Un om* etc. Dar dl Brătescu are alt temperament, și deci altă viziune.

Dar chiar și Caragiale are o bucată, o singură bucată, în care se vede măcar o licărire de bunătate în sufletul

Miticilor. E *Inspecțiune*. În această schiță apar câțiva Ionești și Mitici, plini de milă pentru soarta unui casier, care dispare de frica unei inspecții ce trebuia să aibă loc a doua zi. Dar s-ar putea zice: “Caragiale e un satiric, și ca satiric n-a avut, n-a trebuit să aibă în vedere decât ceea ce merită satirizat, deci numai defectele, și nici o calitate”. Am putea răspunde că, într-o satiră, biciuindu-se defectele într-un om rău, sau în mai mulți, pot încăpea și alte personaje, care să nu fie rele. Și am putea dovedi cu atâtea opere satirice din literatura universală.

Dar să zicem că e așa, că un satiric nu aude în scenă decât defectele, decât ceea ce merită disprețuit.

Caragiale însă a scris și bucăți de altă natură, nu numai satire. A scris nuvele, o dramă etc. Există în el un singur personaj simpatic luat din clasele noi, ori, în general, din clasele de sus? Afară de femeia din *Păcat*, care se îndrăgostește de seminarist și care trebuia numaidecât să fie simpatică, pentru economia nuvelei, și care încă face parte din aristocrație, din clasa de care Caragiale nu și-a bătut joc?

Nu! nu! Caragiale urăște ori disprețuiește prea mult clasa burgheză, clasele noi, ca să poată vedea în reprezentanții ei acel “grăunte de aur”, care se găsește în orice om și de care vorbește nu știu ce scriitor. După cum nu găsește nimic bun și folositor în formele noi, tot așa el nu poate vedea nimic bun în indivizii care susțin ori reprezintă aceste forme. El urăște atât de mult clasa cea nouă, încât o prigonește, cum s-ar zice popular, până-n pânzele albe, până în copiii ei mici, care sunt antipatici (*Domnul Goe, Vizită*). Dacă n-am ști că, prin *Domnul Goe* și prin *Vizită*, Caragiale satirizează o clasă socială, dacă n-am ști că aceste două bucăți sunt tot literatură socială (și nu psihologică), atunci faptul că, de câte ori Caragiale a zugrăvit în schițele

sale copii, i-a zugrăvit cu antipatie, ne-ar îndritui să credem că marele nostru scriitor nu numai că nu e om bun, dar că e chiar un om foarte rău, că în aceste schițe se răzbună de neplăcerile ce le-o fi avut de la copii, care, prin neastâmpărul firesc al vârstei lor, nu pot fi decât plicticoși și antipatici, când nu-i iubești. Dar nu, încă o dată: în aceste două schițe e vorba tot de clasa mizerabilă, pe care el o urăște și o disprețuiește atât de mult! Ba chiar și *Bubico* să nu se creadă că arată antipatia lui Caragiale pentru câini: *Bubico* e copilașul unei mahalagioaice, și ceea ce-l *agasează* pe Caragiale e plăcerea mahalagioaiceii, exprimată prin acele gingășii: “zăhărel”, “lăptic”...

*

Dar în numele cui se ridică Caragiale împotriva acestei lumi noi, creațiune a liberalismului? În numele cărei concepții, cărui sentiment? Și, fiindcă e vorba de o anumită stare de lucruri, de o anumită clasă, în numele cărei stări de lucruri, a cărei clase se ridică Caragiale, când ia biciul să lovească noua stare?

Știu că dl Maiorescu a afirmat, cu o siguranță absolută, absența oricărei tendințe “politice” din comediile lui Caragiale:

“Căci pentru orice om cu mintea sănătoasă — zice d-sa — este evident că o comedie nu are nimic a face cu politica de partid; autorul își ia persoanele sale din societatea contemporană cum este, pune în evidență partea comică așa cum o găsește, și *același Caragiale, care astăzi își bate joc de fraza demagogică, și-ar fi bătut ieri joc de ișlic și tombateră și își va bate joc mâine de fraza reacționară...*”¹

¹ *Critice*, II, p. 180. [*Comediile dlui I. L. Caragiale*, 1885.]

Lucru pe care îl spune și dl Gherea, când, bănuind lui Caragiale lipsa unui “ideal înalt” — care ar fi dat operei sale o mai mare valoare —, declară că: “*dl Caragiale e indiferent în materie politică*”¹.

Dacă e “indiferent în materie politică”, atunci pentru ce Caragiale n-a satirizat, măcar o dată, o singură atitudine reacționară? Dl Maiorescu zice că *ieri* Caragiale și-ar fi bătut joc de ișlic și tombateră. Aici e vorba: *ieri!* Poate că *ieri* și-ar fi bătut joc de ișlic și tombateră, dacă *ieri*, când încă nu se introdusese liberalismul, Caragiale ar fi fost nemulțumit de ișlic și de tombateră și dacă, poate, ar fi sperat și el în viitorul liberalism. Dar e vorba de *azi*, când s-a introdus liberalismul și când acest liberalism avea un adversar, pe restul ișlicului și al tombaterii de *ieri*. *Azi* Caragiale nu și-a bătut joc decât de “demagogismul” liberal. “*Ieri*”, “*azi*” și “*măine*” ale dlui Maiorescu n-au alt rost decât să încurce chestia!²

Și apoi — și în acest moment mă mir mai mult de dl Gherea — e cu puțință ca tocmai un om de impresionabilitatea, de vioiciunea, de inteligența extraordinară a lui Caragiale să n-aibă nici o opinie asupra vieții sociale și politice din țara sa? Cum, când și cel din urmă conștient își are “soluțiile” sale, un om cu o atât de intensă viață intelectuală, ca marele nostru scriitor, să nu aibă nici o opinie în această “materie”?

¹ *Studii critice*, I, p. 363.

² Eu admit, dealtmîntrelea, că cineva poate combate “azi”, adică în aceeași vreme, și revoluționarismul, și reacționarismul, cum s-a încercat, fără să reușească, V. Alecsandri. Dar atunci acel care satirizează e un “moderat”, și aceasta e și ea o atitudine politică bine definită, care-și găsește și ea satiricul într-un revoluționar, sau într-un reacționar: revoluționarul Șcedrin, în mare parte din opera lui satirică, a biciuit “modernismul”.

Că marele nostru satiric n-a fost “indiferent în materie politică” și că, dacă n-a avut “un înalt ideal”, cum zice dl Gherea, adică un ideal revoluționar, a avut totuși un ideal înrudit cu idealul conservator, poate reacționar, cred că am arătat în cele ce preced.

Mai important este să întrebăm (cum am făcut și când a fost vorba de Eminescu etc.) de unde izvorăște atitudinea lui Caragiale, ce interese nesocotite ori jignite, ce dureri vorbesc în satira lui? Interesele claselor de jos ori interesele boierimii vechi? Căci aceste clase extreme de la baza și din vârful piramidei sociale au fost jignite de noua stare de lucruri, care a favorizat clasele de la mijlocul piramidei, ca să isprăvim vorba tot cu această banală comparație.

Răspunsul nu e tot atât de ușor de dat, ca în privința lui Eminescu și a celorlalți, deoarece aici nu mai avem de a face cu un teoretician, ci cu un artist obiectiv care satirizează, dar care n-are cum arăta în numele cui anume satirizează.

Am putea să părăsim opera și să găsim un răspuns în activitatea sa politică. Dar nu acesta poate fi metoda noastră, căci voim să ne întemeiem mai ales pe scrisorile autorilor. Și de altminterlea, Caragiale n-a avut vreo activitate politică pronunțată. El a fost cândva, în vremea ce ne interesează, junimist, dar aceasta, dacă ne arată atitudinea sa politică antiliberală — lucru ce-l cunoaștem din opera analizată mai sus —, nu ne poate spune nimic în privința intereselor sociale ce au vorbit în satira sa, căci între junimiști, cum am văzut aiurea, pe lângă reprezentanții claselor boierești, au fost mulți care reprezentau clasele de jos, lovite de noua stare de lucruri și care au fost atrași de junimism nu din pricina soluțiilor

junimismului, ci din pricina criticii ce o făcea junimismul stării noi de lucruri. Între aceștia am văzut că a fost și Eminescu.

Caragiale, cândva după 1890, a cochetat puțin cu socialismul. Mi se pare că a ținut și o conferință la clubul socialist din București. Aceasta ne-ar spune ceva: intelectualii de după 1880, reprezentanți ai intereselor claselor de jos, știm, au fost ori junimiști, ori socialiști, cum am arătat mai sus. Și dacă junimistul Caragiale a oscilat un moment spre socialism, poate am putea avea dreptul să concludem că el a fost un junimist de categoria a doua, de categoria lui Eminescu. La această încheiere ne-ar duce și faptul că Caragiale n-a făcut parte nici din clasa boierească (ca dl P. Carp), nici din cea a mandarinatului profesivilor liberale (ca dl Maiorescu).

Dar avem o dovadă, indirectă, ce e drept, chiar în opera sa literară, că marele nostru satiric face parte din categoria Eminescu, dintre intelectualii îndurerăți de mizeria claselor de jos și în special a țărănimii.

Carierea literară a lui Caragiale se împarte în trei perioade: întâia e a comediilor, în care atacă liberalismul; a doua, de care încă n-am vorbit, e a *Năpastei*, a *Făcliei de Paști* și a nuvelei *Păcat*; a treia, a *Momentelor* etc., când satirizează mahalaua, produs al liberalismului. Această operă întregă se poate clasifica, apoi, în două categorii: în perioada întâi și a treia, Caragiale e un scriitor satiric; în perioada a doua, e un scriitor tragic. Mai departe: ca satiric, Caragiale e un pictor de moravuri; ca tragic, un pictor de stări sufletești, cu alte cuvinte, satira lui e socială, tragedia lui e psihologică.

În *Năpasta* și în *Păcat*, personajele sunt luate din clasa țărănească. Niciodată în opera sa tragică el n-a luat

personaje din clasele noi, din “mahala”. În operele lui satirice, dimpotrivă, niciodată n-a luat personaje din clasa țărăneasă.

Așadar, Caragiale nu și-a bătut joc niciodată de țără-nime; iar când a scris tragedii, niciodată n-a crezut că clasele noi merită onoarea de a servi ca material pentru tragedie — pentru sentimentele puternice, serioase, grave. Această onoare a făcut-o numai clasei țărănești, nici măcar celelalte clase simpatice, boierimii. Acest lucru, singur, ar fi poate de ajuns ca să ne arate încotro a fost îndreptată simpatia lui Caragiale, în numele cui, al căror oameni adevărați a făcut el procesul claselor noi.

Dar nu e numai atât. Acest om care, cum am văzut, când e vorba de clasele noi nu ne apare ca un om bun, care nu a putut vedea, ca dl Brătescu-Voinești, acel “grăunte de aur” în exemplarele din acele clase, când e vorba de țără-nime, și numai atunci, îl vedem într-o atitudine de simpatie pentru tipurile sale. În *D[omnul] Goe*, în *Vizită* etc. se știe cu câtă antipatie zugrăvește Caragiale pe copii, pe mame, raporturile dintre copii și mame — din clasele ce formează “mahalaua”. Acum iată începutul nuvelei *Păcat*:

“Un băietan voinic — barba de-abia-i mijește, și sub căciula de oaie părul creț și des... și niște ochi blânzi — și mintos tânăr. Când a plecat de-acasă să meargă la București, p-atâția ani în școli, mama lui — de treabă femeie! — l-a sărutat de-atâtea ori, i-a potrivit părul, i-a netezit căciula și iar l-a sărutat, și i-a zis:

— Niță, mamă, te duci frumos și sănătos: să-ți ajute Dumnezeu și Maica Domnului să-mi vii înapoi tot așa!

Și cât era de cuminte bătrânica, nu s-a mai putut stă-

pâni... a biruit-o plânsul. De multe ori a dat el să plece, și ea l-a ținut să-l mai mângâie încă...” etc.¹

Ce departe suntem de toate personajele și întâmplările din *Momentele*! Ce lume deosebită aici!

Desigur, Caragiale nu idealizează pe țărani. Nu toți sunt buni, dar chiar când sunt răi sunt oameni adevărați. Dragomir din *Năpasta* e un asasin — nu-i vorbă, un criminal pasional! Ileana din *Păcat* e o ființă crudă. Dar nimene nu e ridicol! Caragiale n-a găsit, n-a văzut, nu l-a lăsat inima să vadă ridicolul în viața țărănimii, cum n-a găsit, n-a văzut, nu l-a lăsat inima să vadă ceva omenesc în viața claselor noi.

Dar să mergem mai departe.

Și în *Năpasta* și, mai cu seamă, în *Păcat*, Caragiale pune față-n față țărănimea cu clasele orășenești. Când toată “societatea” dintr-un orașel, senatori, magistrați, ofițeri, burghezi, își fac o plăcere proastă și crudă din scalâmbăturile nerușinate ale perversului vagabond orfan, în vârstă de vreo opt-nouă ani, Mitu Boierul, numai “o țărancă bătrână, care e-n rândul întâi al spectatorilor, rușinată de refrenul pe care copilul i-l aruncă ei cu o intenție diabolică”, își caută loc să scape de privirile întoarse asupra-i și singură ea, plină de milă, “se-nchină și zice depărtându-se:

— Cine știe ce păcate! Să ferească Dumnezeu pe orice copil.”

Și pe când “oamenii de societate”, lacomi de acest spectacol infam, încurajează pe micul pervers (“Domnul senator îl tratează cu cafea și rom, alt “amic” îl mai îmbie încă cu un păhărel... și încă unul...”), numai un preot de

¹ *Nuvele, Povestiri*, ed. Minerva, p. 21.

sat, popa Niță, “cu pumnii încleștați, se sui pe trotuar și apostrofă, cu accentul celei mai mari indignări pe cei ce râdeau:

“E păcat, domnilor! gândiți-vă! Creștini!... Frumos!... Mare păcat!”¹

Și popa Niță, să se bage de seamă, nu știa încă cine e Mitu Boierul².

Dar mai este un lucru — atât în *Năpasta*, cât și în *Păcat* —, un lucru care îi stă la inimă lui Caragiale, căci îl utilizează în ambele bucăți și îl prezintă cu multă insistență și cu o indignare abia conținută de obiectivitatea ce-i impun condițiile artei. Acest lucru e justiția celor de sus față de țărănime.

În *Momente*, unde e vorba de clasele noi, când atinge justiția, ca în *Boris Sarafoff!*, Caragiale numai o ridiculizează. Ce-i pasă, pare-că, de chipul cum se face justiția între dâșii, cei din “mahala”? Când e vorba însă de țărănime, Caragiale nu mai râde.

Cine n-a tremurat de indignare, ori n-a plâns de milă, la *Năpasta*, de suferințele bietului Ion nebulun, victimă a unei erori judiciare, căruia i s-au smuls prin bătaie, la instrucție, mărturisiri neadevărate, care l-au dus la ocnă și la nebunie?

Dar în *Păcat* Caragiale insistă pe larg asupra in justiției, când e vorba de țărani, făcând o critică socială amară. Și, în același timp arătând imoralitatea și venalitatea justiției lor, celor din oraș, față cu cinstea și omenia celor de la sate, mai arată încă o dată, și prin aceasta,

¹ *Nuvele, Povestiri*, p. 31, 33.

² Să se compare acest preot, preotul de sat, cu popa Pripici din *O scrisoare pierdută*, cu popa Petcu din *Art. 214*, preoți de oraș.

infamia celor de sus față cu cei de jos, își mai arată încă o dată antipatia față cu unii și simpatia față cu ceilalți.

Și, în adevăr, pe când Popa Niță face o faptă bună și morală, strângând băietul de pe drumuri, “societatea bună” din oraș, privată de o “plăcere”, găsește în procuror, privat și el de această plăcere, unealtă prin care să se răzbune împotriva popei că le-a răpit această distracție. Și procurorul, în numele legii, răstindu-se la popă, cât pe ce să “scape” pe Mitu de abuzul ce-l făcuse popa, răpindu-i libertatea de a muri beat sub un gard, dacă cumătrului Cuțitei, om cunoscător cum stau lucrurile la târg, nu i-ar fi venit buna idee de a învăța pe popă să corupă prin bani “integritatea” procurorului. Atunci acesta nu numai că se înmoaie, dând procesului-verbal o altă încheiere, în favoarea popei, ci ține și un discurs, la masă, laudând “caritatea” popei — “acestui om de bine”... (Mai târziu, procurorul acesta devine prefect, reprezentantul, deci, în județ al puterii centrale, al statului român modern.)

Dar în această nuvelă, Caragiale înnegrește pe conducători cu tot negrul paletii sale, numai ca să facă cât mai teribil contrastul dintre omenia celor de la țară și ticăloșia conducătorilor. Lui Caragiale nu-i este de ajuns că procurorul e atât de vulgar venal; el mai introduce în nuvelă și pe polițaiul orașului, care e un escroc laș: când preotul se duce la prefect (fostul procuror) pentru a-i cere un serviciu, și când leșină, polițaiul, în timpul leșinului, îi fură din buzunar punga cu bani, cu banii pe care preotul îi adusese ca să câștige favoarea prefectului. Dacă din punct de vedere artistic această îngrămădire de infamii poate e un defect — și o lipsă de realism —, apoi din punctul de vedere al concepției sociale a lui Caragiale ea e foarte interesantă, foarte caracteristică și foarte elocventă.

Antipatia pentru clasele de sus și simpatia pentru țărănime Caragiale le-a exprimat și direct, o singură dată, în unicul său articol politico-social, din care am mai citat, *Politică și cultură*.

“...această lume de strânsură [clasele de sus] mișună aci deasupra unui element etnic hotărât. Sub tot acest Babel există o limbă românească, care-și are geniul ei; sub toată această vultoare, vecinic mișcătoare, există un popor statornic, care-și are calitățile și defectele lui specifice, bunul lui simț, o istorie plină de suferințe, nevoi, simțiri și gândiri proprii”¹.

Încă o dată: din viața acestui popor a extras el tragedia, din viața “strânsurii”, comedia vieții românești.

Amintesc, în treacăt, și cele spuse de Caragiale acum, în 1907..., în broșura sa, în care dă ca soluție desființarea stării actuale și *chemarea țării* ca să spună ea ce vrea — iasă ce-o ieși din voința ei...

Din toate acestea, la un loc, se pare că am avea dreptate, dacă am concluda că junimistul Caragiale a satirizat în opera sa noua stare de lucruri, mișcat de “suferințele și nevoile” claselor de jos, îndeosebi ale țărănimii.

...Îndeosebi ale țărănimii, căci mica burghezie din Muntenia, mai ales din orașele “revoluționare” București și Ploiești, a fost un instrument în mâinile patruzeci-optiștilor și a căpătat imediat și ea fizionomia și atitudinea modernă, așa cum apare în schițele lui Caragiale².

Și, poate, din cauză că l-a durut inima mai cu seamă de țărănime, care pe atunci n-avea de suferit de la evrei,

¹ *Momente etc.*, p. 323.

² O altfel de mică burghezie, rămasă în stare mai patriarhală, pentru că a trăit departe de influența Bucureștilor, zugrăvește dl Sadoveanu din Folticeni în opera sa.

și nu de mica burghezie — poate din cauza aceasta Caragi-ale n-a fost antisemit. Dacă nu cumva din cauza, ori, și din cauză că, acestei puternice inteligențe antisemitismul i-a repugnat ca o manifestare instinctivă, aproape zoologică; din cauză că acest nobil intelectual n-a voit să aibă nimic comun cu băcanul din colț, cum se zice, furios că e concurat de evreii mai aprigi în lupta pentru trai.

E inutil să mai facem aici aprecierile noastre asupra atitudinii ce a avut Caragi-ale în fața evenimentelor istorice care au transformat România, căci n-am face decât să repetăm ceea ce am spus despre Eminescu și despre socialiști.

Caragi-ale reprezintă, ca și aceștia, critica socială extremă a liberalismului, făcută în numele celor mici și obijduiți de formele noi.

XIII

Încheiere

Poporul român, în tot cursul istoriei sale, până în veacul al XIX-lea, a suferit influența culturală a unor curente orientale, afară de mici excepții; cultura polonă în veacul al XVII-lea, cultura franceză a Franței vechi la sfârșitul veacului al XVIII-lea.

În veacul al XIX-lea, istoria a pus românilor următoarea problemă: România va rămâne mai departe o țară orientală, semiasiatică, ori va intra în rândul popoarelor europene, în cultura europeană?

Și această problemă a fost rezolvată tot de istorie.

Din diferite cauze, România nu s-a putut sustrage influenței europene. Civilizația europeană, mai ales sub

forma și prin influența franceză, a străbătut până în țările noastre. A străbătut, ca și în restul Europei, prin presiune, prin imitație și de nevoie.

Prin presiune, căci o țară din Europa nu poate scăpa de invazia unei civilizații, care e și superioară și care tinde să dea întregului continent — și chiar întregului glob — aceleași forme politice și același fel de cultură.

Prin imitație, căci o civilizație superioară fascinează, prin însuși faptul că e superioară. Să ne amintim de impresia ce a făcut civilizația europeană asupra lui Radovici din Golești și de schimbarea ce s-a produs în sufletul acestui boier de neam mare în urma acelei puternice impresii.

De nevoie, căci civilizația apuseană, și mai ales sub forma franceză, se traducea în ordinea politico-socială prin două idei ori sentimente, fecunde și absolut necesare țărilor române, ruinate și îngenuncheate, prin democratism și naționalism.

Țările române erau la discreția marilor puteri vecine, și cei care simțeau rușinea și nenorocirea acestei situații — oamenilor cu dor de a scoate poporul român de sub jugul acestor vecini și de a face din acest neam oropsit un mare popor, cu dreptul de a-și spune cuvântul său —, nu puteau să nu fie fascinați de concepția naționalistă, datorită Franței revoluționare.

Iar dacă țara era îngenuncheată de vecini puternici, apoi marea majoritate a țării, elementul ei viu, acel care producea bogăția și care păstra neatins spiritul național — bogăție și spirit care aveau să alcătuiască viitorul patriei române —, elementul acela era subjugat unei clase care îl înăbușa. Și dorința spiritelor luminate de a scoate la iveală, de a pune în valoare tot ce putea da acest element își găsea o justificare, o teoretizare, o stea conducătoare, în

acele concepții răspândite de Franța revoluționară, numite democratism.

Naționalismul și democratismul — și democratismul mai ales ca mijloc pentru naționalism — iată ce a făcut pe oamenii luminați să introducă în țările române cultura apuseană — cultura care ar fi străbătut aici și fără aceasta, prin presiune.

Odată ce cultura apuseană trebuia să străbată aici, din cauzele amintite mai sus, problema capitală ce se punea era aceea de a ști ce anume să se introducă din această cultură și cum să se introducă această cultură; de a face toate chipurile să se introducă ceea ce era necesar și să se țină piept la acele elemente ale culturii străine care nu ne erau necesare.

Și era necesar tot ceea ce putea să facă din acest popor un popor de viitor, și nu era necesar tot ceea ce putea să înăbușe unele însușiri fericite, specific naționale.

Cultura străină avea să pună în valoare energiile poporului, iar nu să atrofieze cumva unele din aceste energii.

Ca să întrebuițăm o comparație cam vulgară, cultura străină avea să hrănească organismul viu al poporului român, făcându-l robust și apt pentru munca creatoare, și nu trebuia să aibă rolul acelor substanțe care, în loc să dea vigoare organismului, îl slăbesc, îl predestinează morții, fie prin nepotrivirea cu cerințele organismului, fie prin supraalimentație.

Pentru a ști ce și cum să ne însușim din cultura străină, trebuia o mare putere de discernământ; trebuia priceperea și a culturii străine, și a împrejurărilor sociale ale țării, și a sufletului acestui popor, și concepția clară a idealului ce avea să fie urmărit. Trebuia, cu alte cuvinte, un spirit critic luminat, dar în același timp constructiv, care să prezideze la introducerea și asimilarea acestei culturi.

Definirea acestui spirit critic, rolul lui, evoluția lui — acestea formează subiectul paginilor ce preced.

Am văzut în aceste pagini că influența culturii apusene s-a simțit în toate aspectele vieții românești. Am stăruit mai mult asupra aceluia care ni s-au părut mai interesante: limba, literatura, organizarea politico-socială. Și credem că, vorbind de aceste aspecte ale culturii, implicit am vorbit și de celelalte, care se reduc toate la ceea ce s-ar putea numi moravuri, felul vieții sociale etc.

Fiind fatală, dar și necesară, introducerea culturii apusene, fiind de absolută nevoie discernământul critic în introducerea acelei culturi, este evident că numai acei oameni au apucat calea adevărată, au lucrat spre adevăratul progres al țării care au întrupat în ei și tendința de a introduce cultura apuseană, și spiritul critic, spiritul de discernământ, vederea clară a ceea ce era necesar și ce nu.

Imitatorii fără rezervă ai culturii apusene, ca și acei care au fost numai critici refractari ai oricărei activități novatoare, au trebuit, fatal, să greșească. Ei n-au avut atitudinea necesară, unica necesară, pentru a face ca cultura apuseană să dea aici roadele cele mai bune. Cei dintâi au căutat să introducă și ceea ce nu trebuia, cei de-ai doilea au căutat să oprească a se introduce și ceea ce trebuia.

De aceea am accentuat cu toată puterea meritul școlii critice moldovenești, reprezentată strălucit printr-un om rezumativ, care e Mihail Kogălniceanu. Acest caracter rezumativ și reprezentativ al lui Kogălniceanu ne apare clar, numai luând cunoștință de direcțiile și felul activității sale multilaterale:

El vrea să avem o literatură nouă și este partizan al influenței literaturilor străine, dar dă în același timp scriitorilor un îndreptar prin cronicile pe care le dezgroapă și

prin literatura poporană. El vrea să schimbe organizarea țării, dar în același timp studiază istoria trecutului și starea actuală de atunci a țărilor române, ca să știe ce li se potrivește și ce nu din ceea ce poate fi importat. Și nu mai insist, căci am vorbit pe larg despre Kogălniceanu în cursul acestui studiu.

Și câtă vreme acest organizator al României moderne este omul care imprimă tuturor fenomenelor sociale concepția sa — până pe la 1866 —, spiritul novator și spiritul critic merg împreună într-o fericită sinteză. Vorbesc, bineînțeles, în general, căci în unele din reformele sale a fost nevoit să facă concesii, împotriva convingerilor sale.

După aceea, aceste două tendințe se separă. Liberalismul muntean, în manifestările lui extreme, rămâne să reprezinte spiritul novator; junimismul moldovenesc rămâne să reprezinte spiritul critic, negativ. Această ruptură a fost o nenorocire pentru istoria contemporană a României. Unii merg fără discernământul trebuitor; ceilalți neagă neconținut utilizarea întregii opere a celor dintâi. Unii merg fără un plan bine definit; ceilalți vor să rămânem pe loc.

Și cum pe loc nu se putea sta, și nu se poate sta nicio dată; și cum critica devine expectativă și curat negativă, introducerea culturii apusene este lipsită de ajutorul, atât de necesar, al spiritului critic.

“Junimea” vrea să stăm pe loc, dacă nu chiar să ne întoarcem puțin îndărăt. Eminescu vrea să ne întoarcem îndărăt. Socialiștii vor să sărim cine știe unde, în necunoscut.

Dar nu puteam sta nici pe loc, nici merge înapoi, nici face sărituri în necunoscut și în imposibil. Și, deci, predi-

ca acelora care voiau aceste lucruri nu putea să fie decât o predică în pustiu. Iar retragerea în expectativa critică a atâtor capete eminente — absența atâtor capete eminente de la munca pentru a merge, cuminte și cu discernământ, mai departe — și-a dat roadele sale. Și această absență, pe lângă alte lucruri, explică starea în care suntem astăzi.

Căci, dacă limba literară a fost ferită de marile primejdii și urmează a se fixa pe încetul, poate prea pe încetul; dacă literatura românească a devenit autonomă de “politică” și urmează a se naționaliza, apoi starea politico-socială e atât de rea, încât nu este nimeni să n-o constate cu durere.

Și suntem siguri că dacă spiritul novator ar fi mers alături cu spiritul critic, ca în vremea, ca în persoana lui Kogălniceanu — spiritul novator îmbărbătând spiritul critic, timid prin firea sa, spiritul critic moderând spiritul novator, temerar prin firea sa —, suntem siguri că țara noastră ar avea astăzi un alt aspect.

Dar s-a întâmplat altfel. Se vede că așa a fost să fie...

DIN PERIODICE

CARACTERUL SPECIFIC NAȚIONAL ÎN LITERATURA ROMÂNĂ

Spuneam într-un articol de acum câteva luni¹ că literatura din Moldova a fost mai preocupată de realitățile naționale decât cea din Muntenia. Voim să întărim și să completăm această constatare prin câteva considerații noi.

Mai întâi, credem că particularitatea aceasta este cauza pentru care proza a fost cultivată mai mult în Moldova decât în Muntenia. Proza de observație, care redă realitatea prin descriere, narație și reprezentare, a apărut în Moldova, începând cu Negruzzi. Înainte de epoca Eminescu, Moldova se exprimă mai ales în proză, poezia fiind reprezentată aproape numai prin Alecsandri, care e însă un mai bogat și un mai serios prozator; pe când în Muntenia găsim o legiune de poeți — Eliade, Cârlova, Boliac, Rosetti, Bolintineanu, Crețeanu, Depărățeanu, Sihleanu, Nicoleanu etc. —, proza fiind reprezentată numai prin romanele nule ale lui Bolintineanu, prin *Ciocoi vechi și noi*, important ca document, dar secundar ca artă, și prin scrierile lui Odobescu, importante ca artă, însă neînsemnate ca “documente omenești”.

¹ E vorba de articolul *Poezia nouă*, “Cronica literară”, “Viața românească”, 1922, nr. 6.

Dar mai bine să înșirăm pe scriitori, fără să mai ținem seamă de epoci. (Vom cita pe cei mai recunoscuți, indiferent de aprecierea noastră, pentru ca premisele argumentării să fie cât mai obiective.) Pe lângă cei trei prozatori munteni citați mai sus, trebuie să adăugăm pe Caragiale, Delavrancea, Brătescu-Voinești și Galaction; iar în Moldova, la Negruzzi vom adăuga pe Alecsandri, Russo, Kogălniceanu, Gane, Creangă, Vlahuță (mai fecund ca prozator și mai ales mult mai important în această calitate din punctul de vedere al evoluției literaturii române), Eminescu, Jean Bart, Sadoveanu, Hogaș, Patrașcanu, Gârleanu, Anghel (cred că proza iscălită cu St. O. Iosif e mai mult a lui Anghel, pentru aceleași motive pentru care “Mirea” e mai mult Anghel — vezi recenzia noastră despre *Helianta* — și pentru motivul că Iosif, singur, n-a scris proză ca Anghel, ceea ce arată că dintre amândoi, numai acesta din urmă era prozator). Iar dacă am adăuga și pe alții, munteni și moldoveni, proporția ar fi încă și mai favorabilă tezei noastre.

(Pe Duiliu Zamfirescu nu l-am pus la socoteală, pentru că, fiind din Focșani, nu știu cum să-l clasific, deși “juni-mismul” lui l-ar atașa de Moldova.)

Acum, să băgăm de seamă că genurile literare în care se redau mai bine și mai mult relațiile specifice ale unui popor sunt nuvela, romanul și teatrul — epopeea fiind astăzi un gen mort.

Într-o nuvelă sau într-un roman — adică în epopeea modernă — și în teatru, subiectul e luat din viața națională, explicațiile fiind rare, aproape curiozități. Apoi, pentru realizarea unor asemenea opere — mai puțin pentru teatru, unde e vorba mai des de rezolvarea unor “probleme” —

autorul trebuie să cunoască cât mai variat și mai adânc realitățile ce are de zugrăvit, adică pe cele naționale. O bună parte însă din poezie, și anume cea lirică, nu are de zugrăvit realități obiective decât într-o mică măsură (aspecte de natură, farmecele femeii etc.), realități cu puțin ori fără de nici un caracter specific național. Și chiar poezia obiectivă — balada istorică, pastelul etc. — nu are de zugrăvit decât puțin din realitatea obiectivă, principalul fiind și în acest gen sentimentul și arta. Și să se observe că mai des e exotic subiectul în poezia obiectivă decât în proză — vezi Byron, Hugo, Leconte de Lisle etc., comparați cu romancierii și nuvelistii din literaturile respective.

Poezia — și mai ales cea lirică, cea mai însemnată din speciile genului —, exprimând mai ales afectivitatea unui individ și concepția lui de viață —, e națională adesea numai întru atâta întru cât sufletul unui individ poartă pecetea sufletului poporului din care face parte.

Dar acest element subiectiv național apare și în proză, chiar și în cea mai obiectivă. E atitudinea scriitorului față de lucrurile zugrăvite. Acest element se adaugă deci, și el, la celelalte, adâncind caracterul specific național al prozei.

Așadar, dacă poezia, când e foarte națională, e expresia sufletului unui popor, proza, când e talentată, e și expresia sufletului unui popor și oglinda vieții acestui popor. E, încă o dată, mai bogată în realități naționale, subiective și obiective.

Acum, dacă Moldova e mai bogată în prozatori — chiar numai din această cauză literatura ei e mai bogată în realități de ale noastre. (Alte cauze le-am văzut în articolul trecut.)

Comparând proza moldovenească cu cea muntenească din alte puncte de vedere decât cel cantitativ, vom găsi mai întâi că în Moldova câmpul observației e mai întins, realitățile transportate în literatură sunt mai diverse, aduse din medii mai variate — caracter care apare ca într-o sinteză, chiar și în opera unui singur scriitor, dl Sadoveanu, care ne-a zugrăvit atâtea aspecte ale vieții naționale, din vremurile aproape legendare până în zilele noastre, de la țărani până la protipendadă, de la viața tihnită din mahalaua moldovenească până la tumultul de pe câmpul de bătaie...

Vom mai găsi apoi că influența excesivă a literaturilor străine a redus importanța unor însemnați scriitori munteni și mai ales a lui Bolintineanu, ale cărui romane ar umplea altfel un gol în proza muntenească din epoca respectivă, dar care, nu numai din cauza lipsei de forță creatoare a acestui scriitor, ci și din cauza influenței romantismului francez de mâna a cincea asupra lui, sunt sărace ca document, ne dau atât de puțin — mai nimic — din viața epocii de atunci și tot atât de puțin din sentimentul ori atitudinea specific românească față de acea viață. Pentru probă, vom observa că Alecsandri (care nu strălucea doar printr-o deosebită putere de a crea imitând viața), chiar când *localizează* o comedie ori o farsă franceză, pune în ea atât de mult din relațiile noastre, o atitudine atât de națională și o limbă atât de românească și caracteristică personajelor, încât comediele lui localizate sunt documente indispensabile pentru cunoașterea concepției de viață (noi l-am utilizat pentru a defini “spiritul critic” al epocii) și pentru cunoașterea societății din vremea lui — ca și a limbii de atunci (dl A. Philippide a

utilizat aceste piese de teatru ca un izvor de primul rang în alcătuirea dicționarului limbii române).

S-ar părea că un mai mare fapt de influențare decât localizarea nu se poate. Și totuși, localizarea lui Alecsandri nu înseamnă în genere altceva decât că ia un model, după care apoi lucrează punând propria-i substanță.

Factorii specific naționali, de care a fost vorba până acum, se găsesc la toți scriitorii moldoveni și i-am putea descoperi, prin analiză, la oricare din ei. E de ajuns însă să scriem aici două nume, ale lui Creangă și Sadoveanu, care reprezintă în literatura noastră maximum de românism. Căci nu există nici un scriitor care să se poată compara cu ei în privința românității din punctul de vedere al subiectelor, al vieții redată în operă, al sentimentului ori atitudinii și al limbii.

Și, încaltea, să mergem până la capăt.

Curențele mari de naționalizare a literaturii (ca și a culturii) au plecat aproape întotdeauna din Moldova ori de la moldoveni. Școala critică de la 1840 (Kogălniceanu etc.), “Junimea”, mișcarea de la *Sămănătorul* începută de Vlahuță și ardeleanul Coșbuc (vezi, despre poziția literaturii ardeleni față cu această problemă, articolul trecut și mai jos, în acest articol) și continuată de dl Iorga și, în sfârșit, *Viața românească*.

Iar scriitorii munteni, care au depus în opera lor mai multă realitate specific românească — mai mult decât toți ceilalți scriitori munteni la un loc — vorbim de Caragiale și Brătescu-Voinești —, acești doi prozatori, cu un atât de pronunțat caracter de originalitate națională, s-au raliat, se poate zice, la curențe moldovenesti, au debutat și continuat să apară în *Convorbiri literare*, îmbrățișând

critica și, până la un punct, ideologia “Junimii” — ori întâlnindu-se cu ea¹.

*

Nu e fără interes să lărgim problema și să vedem cum s-a comportat cu realitățile naționale și știința. Cu aceste realități se ocupă mai ales istoria politică și socială, istoria limbii și istoria literaturii unui popor. Comparația, din acest punct de vedere, dintre Moldova și Muntenia justifică încă și mai bine constatarea noastră, decât comparația celor două literaturi. Istoria politică și socială, istoria limbii și a literaturii sunt cultivate mai mult de moldoveni. Nume: Kogălniceanu, Hasdeu, Xenopol, Onciul, Iorga, Radu Rosetti, Lambrior, Philippide, Densușianu — ca să cităm numai pe cei bătrâni, consacrați, pentru ca premisa să fie cât mai obiectivă. Muntenia a avut numai un singur mare istoric al lucrurilor noastre, pe profundul Bălcescu, căci Tocilescu — pentru cei care l-ar cita ca istoric de valoare — s-a ocupat mai mult cu lucruri și vremuri ante-românești,

Dacă apoi ne îndreptăm atenția la un gen care ține și de istorie, și de literatură — “amintirile” —, atunci constatăm același lucru. Față cu opera neîntrecutului Ion Ghica din Muntenia — în Moldova avem, ca să dăm câteva exemple, bogatele *Suvenire contemporane*, singurele pagini de valoare ale lui G. Sion; încântătoarele *Legende*, singura operă viabilă a mult productivului V. A. Ureche, care a fost, dealtfel, și istoric, și nuvelist; evocatoarele *Amintiri*

¹ Despre curente critice moldovenești, vezi volumul nostru *Spiritul critic în cultura românească*. Apariția acestor curente în Moldova este o altă dovadă, și cea mai importantă, pentru teza acestui articol.

de la “Junimea”, ale lui G. Panu, pline de tipuri vii ca un roman; *Amintiri din “Junimea”*, cea mai bună operă a d-lui Iacob Negruzzi, și mai ales amintirile din copilărie de la sfârșitul cărții, care sunt unele din cele mai substanțiale și mai frumoase pagini despre trecutul societății moldovenești; și bogatele, instructivele și plăcutele volume ale dlui Radu Rosetti, *Povești* și *Alte povești moldovenești*, *Amintiri* și romanele sale *Păcatele Slugerului* și mai ales *Cu paloșul*, romanul cel mai palpitant scris în limba noastră, atât de plin de viață veche românească, istorică și legendară. Și, să mai adăugăm romanele istorico-sociale ale lui D. Moruzi.

Dacă, în sfârșit, ne întoarcem privirile la o altă preocupare cu “ale noastre”, foarte interesantă, la folclor, constatăm că primii colectori ai poeziei populare și primii teoreticieni ai curentului poporan (încă de la 1840) au apărut în Moldova, unde găsim și pe cei mai mari folcloriști, pe S. Fl. Marin și Tudor Pamfile — precum și publicația cea mai valoroasă din acest domeniu, bătrâna *Șezătoare*, a dlui Artur Gorovei, el însuși un eminent folclorist.

Așadar, și istoria literaturii și istoria științei române dovedesc cu prisosință teza noastră.

Legătura dintre atașarea și preocuparea de realitățile noastre, pe de o parte, și înflorirea prozei artistice și a științelor istorice, pe de alta, se confirmă și prin istoria literaturii și a științei ardelene.

În Ardeal, unde scriitorii n-au mai avut nevoie să se întoarcă înspre popor — ca cei din Moldova —, pentru că erau înșiși “fii ai poporului”, nedezrădăcinați, caracterul specific național al literaturii e poate și mai pronunțat decât în Moldova. Și — sau *deci* — proza este cultivată în

proportția corespunzătoare. Dintre pușinii scriitori de adevărată valoare din Ardeal, trei sunt prozatori (și pictori ai celor mai specifice aspecte ale vieții românești): Slavici, Agărbiceanu, Rebreanu și, dacă am adăuga și pe scriitorii secundari, de pildă un Pop Reteganul etc., constatarea noastră ar căpăta o și mai mare consistență. Dealtmintrelea, caracterul național al literaturii ardelene e atăt de puternic, încăt cei mai naționali poeți dintre toți poeții români de pretutindeni și din toate timpurile sunt Coșbuc și Goga. Chiar *genul* poeziei ardelene e acela în care poate apărea mai vădit caracterul național — la Coșbuc, zugrăvirea unor aspecte ale vieții naționale, la Goga, năzuințele naționale.

Iar cu privire la știința ardeleană, vom constata că dacă la istoricii și filologii moldoveni avem de adăugat atăt de pușini munteni, în schimb, istoria și filologia românească datoresc enorm ardelenilor Șincai, Klain, Maior, Laurian, Pumnul, Cipariu, Bogdan-Duică, ca să citez tot numai pe cei mai bătrâni, sunt destule, prea multe nume pentru răzlețitul neam românesc din Ardeal.

Atenția la realitățile specific naționale — contactul cu poporul ori cu literatura populară — cultivarea prozei —, cercetările istorice și lingvistice — sunt, și în Moldova, și în Ardeal, fapte concomitente și legate cauzal între ele.

Dar să ne întoarcem la literatura propriu-zisă.

Deosebirea de *conținut* dintre cele două literaturi, cea moldovenească (și ardeleană) și cea muntenească, este și una de *valoare*?

Desigur.

Am arătat în articolul trecut că poezia muntenească e mai influențată de literaturile străine decăt cea moldove-

nească. E aproape însă de mintea oricui că un lucru imitat e o imitație și că în artă imitația e tot o imitație. Și dacă s-ar pune scriitorii români pe două coloane — într-o coloană după talent și în alta după gradul în care au imitat sau nu —, credem că cei mai talentați ar coincide de cele mai multe ori cu cei mai naționali. (“De cele mai multe ori”, și nu întotdeauna, pentru că lipsa de imitație, singură, nu poate ține loc de talent.) Această “lege” se verifică chiar prin cei doi scriitori munteni, citați mai sus, căci nu credem să fie o simplă întâmplare că Brătescu și Caragiale sunt totodată și cei mai însemnați prozatori munteni și prozatorii munteni care au zugrăvit lucruri mai ale noastre, numai ale noastre și văzute prin propriii lor ochi, nu prin cărțile citite.

Dar să intrăm mai în miezul lucrurilor, să ne apropiem mai mult de ceea ce poate fi o “dovadă” — pe cât se poate dovedi ceva în ținutul esteticii.

Există o constatare, ajunsă banală de adevărată ce e, și anume că influența literaturii populare asupra celei culte a fost o cauză esențială de înviorare și de progres estetic a celei din urmă. Această influență însă s-a exercitat cu adevărat numai în Moldova, unde a și apărut și a fost cultivat așa-numitul “curent poporan”. Dar ce lucru poate fi mai “al nostru” decât literatura populară — opera literară, în care se oglindesc cele două mii de ani de viață subiectivă și obiectivă a poporului român în mediul natural, în care a fost el menit să trăiască?

Și nu poate fi nici o îndoială că dacă Alexandrescu (natură profundă și cu o puternică rezonanță la lumea înconjurătoare) ori Bolintineanu (care a fost un adevărat poet, orice s-ar zice, într-o privință mai “poet” decât Alecsandri), nu poate fi nici o îndoială că dacă acești doi poeți

ar fi trăit, ca bardul de la Mircești, în atmosfera și cultul poeziei populare, n-ar fi fost mai buni decât sunt.

Până spre 1880, în vremea cât s-a format limba literară și s-au pus începuturile unei literaturi naționale, literatura populară a fost un factor indispensabil al literaturii culte. Cel mai bun, singurul prozator artist muntean din vremurile acele, Odobescu, este un fervent iubitor și admirator al literaturii populare. Și credem că nu e, iarăși, o întâmplare că acest singur artist al prozei muntene dinaintea de 1880 este și singurul reprezentant al curentului poporan din Muntenia din acea vreme și, încă, un reprezentant al curentului istoric — unul care “șterge colbul de pe cronice bătrâne” —, un alt curent care a fost un factor însemnat al literaturii române, pentru că “cronicile”, aproape ca și poezia populară, conțin lucruri “ale noastre”, foarte naționale. Originalitatea națională a primului prozator român, a lui C. Negruzzi, se datorește și poeziei populare, și “cronicilor bătrâne”.

Iar — ajungem acum la cel mai mare scriitor al nostru — opera lui Eminescu, marele pelerin în toate ținuturile românești și însuși colecător de poezie populară, poate fi concepută fără existența curentului poporan, a literaturii populare — și, să nu uităm, a “cronicilor bătrâne”, în care a trăit cufundat toată viața —, fără existența celor două izvoare de lucruri “ale noastre”?

Nu trebuie să părăsim acest capitol fără să spunem un cuvânt despre *limbă*. Limba este, dintr-un punct de vedere, o mare parte din ceea ce se numește “artă”. Cuvântul, doară, exprimă totul într-o operă de artă. Cuvântul propriu, cuvântul sonor, vecinătatea cuvintelor, bogăția și varietatea vocabularului. Dar cei mai buni scriitori ai noștri sunt — mai trebuie oare de spus acest lucru ? — cei mai buni cunoscători ai limbii. Altfel, nu puteau *spune*

ceea ce voiau. Și cei mai buni cunoscători al limbii sau (e de obicei același lucru) cei care au limba mai bogată și mai frumoasă, toți s-au împărtășit din izvorul cel mare al limbii populare: Odobescu, Eminescu, Sadoveanu și incomparabilul Creangă. Prozatorul cel mai mare — acest Creangă — e chiar un om din popor; scrie cum vorbește poporul; e singurul care are limba perfect românească (dl A. Philippide, în *sintaxa* limbii române, ia exemple aproape numai din el, căci numai fraza lui nu e influențată de nici o sintaxă străină).

Așadar, valoarea estetică a unei opere literare e strâns legată de originalitatea ei specifică de fond și formă. Se poate spune că dintre doi scriitori cu un egal talent nativ, acela va fi mai mare, în opera căruia se va simți mai puternic sufletul poporului și se vor oglindi mai bogat și mai bine relațiile vieții naționale.

*

Să discutăm acum, privită din acest punct de vedere, și poezia “nouă” (nu și *nouă*).

Am spus că însăși poezia lirică “veche” conține mai puțin element național decât proza, pentru că, prin definiție, conține puține realități obiective și are național în ea aproape numai ceea ce e național în sentiment și în concepție.

Poezia “nouă” însă e mult mai lipsită de caracter național, pentru că, mai întâi, în bună parte, e mai mult o poezie de senzații, iar senzații cu caracter specific național e greu de imaginat. Există deosebiri de la popor la popor în susceptibilitatea la anumite senzații, în intensitatea senzațiilor — dar în felul senzațiilor, nu. Și, apoi, chiar dacă ar exista deosebiri și-n această privință, consecințele ar fi neînsemnate, din punctul nostru de vede-

re, pentru că senzația, element primar al sufletului, n-ar putea da decât puțin din acea complexitate care e psihologia unui popor. Senzația ține numai de fiziologie și psihologie, în deosebire de sentiment ori concepție, factori ai poeziei “vechi”, care țin *deja* și de sociologie. (Nu vorbesc din punct de vedere genetic, nu mă gândesc la evoluția psihicului de-a lungul istoriei speciei umane. Știu că acest psihic nu poate fi conceput decât ca produs la o specie animală, care a trăit în turmă — în societate. Și fac abstracție și de importanța graiului, efect al vieții sociale, pentru existența psihicului uman așa cum este el. Vreau să spun numai atâta, că senzația o pot avea fără amestecul actual al vreunui element psihic de proveniență socială.)

Dacă lucrurile stau astfel, atunci poezia, cu cât este mai “nouă”, cu atâta exprimă mai puțin sufletul unui popor. Sufletul unui popor înseamnă mai ales sentimentele, ideile, concepțiile sale, și nu-l poate exprima decât poezia de sentiment și de concepție, în contra căreia se ridică teoreticienii poeziei “noi”¹.

În al doilea rând, poezia “nouă” — care procede, toată, de la Baudelaire, poetul orășean al lucrurilor exclusiv și caracteristic orășenești — este o poezie orășenească. Iar viața orășenească este mai internațională decât restul vieții unui popor.

¹ André Gide explică slăbiciunea simbolismului prin faptul că, în dosul concepției lor estetice, simbolistii n-au avut o concepție etică, adică o concepție definită, puternică a vieții — concepție, de altminterlea, greu de exprimat prin senzații. E drept, simbolistii au pretins că prin senzații ei exprimă altceva (“simbolul” simbolist e un agregat de senzații care trebuie să evoce anume stări de suflet), dar nu s-ar putea concepe o pretenție mai absurd pretențioasă decât aceea de a exprima concepții despre lume prin mănunchiuri sau roluri de senzații.

Sterilitatea de sentimente și de concepții, caracterul de universalitate al senzației, “orășenismul” — iată cauza pentru care poezia “nouă” e atât de internațională, încât poeții “noi” se pot socoti, cu *drept cuvânt* ca făcând parte mai degrabă din o literatură general europeană decât din literatura lui Eminescu și Creangă. Iată, apoi, cauza pentru care limitarea ori chiar transpunerea în românește a poeziei “noi” franceze ori germane e un lucru foarte natural, pe când imitarea poeziei “vechi” străine sare deodată în ochi și se vedește ca plantă exotică. Iată, cu alte cuvinte, pentru ce e natural ca poezia noastră “nouă” să fie, în bună parte, o anexă a celei franceze și să nu aibă nici o legătură cu literatura română — a cărei existență, dealtfel, și în chipul cel mai logic, teoreticienii “noi” o și neagă.

Vom adăuga, repetând o considerație din articolul amintit, că pe când poezia “nouă” era nouă în Franța — acum vreo patruzeci de ani — foarte mulți reprezentanți ai ei erau străini veniți de aiurea — ceea ce ni se pare că confirmă observația noastră cu privire la legătura dintre realitățile specific naționale și poezia “nouă” a unui popor.

Iar poezia noastră “nouă”, aceea pe care am definit-o mai sus, înflorește mai ales în Muntenia, unde literatura, cum am văzut, este în genere mai puțin legată de realitățile naționale și unde — e același lucru — influențele străine au fost și sunt mai operante; și mai ales în București, “orașul” nostru prin excelență, un mediu atât de favorabil poeziei “noi”.

*

Evident că articolul de față conține o triplă cvintesență de “regionalism”. Dar măcar să se constate că acest “regionalism” este, oricum, destul de larg. Este moldo-

vano-ardelenesc, căci caracterele literaturii moldovenești le-am găsit și în cea ardeleană, cum spuneam și în articolul la care mă refer neconținut — cum s-ar zice, articolul cu pricina. Numai cât, îmi permit să cred că la noi nu se prea înțelege bine ce înseamnă cuvântul “regionalism”. E prea la modă, ca să mai poată fi întrebuițat în adevărata lui accepțiune. E cam ceea ce era odată “santicler” ori “findisicl” (fin de siècle).

A constata caracterele deosebite în literaturile a două regiuni locuite de un popor și a căuta explicația deosebirii; a constata, în genere, orice deosebiri, în orice privință, între două regiuni ale aceleiași țări — nu poate însemna regionalism. În volumul nostru *Spiritul critic în cultura românească* am relevat deosebiri mai adânci între cultura muntenească și cea moldovenească, și nimenea nu m-a mai găsit “regionalist”. E drept, pe atunci cuvântul nu era la modă. Mare lucru e moda în lumea aceasta! Iar când Russo spunea că “Moldova e țară rece...” și că “Lauda Moldovei...”; când Alecsandri spunea “Tot Moldova...”, ba când, boier moldovan, antiburghez și spirit sarcastic, încondeia pe munteni cu tot felul de epitete — și foarte pe nedrept —, erau “regionaliști” acești doi mari și înflăcărați unioniști?

Una din publicațiile alarmate de “regionalismul” nostru făcea concesia, ca să nu fie prea rea cu noi, că literatura moldovenească e mai... melancolică și mai romantică decât cea muntenească, căzând astfel și ea, fără să-și dea seamă, în regionalism — și în oarecare erezii istorico-literare. Iar o altă publicație, egal de alarmată de același “regionalism”, recenza din întâmplare, în același număr în care se alarma, articolul unui scriitor francez care,

“regionalist”, se vede, și el, constata că spiritul francez de la nordul Loirei e romantic și cel de la sud, clasic. Ce ușor e să cazii în regionalism!

Dar acești alarmiști nici idee n-au la cât regionalism e silit să se dedeie cel care studiază istoria literaturii române, căci această literatură s-a dezvoltat *deosebit* în cele trei regiuni românești, în Moldova, în Muntenia și în Ardeal.

Ardealul n-a avut o literatură și o epocă “pseudo-clasică” cum au avut Moldova (Conachi etc.) și Muntenia (Văcăreștii etc.). Ardealul, în vremea aceea, a avut o literatură populară scrisă, de origine cultă, pentru popor (Barac etc.), “școală” ori epocă literară pe care, la rândul lor, Moldova și Muntenia n-au avut-o. Ardealul apoi n-a avut o epocă literară intelectualist-pesimistă ca Regatul (Eminescu, Caragiale etc.). Ardealul nu se întâlnește cu “Principatele” decât — foarte puțin — în epoca Alecsandri (prin Mureșanu) și în epoca Sadoveanu (prin Goga, Agârbiceanu).

Iar dacă limităm discuția la literatura de dincoace de munți, găsim că poezia pseudoclastică boierească e aproape exclusiv erotică în Moldova, pe când în Muntenia e, *deja*, și patriotică ori naționalistă; găsim, apoi, în epoca următoare, că literatura Moldovei (Negruzzi etc.) e mai ales clasică și mai ales în proză, iar a Munteniei (Bolințineanu etc.), romantică și aproape toată în versuri.

Ce orgie de “regionalism”!

Pe urmă vine epoca Eminescu în Moldova și Macedon-ski în Muntenia — de care am vorbit în trecutul nostru articol —, când poeziei moldovenești îi corespunde numai proza muntenească (Caragiale și Delavrancea).

Aceste lucruri nu-s dorințe subiective, ci fapte.

Sau poate e “regionalism” la mijloc, pentru că cel care

scrie aceste lucruri stă la Iași? Dar să se bage de seamă că nu stă și în Cluj — căci regionalismul său e, cum se vede, și moldovenesc, și ardelenesc...

Dacă cineva din Chișinău ar face constatarea, adevărată, că Târgoviștea a dat, ea singură, mai mulți scriitori de valoare decât orice oraș — pe Eliade, pe Cârlova, pe Gr. Alexandrescu, pe Brătescu-Voinești —, nu va fi, credem, învinuit de regionalism târgoviștean. Dar dacă acest adevăr l-ar spune un publicist din Târgoviște, nu-i așa că... “regionalism” etc.?

Dar subsemnatul are la activul (ori la pasivul) său lucruri care, dacă îl pot “pune bine” cu Muntenia, îl pot strica cu Moldova și mai ales cu publicul politic din Moldova. Și anume, “regionalism” muntenesc.

În *Spiritul critic*... spun că Muntenia face în veacul al XIX-lea o operă mai utilitară decât Moldova: ea își cheltuiește energia în lupta pentru schimbarea ordinii sociale, caută să transplanteze din Apus formele noi și organizează România modernă.

În adevăr, instinctul puternic de regenerare apare acolo. Muntenia are pe Tudor Vladimirescu. Ea face revoluția. Ea are idealisti generoși ca Goleștii și Rosetti și organizatori ca Brătianu și Carada.

Muntenia este mai politică decât Moldova. De aceea, genul oratoric înflorește mai mult acolo. (De aceea, poezia ei dinainte de 1880 e mai propagandistă.) Și astăzi partidele serioase — liberalismul, țărănismul, socialismul — sunt mai puternice în Muntenia.

Și a organiza un stat nu e un lucru de disprețuit, mai ales că “primum vivere, deinde philosophari”. (Trebuie să observăm însă că, la această organizare, nu s-a ținut îndeajuns seama de realitățile noastre, asupra cărora au atras

atenția mereu gânditorii politici moldoveni. Vezi *Spiritul critic în cultura românească*.)

*

Dar, victimă a unei prejudecăți învechite, eu tot vorbesc de o literatură românească, ba încă accentuez importanța deosebită a prozei. Și mai mult. Vorbesc ca și cum am avea o literatură de o vechime deja respectabilă, care se poate împărți în epoci, în școli, în curente ș.a., ca orice literatură.

După ultimele descoperiri însă, se pare că, mai întâi, nu avem nici un prozator, iar în al doilea rând, că literatura română, în vârstă abia de douăzeci-treizeci de ani, e alcătuită numai din “simbolști”.

Această desființare a lui Conachi, Asachi, Iancu Văcărescu, Eliade, Cârlova, Alexandrescu, Bolintineanu, Depărățeanu, Sihleanu, Nicoleanu, Filimon, Odobescu, Negruzzi, Alecsandri, Russo, Kogălniceanu, Gane, Caragiale, Delavrancea, Brătescu-Voinești, Duiliu Zamfirescu, Creangă, Slavici, Eminescu, Vlahuță, Coșbuc, Goga, Iosif¹, Sadoveanu, Jean Bart, Patrașcanu, Hogaș, Gârlea-

¹ Teamă ni-i ca Iosif, dat afară din literatură pe ușă, să nu se întoarcă pe fereastră cu *Legenda funiștilor*, *Cometa*, *Carmen Saeculare*, *Caleidoscopul lui A. Mirea* etc., căci nu cred că, de nedragul lui Iosif, aceste opere scrise în tovărășie cu Anghel să fie declarate ca neexistente — Anghel fiind decretat în cercurile simboliste “simbolist” și, deci, scriitor adevărat. Și, fiindcă a venit vorba de Anghel, trebuie să ne exprimăm absoluta noastră nedumerire: pentru ce este el un “simbolist”? Primele poezii, deși bogate în senzații — care însă nu vreau să evoce altceva —, au toate caracterele poeziei “vechi” și... ceva din Vlahuță, mai ales în stil și în versificare. Iar în *Cometa* și *Caleidoscop*, se rostandizează cu mult brio, ceea ce nu ni se pare deloc simbolistic... Mai “simbolistă” ar fi *Legenda funiștilor*, dar cine nu vede că Iosif, cel dat afară din literatură pentru “vechimea” lui, are mai mult amestec în această legendă decât *Cometa* și *Caleidoscop*? Considerația ultimă e destul de puternică, credem, ca Iosif să fie reprimat în literatura română.

nu, Agârbiceanu, Rebreanu, Hortensia Papadat-Bengescu, Codreanu, Cerna, Alice Călugăru, Topârceanu — această desființare a atâtor scriitori, epoci, școli, curente are ca pricină concepția, ca să zicem așa, nostimă că “literatură” e numai ceea ce-mi place mie, și nu producția scrisă, în care s-a exprimat un popor la un moment dat și care a fost recunoscută de acest popor ca expresie a lui.

O cu totul altă concepție avea acum câțiva ani un șef “simbolist”, când “romanțele” și le destina “*pentru mai târziu*”, crezând că vremea aceea nu era a simbolistilor, iar revista și-o numea a “*celorlalți*”, având impresia că locul era ocupat de alții.

Ca amator, oricine are dreptul să guste ce-i place și să arunce restul cu dispreț. Ca cercetător — hai să zicem cuvântul cel mare: ca om de știință —, nimene nu poate face abstracție de nici o manifestare literară, pentru că orice școală sau curent e un fenomen tot atât de real și de legitim ca oricare altul. Domnișoara care se plimbă printr-o grădină e firesc să se extazieze înaintea trandafirului mareșal și să nu bage-n seamă vizdoaga și chiar bujorul. Botanistul care ar face ca dânsa ar fi un dobitoc.

E drept, într-o opera literară, elementul “frumos” e o “notă” esențială pentru definirea și clasificarea literară, și istoricul literar, mai ales criticul, nu poate face și nu trebuie să facă abstracție de acest element. Și cum “frumosul” este o impresie subiectivă, istoricul și criticul literar nu se pot comporta exact ca un botanist. Dar idealul lui, ambiția lui cea mare trebuie să fie, pe cât e cu putință, apropierea de obiectivitatea omului de știință. De aici, pentru istoric și critic, nevoia de mult recunoscută și neconținut recomandată de a se sili să se transpună în

cât mai multe stări de suflet, în cât mai mulți oameni, spre a-i înțelege din punctul lor de vedere, spre a analiza “frumosul” din punctul de vedere al concepției lor, al frumosului lor.

Astăzi asistăm la o priveriște aproape zoologică: cei “vechi” se uită la cei “noi” și aceștia la cei dintâi, cu ură, ca la niște monștri, ca la niște dușmani.

Și fiindcă tot am evadat din subiectul nostru, indicat prin titlul acestui articol, să atingem încă una din manifestările acestei opacități sufletești și, cu această ocazie, să spunem un cuvânt în sprijinul poeziei noi.

Voim să vorbim de “obscuritatea” de care e învinuită această poezie și de care se face uz ca de “une fin de non recevoir”.

Spuneam acum câteva luni, repetând lucruri spuse de atâtea ori în această revistă cu ani în urmă, că dacă uneori “obscuritatea” este invingibilă, căci se datorește felului însuși de a concepe al poetului, apoi, alteori, aceasată “obscuritate” nu înseamnă decât nedeprinderea cititorului cu forma și fondul unui poet nou și refuzul lui de a face oarecare efort de atenție.

Celor care cred că au și strivit pe un poet nou numai prin simpla formalitate de a declara că ei nu l-au înțeles le vom atrage atenția asupra faptului că la început nu era “înțeles” nici Eminescu.

Acum douăzeci de ani — preocupat de alte probleme decât “obscuritatea” poeziei noi —, scriam aceste rânduri (în care cuvântul “patruzecioptist” rog să fie tradus prin, de pildă, *alecsandrist*, iar “tendința”, prin *atitudine în fața vieții*, ori chiar numai prin sentiment):

“Când Eminescu a început să devină “eminescian” pe la 1870... patruzeciopțiștii nu-l puteau înțelege, pentru

că Eminescu vorbea *altceva*. “Frumosul” din Eminescu nu putea să fie priceput de dânsii, pentru că tendința dominată din Eminescu, aceea care a grupat elementele acelui “frumos”, era deosebită de tendința dominantă a patruzeci-optiștilor etc.”

Un poet nou vine cu un fond și cu un stil nou. Dar fondul și forma sunt numai două fețe ale aceluiași lucru, văzut din două puncte de vedere deosebite. Ceea ce e obscur în formă (vorbind de poeți adevărați) e obscur pentru că ni-i străin fondul, pentru că ceea ce spune nu poate găsi ecou în sufletul nostru, pentru că — cu un termen pedant, dar just — nu avem cu ce apercepe ceea ce spune el.

Este drept însă că acea poezie nouă, care are ca material de expresie mai mult senzațiile, va fi mai obscură, în sine, prin definiție, în mod absolut — indiferent de nouțetea apariției ei în lume — pentru că senzația e mai puțin socială, adică împărtășibilă altora, decât sentimentul și mai ales decât ideea, concepția etc.; pentru că cuvintele, exprimând noțiuni, sunt un material rebel la exprimarea senzațiilor; pentru că senzațiile poezilor noi sunt adesea stranii, curioase, chiar morbide, deci și mai nesociale, ceea ce agravează și mai mult puțința exprimării lor. Această greutate ajunge extremă când, ceea ce este adesea cazul, poetul nou aruncă sonda în subconștient — căci, dacă orice introspecție e anevoioasă, efortarea de a pătrunde în regiunile de sub pragul conștiinței va fi mai anevoioasă, iar greutatea de a exprima ceea ce ai recoltat penibil în lumea ascunsă a sufletului va fi și mai mare.

Dar oare poezia “veche” este întotdeauna ușor de înțeles? Nu cere și ea atențiune, deprindere?

Eminescu chiar, care unor spirite excesiv de artiste, de complicate, de grăbite și de distrase li se pare atât de

simplic, atât de compromițător de simplu, — e oare atât de simplu? E oare atât de ușor de înțeles, chiar pentru spiritele complicate și “artiste”, poezia *Cu mâine zilele-ți adaogi...*? Sau imagini ca acestea (iau câteva bazate pe aceeași analogie):

Memfis, argintos gând al pustiei;

ori:

Ea, copila cea de aur, visul negurii eterne [luna];

ori:

Căci e vis al neființei universul cel himeric —

sunt oare atât de pe înțelesul oricui?

Încă o dată, de nepriceperea unei poezii nu e vinovat întotdeauna poetul. Dealtmintrelea, noi suntem porniți să credem că de cele mai multe ori “obscuritatea” reală, numită și absconsitate, e voită, și prin urmare e o șarlatanie — un fapt care interesează mai mult etica decât estetica literară.

[“Viața românească”, 1922, nr. 11]

INFLUENȚE STRĂINE ȘI REALITĂȚI NAȚIONALE

Voim să vorbim despre influențele străine exercitate asupra literaturii române.

Acest capitol este unul din cele mai importante din istoria literaturii noastre, căci această istorie, de la 1800 până la 1880, adică de atunci de când începe literatura propriu-zisă — cea beletristică — și până la definitiva ei închegare (și în parte chiar și după aceea) este, dintr-un punct de vedere, istoria influențelor străine, care au putut pune în valoare — ca să întrebuițăm un cuvânt pompos — comorile sufletești ale poporului român. Celălalt capitol important (ideea urmează de la sine) are de obiect afirmarea tot mai puternică a spiritului național în această literatură creată cu ajutorul modelelor străine, adică procesul de emancipare a literaturii naționale, de treptată eliberare de aceste modele.

Literatura beletristică cultă — inexistentă înainte de 1800 din cauza împrejurărilor nefavorabile istorice — nu s-a putut naște decât grație unor modele străine. Fără influența străină, mai ales franceză, începută încă dinainte de 1800, nu ar fi fost posibil nici Creangă, și nici măcar culegerile de doine și balade populare. Chiar și *ideea* de a culege poezie populară a fost luată de Alecsandri de aiurea,

ca să nu mai vorbim și de motivele naționale și literare ce l-au îndemnat să adune acea poezie, toate datorite influenței străine. Și dacă n-ar fi existat *deja* o literatură beletristică în țară, de unde i-ar fi venit în cap lui Creangă ideea să scrie *Amintiri* și *Moș Nichifor Coțcariul* și de unde ar fi știut cum se scrie o bucată literară, cum se compune, cum se “dialoghează” etc.? Și nu mai insistăm asupra faptului că, pentru ca să existe “Creangă”, trebuia să existe “Junimea” și *Convorbirile* — produse și ele de influențe literare străine...

Literatura franceză din veacul al XVIII-lea (și cea grecească nouă) au inspirat, au făcut scriitori pe Conachi și pe Văcărești. Acest început de literatură și romantismul francez au determinat literatura epocii următoare, opera lui Cârlova, Alexandrescu, Alecsandri etc.

Imitația aceasta a literaturii străine este, pe partea literară, ceea ce este introducerea formelor noi pe partea politică. Dar, cum am spus de atâtea ori, literatura nu se *importă*, ca formele politice. Scriitorii noștri n-au transplantat literatura străină (lucru, de altfel, imposibil și inconceptibil), ci numai s-au inspirat de la ea, au luat-o ca model, unii mai servil, alții mai liber. Gradul de servilitate ori de libertate a atârnat de talentul scriitorului și de gradul participării lui la sufletul specific național. Acest din urmă fapt, antidotul imitației servile, a atârnat mult de familiarizarea scriitorului cu literatura populară națională și de extracția socială a scriitorului, de clasa socială din care făcea el parte, căci, dacă era dintr-o clasă mai de jos, acest lucru putea suplini într-o măsură oarecare lipsa de familiarizare cu literatura populară.

Cu alte cuvinte, scriitorul care a avut un organism sufletesc destul de robust (ca talent și ca originalitate

națională) ca să-și asimileze modelele străine, să și le transforme în substanță proprie, a dat operă literară națională și viabilă; ceilalți au fost mai mult niște pastişori, și opera lor n-a putut “rămânea”.

Dacă este așa — și altfel nu poate fi, adevărurile de mai sus sunt doar banale —, atunci trebuie să fie adevărate și aceste două propoziții — și ele una mai banală decât alta:

1) Numai modelele care conveneau spiritului național și, firește, gradului de dezvoltare sufletească a păturii noastre culte, numai acele modele au dat rezultate bune, viabile, adică au ajutat la închegarea unei literaturi naționale.

2) Cu cât s-a tot emancipat de modelele străine, cu atât literatura română a tot progresat. (Aceasta nu înseamnă că la un moment dat o literatură rupe cu literatura lumii. Nu, căci orice literatură, cât de veche, de mare și de autonomă, nu poate să nu se influențeze de alte literaturi. Dar aceste influențe nu mai creează raportul de la învățător la ucenic; influențele, în cazul acesta, aduc numai fermenți care înviorează literaturile, le procură puncte noi de vedere a lumii etc.)

Prima propoziție se probează prin faptele din trecutul literaturii noastre:

Poezia franceză pseudoclastică din veacul al XVIII-lea, cu formalismul ei, cu retorismul ei, cu caracterul ei factice, cu lipsa de sentimente adevărate, cu miêvreria ei, a putut conveni perfect boierimii noastre, primitivă, dar — cum spunea Pompiliu Eliade — deja decadentă din cauza traiului fanariotic de la sfârșitul dominației turcești. Și am avut atunci o serie întreagă de poeți boieri (numai boierii făceau literatură, căci numai ei aveau cultură).

Această poezie este inferioară (cu tot talentul unuia din reprezentanții ei, al lui Conachi), și cauza principală a inferiorității ei este faptul că această poezie n-a fost estetizată prin influența poeziei populare, căci, ca să vorbim de cel mai talentat, cu toate că Conachi cunoaște poezia populară măcar sub forma ei lăutărească, el n-a fost *transformat* de poezia populară. Poezia lui, imaginată în altfel de limbă, măcar în limba lui Alecsandri (ori tradusă în franțuzește) ar fi acceptabilă și azi. Și aceea ce o face absolut inacceptabilă pentru noi și-i dă un caracter chiar cam ridicol e limba, limba boierească de atunci, din care a rămas până azi un ecou în limba mahalalelor — suprema nenorocire a poeziei lui Conachi.

În epoca următoare, să-i zicem epoca Alecsandri, asupra poeziei române se exercită influența altei literaturi străine, a unei mari literaturi, a poeziei romantice franceze.

Această literatură convenea perfect spiritului public din România din acel moment, păturii intelectuale de după 1830. Dar *nu toată poezia romantică franceză convenea acestui public*. Musset, poetul *deja al orașului*, nu convenea speciei Bolintineanu-Alecsandri; și nici poetul *filozof* Alfred de Vigny. Și fiindcă poezia lor nu corespundea la necesitățile noastre sufletești de atunci, acești doi poeți n-au avut nici o influență. Cineva care să-i ia ca model, numai din dorința cu orice preț de originalitate și singularizare, nu s-a găsit atunci. În societatea aceea, ca în toate societățile mai primitive, nu putea exista dorința de singularizare; societățile primitive se caracterizează prin conformism, și nu prin individualism. Dar chiar și fără această cauză, pe vremea aceea nu puteau apărea veleități de singularizare, pentru că, neexistând încă o literatură, nu aveai în contra cui să te singularizezi.

Influența au avut-o atunci mai ales Hugo și Lamartine, *poezii ideilor și sentimentelor mai simple, mai generale*.

Dar această influență a romantismului s-a exercitat divers în Moldova și Muntenia. Literatura moldovenească a fost influențată mai ales de Hugo; cea muntenească, mai ales de Lamartine. Sufletul muntenească a fost atunci mai liric, pentru că în Muntenia, țara revoluționară (fiindcă avea burghezie, ca să amintim cauza principală), era mai mult avânt. De aceea, acolo prinde eminentele liricului Lamartine. Și să se observe că poezia lui Lamartine, pe lângă lirism, mai conținea și altceva, potrivit Munteniei: un suflu de spiritualism. În adevăr, Muntenia este mai religioasă decât Moldova, iar ideologia politică “patruzecioptistă” din Muntenia a fost spiritualistă, ca și ideologia revoluționară franceză de atunci, care a inspirat-o (vezi ideile lui C. A. Rosetti din proza lui “din exiliu”; filozofia istoriei lui Bălcescu etc.), așadar, poezia lui Lamartine convenea și din acest punct de vedere spiritului din Muntenia (vezi reflexe la Cârlova și Alexandrescu).

Moldova, rece și critică (pentru că Moldova n-avea burghezie, ca să dăm, iarăși, numai cauza principală), nu se putea influența de lirismul și spiritualismul lui Lamartine. Răceala și criticismul au făcut pe moldoveni să cultive cu predilecție proza, și anume genul epic (dezgroparea trecutului trebuia să fie atunci la ordinea zilei!) și, în versuri, mai mult poezia obiectivă — și iată de ce Moldova s-a influențat mai mult de poetul mai obiectiv Hugo, și anume de Hugo epicul, din *Balade* și din teatrul istoric. (Influențele mai mici confirmă considerația de mai sus, ca și unele mici abateri mai mult aparente — dar nu e locul aici să intrăm în detalii. Vom face-o altă dată.)

Aceste influențe au fost binefăcătoare, adică fructuoasă

se, pentru că au fost potrivite cu spiritul vremii. Imaginați-vă ce caricatură, ce literatură “nouă”, ce “modernism” deșănțat s-ar fi produs atunci, dacă niște scriitori, în disperare de cauză (așa cum ne-a zugrăvit dl Davidescu îmbrățișarea simbolismului de către Macedonski), și spre a fi “originali”, adică cu orice preț altfel decât ceilalți, ar fi început să imite pe Musset și pe Vigny!

*

Dar, în deosebire de epoca precedentă pseudoclasică, modelele franceze au fost acum mai asimilate de sufletul național, pentru că acum scriitorii, din cauza extracției lor sociale — în Moldova boierinași, în Muntenia burghezi mai ales —, sunt, pe de o parte, mai aproape de popor, iar pe de altă parte, din cauza acestei extracții, având mai redus patosul de clasă, au avut o atitudine mai binevoitoare față de popor, mai ales de limba lui. Pe lângă acestea, să se ia în seamă că trecuse și vremea culturii fanariote, care înstrăina spiritul public.

Dar mai este ceva.

Este poezia populară, care învigoarează spiritul specific național și-l face să asimileze influența străină. Și cum curentul acesta poporan există numai în Moldova, scriitorii moldoveni de atunci sunt mai mari și mai trainici. (Atragem atenția profanilor că acest “curent poporan” nu înseamnă curent poporanist. E un termen uzual în istoria literaturii române.)

În Muntenia, spiritul specific are numai tăria pe care i-o dă extracția scriitorilor, mai apropiați de popor, dar nu o are și pe aceea pe care i-ar fi dat-o curentul poporan. De aceea, un poet ca Grigore Alexandrescu, cel mai mare talent dinaintea de Eminescu afară de Cârlova (care însă,

după ce a scris cinci poezii, a murit), abia se poate spune că “a rămas”. Structura artistică defectuoasă a acestui poet se explică, pe lângă alte cauze, și prin lipsa ajutorului pe care i l-ar fi dat poezia populară. Dovadă sunt resturile de “vechime” din poezia lui, accente și forme care aduc aminte de Văcărescu — “vechime” care se observă și la un “modern” ca C. A. Rosetti chiar — “vechime” care se explică prin lipsa influenței poeziei populare —, a acelei literaturi naționale care a înnoit și mlădiat totul.

(Poezia populară dă unui scriitor cult o mulțime de resurse specific naționale. Dar dacă nu i-ar pune la îndemână decât una, *limba*, încă ar fi un *minimum* satisfăcător, pentru că limba unui popor nu e o colecție de semne abstracte pentru noțiuni ca cuvintele unui volapük. În limba unui popor — în cuvinte, în chipul de a forma familia cuvântului, în construcții speciale, în idiotisme, în sintaxă etc. — e depozitat sufletul unui popor, experiența lui de-a lungul vremii, chipul lui de a simți, de a gândi, de a considera lumea. Cine cunoaște perfect limba poporului său, cu toate finețele și tainele ei, posedă, *prin chiar aceasta*, spiritul specific al poporului său. Cine nu cunoaște cum trebuie nu posedă acest spirit. Patriotismul nu poate ține loc de spirit specific, pe care îl poate avea și un nepatriot și chiar un dușman al patriotismului. Firește, însă, că un om pătruns de spiritul poporului său are mai multe șanse să-și iubească poporul și să fie patriot, dar aceasta e un efect.)

*

Eminescu!

Poezia lui Eminescu, întruparea celei mai puternice influențe străine și în același timp a celui mai pronunțat

spirit specific național, ilustrează admirabil teza noastră.

Niciodată o influență străină n-a fost mai potrivită, mai adecvată — s-ar putea zice. Pesimistul, reacționarul, romanticul (din cauza naturii înnăscute, a vieții sale, a momentului istoric) Eminescu a fost influențat de literatura prin excelență romantică, reacționară și pesimistă a Germaniei. Romantismul german, exprimat de naturi “pesimiste”, a fost, ca și romantismul eminescian, expresia reacționarismului medievalist și, deci, a aversiunii pentru ideologia Revoluției Franceze (ori, dacă voiți, expresia acestei aversiuni și deci a reacționarismului medievalist — e indiferent).

Din cauza acestei asemănări, influența germană asupra lui Eminescu este una dintre cele mai puternice pe care a suferit-o poezia română. Dar robustul organism național al acestui culegător de lectură populară — romantică și ea — al acestui pelerin în toate ținuturile românești, al acestui tovarăș, la Blaj și la Viena, al feciorilor de țărani de peste munți, al acestui cititor de cronici și hrisoave — acest robust organism național a asimilat, a românizat perfect elementul străin, care l-a influențat.

Și a asimilat nu numai elementul *literar* străin, dar și gândirea filozofică străină, căci Eminescu, cum se știe, n-a fost influențat numai de literatura străină, ci și de filozofia străină, și anume, de acea filozofie care convenea perfect *naturii* sale. Acest pesimist trebuia să trăiască pe socoteala sa filozofia lui Schopenhauer. Acest idealist solitar, pentru care realitatea cea mai reală era lumea lui subiectivă (vezi *Sărmanul Dionis*, autobiografia lui morală), trebuia să trăiască idealismul lui Kant, Fichte și Schopenhauer (care e filozofia din opera mai sus-citată). Acest pesimist și idealist trebuia să trăiască pe socoteala

sa pesimismul și idealismul budist. (Dealtfel, romantism, pesimism, idealism filozofic sunt, în cazul acesta, tot atâtea fețe ale uneia și aceleiași stări sufletești.)

Iar starea sufletească a lui Eminescu nu era numai a unui om, a sa, ci a unei întregi pături românești, a intelectualilor de la sfârșitul veacului trecut — grație unor cauze istorice, arătate aiurea. Așa că, poezia lui a fost expresia sufletului categoriei gânditoare de atunci. Această *nuanță* însă a spiritului național s-a întâmplat să coincidă mai bine decât oricare alta cu acea *categorie* a poeziei populare a cărei expresie supremă e *Miorița*. Poezia lui Eminescu ține mai mult de specia *Miorița* decât de orice altă specie a poeziei populare. Substratul profund național al poeziei lui Eminescu — pe care Maiorescu l-a remarcat cel dintâi, cum am văzut într-un articol trecut, — este expresia cea mai pură, mai spiritualizată a sufletului popular.

Poate și aceasta e una din cauzele profundeii impresii ce face poezia lui Eminescu.

*

Să revenim.

Dacă la poeziile anteriori poți cita uneori și poeziile străine care le-au influențat unele bucăți — la Eminescu acest lucru nu mai e cu puțință. Detractorii au încercat — cu Heine, cu Lenau, cu Platen — să arate că Eminescu “a copiat”, dar a fost în zadar. (*La steaua...*, după Gottfried Keller, *Sonetul Veneției*, după Cerri, nu le-a publicat Eminescu. S-au găsit în hârtiile lui. El nu a spus că sunt originale.) În Eminescu e influența unui curent literar, cum am văzut, și nu imitarea unor modele străine. Nici *Floare albastră*, în care e “floarea albastră”, simbolul ro-

mantismului, și care reclamă un nume, pe al lui Novalis, nu este o poezie imitată.

Așadar, în locul modelelor din epoca anterioară, acum, cu Eminescu, avem numai influența generală a unei literaturi. Emanciparea literaturii române a făcut, așadar, un pas însemnat.

Deși paragraful destinat în acest articol lui Eminescu a luat o întindere cam prea mare, vom mai adăuga totuși considerația, esențială pentru tema noastră, că influența romantică germană se face tot mai puțin vădită cu vremea în opera lui Eminescu. El se tot eliberează de ea, și în fond și în formă. Elementele de fond romantic-germane, mai frecvente la început (*Floare albastră, Călin, Strigoii, Făt-Frumos din tei, Povestea teiului*), apar mai târziu numai în “castelul” din *Scrisoarea IV* și în “castelul” din *Luceafărul*. Dar *Luceafărul* e mixt: “A fost odată” anunță o poveste românească, iar Cătălin și Cătălina sunt elemente populare românești; “castelul” și “pajul” sunt medievalism occidental.

Aceeași degajare de influență romantică se vede și în formă. Stilul, la început înflorit, “figurat”, spre sfârșit devine sobru, alcătuit mai mult din termeni proprii, căci acum Eminescu devine mai analist, mai “realist” și mai subiectiv — mai *el*. (Se înțelege că aici nu e vorba de acele părți din poezia sa care, prin genul lor, reclamă numaidecât stilul figurat.) Romanticismului de imaginație și fantezie, mai împrumutabil, i-a luat locul subiectivismul romantic, mai personal.

*

S-a înțeles că, în dezvoltările de mai sus, vorbim de scriitori, nu de operele lor singuratice. Căci dacă Alecsandri a imitat în *Teatru* și în *Legende*, n-a imitat în toate

scrierile sale. Originalizarea, care la Eminescu e pe toată linia, la scriitorii anteriori e numai parțială.

Așadar, ca să fim mai clari, e vorba de atitudinea scriitorului față de literaturile străine, de concepția lui asupra originalității literare, de gradul în care s-a emancipat el de tirania modelelor, de faptul dacă mai admite el, pentru el, posibilitatea de a broda pe o temă străină.

Mai târziu, literatura adevărată — aleea principală a literaturii noastre — se eliberează și mai mult. La Vlahuță, la Delavrancea, la Caragiale, trebuie să fii *grand cleric* în literatura mondială ca să găsești ce influențe s-au exercitat asupra lor. Și, dacă la Delavrancea se poate spune în chip vag: realismul francez; la Caragiale, cu privire la *Năpasta* și *Făclia de Paști*: Dostoievski; La Vlahuță: parnasienii și... Eminescu! — ce se poate spune cu privire la dl Sadoveanu, adică la scriitorul tip din ultima epocă literară? Al cărei literaturi străine e ucenic d-sa?

Este drept că proza (Delavrancea, Caragiale) e mai ferită de influențe străine decât poezia și că influențele suferite de prozator sunt mai greu de observat. *Realitatea obiectivă*, pe care trebuie s-o redai în proză, te distrage de la influențele străine pe care le-ai suferit; iar *atitudinea obiectivă* a prozatorului (ascunderea propriei personalități a acestuia) împiedică vădirea influenței străine. În toate literaturile, influențele străine se observă mai ales și mai mult în poezie.

Și dacă este așa, atunci Eminescu nu este mai *înapoiat* decât urmașii săi, căci faptul că apare mai influențat decât ei se datorește genului său literar. Și să ne aducem aminte și de faptul că pentru Eminescu e existat în Europa o literatură așa de perfect adecvată naturii sale și concepției

sale filozofice și sociale, încât *trebuia* să-l influențeze numaidecât! Dealtfel, romantismul medieval și pesimist este mult mai unitar decât realismul, pentru că este în mai mare grad o *atitudine* decât realismul, care, prin definiție, trebuie să fie o *supunere la obiect*. Și, de fapt, influențele internaționale între romantici sunt din cele mai puternice care s-au exercitat în literatura lumii. Să ne gândim numai la influența lui Byron asupra atâtor literaturi.

*

Din acest mic istoric al evoluției literare, de la imitație și slabă naționalizare a modelelor până la originalitate prin eliberare de modele și naționalizare prin influența spiritului popular, din acest istoric, în care am citat câteva nume, se vede și mai limpede că originalizarea merge paralel cu recrutarea scriitorilor din clase tot mai aproape de popor (Conachi—Alecsandri—Eminescu, Sădoveanu).

După această evoluție, se poate spune că avem deja o tradiție — o mică tradiție literară. Literatura de până acum, care a întrupat deja spiritul specific național, poate avea pentru scriitorii ulteriori rolul pe care l-au avut spiritul și literatura populară pentru scriitorii dinainte. Cu alte cuvinte, scriitorul care nu rupe cu tradiția noastră literară se poate dispensa de poezia populară, iar extracția sa socială nu are însemnătatea de mai înainte. (Dacă însă scriitorul e direct în contact cu sufletul național, fie prin clasa lui socială, fie prin familiarizarea cu produsele literaturii populare, cu atât mai bine.) Această dispensă însă cere nu numai cunoașterea literaturii anterioare culte, ci și interes, și chiar dragoste pentru ea (dragostea nu im-

plică admirație) — așa cum s-au comportat cu literatura țării lor cei mai însemnați scriitori din alte țări, care au găsit chiar școli sau epoci literare vechi de la care să se reclame. Cine disprețuiește literatura anterioară țării sale nu poate fi scriitor bun, chiar și aiurea, unde influențele străine sunt neînsemnate și unde, deci, nu e atâta nevoie de sprijinul tradiției pentru asimilarea acestor influențe, cum e cazul nostru, popor începător, încă în perioada de completare a literaturii sale.

*

După Eminescu a venit, cum am văzut, o literatură mai liberă de influențele străine. Această literatură e numai una din direcțiile literaturii post-eminescene. E literatura așa-numiților “proletari intelectuali”, a intelectualilor dezrădăcinați, ieșiți din clasele inferioare, din clasele vechi, pozitive, cum le numea Eminescu.

Alătura, deși unii veniți puțin mai târziu, sunt scriitorii ca Creangă, Coșbuc, Duiliu Zamfirescu, Brătescu-Voinești, care fac parte din alte categorii sociale și creează o *altfel* de literatură. Cei doi dintâi sunt țărani și creează clasicismul țărănesc; cei doi din urmă creează clasicismul boierinașilor. Create de scriitori din clasele cele mai naționale, aceste literaturi sunt foarte specific naționale — și nu mai este nevoie de nici o dezvoltare. Asupra acestor scriitori — afară de Creangă — s-au exercitat cu putere influențe străine, dar aceste influențe sunt “cultura literară”, și nu “modele”. Așa-numitele “plagiate” ale lui Coșbuc nu infirmă propoziția noastră. Cum a arătat el, Coșbuc nu le-a spus “traduceri”, sau “după cutare autor” din cauză că și-a încurcat manuscrisele. Și chiar de ar fi plagiate,

aceasta ar fi cu totul altceva, o chestie de etică, și nu una de estetică. Unul din cei mai originali scriitori vechi, C. Negruzzi, n-a disprețuit plagiatul.

*

Înainte de 1900 se ridică spre suprafață literatura “decadentă” apărută pe la 1880 cu Macedonski; iar după 1900, apare literatura țărănistă.

Ce poziție au aceste școli și curente față de evoluția normală a literaturii române?

Prin literatură română normală înțelegem acea literatură care s-a influențat de literaturile străine, dar care a asimilat acele influențe organismului sufletesc național — căci aceste două condiții au fost necesare creării literaturii române, cum am văzut mai sus. Lipsind una din aceste condiții, literatura e lipsită de unul din cei doi factori indispensabili. Lipsind influența străină, lipsește școala, fermentul, elementul cultural și progresist; lipsind influența națională, lipsește originalitatea — materialul subiectiv și obiectiv al literaturii.

Decadentismul repudia tradiția noastră literară, literatura anterioară, spiritul național, și se inspira numai de la literatura străină și (vom vedea) de la o literatură care ni se potrivea mult mai puțin decât s-ar fi potrivit Alfred de Vigny în vremea lui Alecsandri și Bolintineanu.

Țărănismul literar repudia influența străină și se mărginea la imitarea poporului (vom vedea în ce chip).

Așadar, și una și alta din aceste două literaturi în luptă erau exclusiviste; se lipseau de un factor esențial al literaturii normale, rupeau cu tradiția noastră, alcătuită din influențe străine și din afirmarea caracterului specific național.

În 1906, când a apărut această revistă și am găsit această stare, am venit cu ideea veche, dar atât de necesară atunci: cultura străină, adaptată la caracterul național. Aceasta o spuneam în articolul-program “către cititori”. Ideea, mai special literară, pe care am dezvoltat-o după aceea, era numai un corolar al acestei idei mai generale — literatura fiind un capitol al culturii.

Ce-a fost țărănismul literar?

Să luăm câteva exemple de ceea ce *nu* e țărănism literar, ca să înțelegem, prin eliminare, ce a fost acel țărănism.

A scrie nuvele ori romane cu subiect din viața țărănească nu e țărănism literar. Nimănui nu i-a venit în cap să spună că *Povestirile unui vânător* ale lui Turgheniev ori *Țăranii* lui Balzac sunt țărănism literar. Și tot așa nuvelele dlui Sadoveanu cu subiect din viața țărănească, ori *Voica*, romanul drei Stahl. Și aceasta, pentru că un scriitor nu poate fi definit după subiectele sale, ci după *maniera* sa.

Și nici Creangă nu este țărănist. Ar fi curios ca un țăran ca el să fie țăran-ist. Acest “ist” înseamnă o aderare, și un țăran nu poate adera la țărănime. Dealtfel, nimeni nu l-a trecut vreodată printre țărăniști.

Și, firește, nici poezia populară nu e țărănistă, pentru același motiv pentru care Creangă nu e țărănist.

Țărănist literar e acela care *imită* pe țăran. Și dacă un târgovăț ar reuși să imite pe țăran cum trebuie, acel târgovăț ar face minunea să fie un Creangă — căci ar reuși să se transpună în sufletul țăranului, să gândească, să simtă și să se exprime ca el.

Atunci literatura lui ar fi valabilă, gradul ei de frumusețe atârând de gradul talentului său. Firește însă că ar fi cantonat în anumite subiecte și stări sufletești, *ca și*

Creangă — și i-ar fi interzise orice excursii în lumea și în sufletul orășenesc.

Țărăniștii literari însă au fost altceva. Ei au fost niște târgoveți care parodiau, caricaturizau literatura țărănească, întocmai cum decadentii parodiau și caricaturizau literatura baudelairiană.

Țăranul pe care-l imitau ei era un țăran convențional, imaginat de ei — și de obicei nu unul idilic, ca al lui Alecsandri, ci unul bătăran, un fel de rândaș ori de vizitiu (atât de deosebit de țăranul care a creat doinele și *Miorița*). Aceasta se vede mai clar în unele poezii ale lor, în care cereau sânge și băutură. În proză, inventau subiecte țărănești imposibile, scrise într-o limbă forțat țărănească, inexistentă la țară. Și, încă și mai rău, abordau subiecte orășenești, pe care le tratau într-un limbaj “țărănesc” (care, chiar de ar fi fost țărănesc, tot ar fi fost o caricaturizare. Imaginați o nuvelă a dlui Brătescu-Voinești scrisă în limba lui Moș Nichifor Coțcariul!).

Așadar, țărănismul literar este afectarea tonului, stilului și limbii țărănești de către un târgovăț care nu reușește să-și însușească tonul, stilul și limba adevărat țărănească și care își exprimă propriile-i sentimente de târgovăț în acea formă pseudo-țărănească, ori transcrie viața orășenească în aceeași formă pseudo-țărănească, ori zugrăvește o pseudo-țărănime în forma aceasta pseudo-țărănească. Și n-avem pretenția că am înșirat aici toate speciile țărănismului.

Acum s-a înțeles pentru ce nuvelele dlui Sadoveanu și *Voica* nu sunt țărănism. Aici, un scriitor cult scrie despre țărani ca scriitor cult, cu concepția și în forma unui scriitor cult, exact cum ar scrie despre orice altă categorie de oameni. Că Sadoveanu a extras chintesența poeziei populare și a limbii populare și și-a însușit-o organismului său

sufletesc e altă vorbă. Așa a făcut și Eminescu, și *Luceafărul* nu e o poezie țărănistă.

Și nici idealizarea țaranului în opera de artă nu este țărănism literar. Opera mai sus amintită a lui Turgheniev, în care el idealizează pe țaranul rus, nu e literatură țărănistă. Idealizarea poate fi cel mult țărănism politic, când nu-i romantism, ori ca la Alecsandri *bergerism* pseudo-clasic.

Țărănismul literar — autorul acestor rânduri l-a combătut de la început, acum douăzeci de ani. Dl Sanielevici mi-a reproșat că am făcut excepție pentru dl Sadoveanu. Da, am făcut excepție, căci dl Sadoveanu nu era țărănist. Și nu numai că am făcut această excepție, dar, în același timp în care mă ridicam împotriva vătăvismului și a crășmărismului țărănist, am adus cele mai mari elogii dlui Sadoveanu. Vremea mi-a dat dreptate: astăzi dl Sadoveanu este primul scriitor român necontestat aproape de nimene.

În fața țărănismului literar, care parodia și caricaturiza *țărănia*, bătărăniza literatura și arăta dispreț culturii și literaturii străine, stătea “poezia nouă”, care parodia și caricaturiza *artificialismul parizian* și repudia elementul național. Această poezie era veche, căci începuse cu Macedonski încă de pe la 1880. Cuvântul acesta: “nou” nu e o noțiune cronologică, de aceea Macedonski, mort la vârsta de șaptezeci de ani, e numit “nou”, iar dnii Goga și Topârceanu sunt “vechi”.

“Nou” a fost și este o etichetă, care înseamnă: *în afară de curentul cel mare al literaturii naționale*.

Dar această etichetă au aplicat-o modernității și unor poeți foarte naționali, produși de împrejurările noastre. Se poate, de pildă, un poet mai național decât dl Demos-

tene Botez — atât de național, încât unii critici au putut să intre și în subdiviziuni, taxându-l drept poet moldovan și chiar “ieșan”? Ce asemănare poate fi între acest poet prin excelență al pământului nostru și imitatorii artificialismului parizian? (Vom vedea imediat ce înțelegem prin aceste ultime cuvinte.)

Acest artificialism a înflorit mai ales acum douăzeci de ani: sunt versificatorii cei cu “etajere”, cu “autumnale”, cu ametisturi”, cu “femei albastre și scheletice”, dar totuși “bacanalice” etc. — versificatori cu volume fudule și teribil intitulate, dar astăzi uitate pentru totdeauna. Acest artificialism parizian e, mai ales, ceea ce definește acea poezie “nouă” pe care literatura română a expulzat-o și o va expulza mereu, pentru că (vom vedea imediat pentru ce) acest artificialism nu poate fi, *la noi*, decât o imitație caricaturală.

Acest artificialism este baudelairismul: urbanismul exagerat, maladivitatea, amorul pervers — afectate, maimuțărite, *nu firești și sincere, ca la Baudelaire și la urmașii săi parizieni*. Astăzi acest element nu mai formează singur — naiv-exhibiționist ca atunci — materialul poetic al scriitorilor așa-numiți “noi”; acum, acest element se amestecă, numai, în poezia lor. Și cu cât se amestecă mai mult, cu atâta acești poeți sunt mai în afară de literatură. Despre acest singur element al poeziei numită “nouă”, cel mai exotic, și cel care dădea mai ales fizionomia poeziei “noi” dinainte de război, voim să vorbim acum.

Baudelaire e un poet în toată puterea cuvântului. Lectura lui nu poate aduce decât foloase unui poet român, pentru că din lectura unui poet român trebuie să facă parte orice poet mare. Mai mult, Baudelaire poate da unui

poet român folositoare îndrumări tehnice. Dar Baudelaire nu poate fi pentru poezia română ceea ce a fost Lamartine și Hugo pentru poeziile vechi, ori romantismul german pentru Eminescu.

S-a spus cândva în această revistă că Baudelaire e poetul *orașului*. Astăzi putem aduce în sprijinul acestei idei opinia lui Thibaudet, cel mai de seamă critic din Franța, care a înțeles pe Proust, pe Valéry etc., și deci nu poate fi recuzat. Studiul lui despre Baudelaire (din volumul *Interiéurs*) este unul din cele mai elogioase din câte sau scris asupra marelui și nefericitului autor al lui *Fleurs du Mal*.

Thibaudet spune că întreaga poezie franceză dinaintea de Baudelaire, care s-ar putea numi “poezie eternă“, poezie “de prototip homeric”, “și-a întors spatele de la rafinamentele și complexitățile urbane”. Lamartine, zice acest critic, împrumutând o caracterizare a lui Lemaitre, este “un mare poet aryan”. “Din punct de vedere poetic, urmează Thibaudet, Lamartine a trăit în familia, sentimentele aerate și luminoase, plenitudinea solidă și sănătoasă a florilor și a fructelor, a corpurilor și a sufletelor.” “Hugo, adaugă criticul, a strălucit de sănătate, de natură exuberantă și directă.”

Cu Baudelaire însă, urmează Thibaudet, apare pentru prima oară poetul civilizației urbane (căruia îi găsește totuși un precursor în Alfred de Musset).

Înainte de a expune chipul de a vedea al lui Thibaudet, credem că nu e fără interes să aducem în sprijinul ideilor lui și părerile lui Taine, care a văzut bine problema poeziei urbane, datorită *singurului* mediu în stare s-o producă, *Parisului*, și care, ca și Thibaudet, a văzut în Musset tot un poet al Parisului, și nu unul “aryan”, al “eternului omenesc”.

“Londra, zice Taine, e un *rendez-vous* de afaceri; oamenii de lume trăiesc, se amuză și primesc la țară.” În Franța, urmează Taine, viața e concentrată în Paris. Și Parisul nu este numai un oraș, o capitală. Este un popor aparte: “*Sunt două popoare în Franța: provincia și Parisul*”. Iar Musset este poetul poporului numit Paris. La parizieni, zice Taine, s-au dezvoltat în veacul al XIX-lea stări de suflet “necunoscute părinților lor... care până acum păreau străine rasei”. Taine zugrăvește pe larg viața aceasta *unică* a Parisului, în care “visurile, teoriile, fanteziile, poftele fără noimă, poetice și bolnăvicioase, se îngrămădesc și se alungă unele pe altele ca niște nouri...” “Iată lumea pentru care scria Alfred de Musset; pe el trebuie să-l citești în acest Paris. Să-l citești? Îl știm toți pe de rost... El a murit, dar ni se pare că-l auzim vorbind în fiecare zi. O causerie între artiști care fac glume într-un atelier, o față frumoasă care se apleacă la teatru pe marginea lojei, o stradă spălată de ploaie, în care lucește caldarâmul înnegrit... totul ni-l face prezent și parcă viu a doua oară [...] Ieșim la miezul nopții din teatrul unde el asculta pe Malibran, și intrăm în strada aceea lugubră Moulins, unde, pe un pat cu plată, Rolla al său a venit să doarmă și să moară...” etc.

Pentru Thibaudet însă, cum am văzut, Musset este numai un precursor, căci adevăratul poet al Parisului este Baudelaire (despre care Taine n-a vorbit nicăieri, pe cât ținem minte).

Și pentru Thibaudet, ca și pentru Taine, Parisul este un *popor*: “*Poporul de patru milioane de suflete*”. Acest “popor” este unic în Europa (cum spunea și Taine). “Capitala Paris are în veacul al XIX-lea în Europa și în lume aceeași situație ca și curtea lui Louis XIV în veacul al

XVIII-lea. El nu e singura capitală, nici cea mai mare, nici cea mai bogată, el cedează în *cantitate* altor metropole; dar el e singura în care omul *trăiește profund viața proprie a unei mari capitale...*” “După cum viața de curte a produs în veacul al XVII-lea o poezie psihologică, tot așa, era natural ca viața unei mari capitale să producă în veacul al XIX-lea o poezie...” “Aceasta e poezia care începe oarecum cu Musset și-și găsește desăvârșirea — în măsura în care poate fi vorba de desăvârșire — în Baudelaire.” Numai o singură capitală, zice Thibaudet, “a mai realizat *plenitudinea* vieții urbane”, și anume Roma, care a creat și ea “*o poezie urbană* originală, autohtonă, *satira*, — *satira tota nostra*”.

Poezia lui Baudelaire, după Thibaudet, nu putea naște *decât* în Paris. Acest critic arată că totul — peisajul, amorul, femeia din Baudelaire — *este condiționat de Paris, și nu se poate înțelege fără Paris*. “Din toate capitalele, *numai Parisul* le va produce ca un fruct *natural*”, zice Thibaudet. “Acest oraș, ca și sufletul poetului, este o durată, o formă *inveterată a vieții, o memorie*.” Poezia lui Baudelaire “este în întregime a Parisului. Ea corespunde *la o rafinare* — numiți-o bolnăvicioasă, dacă voiți — *de civilizație într-o țară veche*”. “Această viață artificială pusă pentru întâia oară în lumină și exprimată de un poet conștient, a dat *Les Fleurs du Mal* și *Le Spleen de Paris*.” “Cu Baudelaire a trebuit de privit în față adevărul, de considerat *formele corupte...* pe care le ia amorul *într-un mare oraș vechi și inteligent*.” “Toate aceste *Fleurs du Mal*, tot acest *Spleen de Paris* se învârtesc în jurul unei anumite forme a amorului, aceea care aparține în special unui oraș mare și care e, să vorbim curat, prostituția.” (Thibaudet se explică, spunând că aceasta nu înseamnă că în Paris nu există și amor curat.) “O mulatresă stupidă,

vițioasă, alcoolică a fost tovarășa vieții lui, inspiratoarea unora din cele mai frumoase versuri ale sale.” “Baudelaire scosese pe Jeanne Duval din prostituția pariziană ca pe un idol african.” “Acest *poet al Parisului* e un *copil al Parisului*... El a îndreptat lumina critică asupra lui însuși, asupra noastră, asupra orașului său, asupra *Orașului*, și Muza lui bolnavă, conștientă și tristă, se ridică, de pe colina lui Rastignac, deasupra poporului de patru milioane de suflete.”

Ni se potrivește nouă această poezie născută în aceste împrejurări *unice*? Condițiile care au creat-o — civilizația veche, cultura milenară, o lungă tradiție literară în toate genurile poetice posibile, extrema artificialitate, corupția fină, peisajul arhiurban, populația colosală pur-urbană, urbanismul fără analogie decât în Roma veche — există cumva și la București? (Taine și Thibaudet spun că nu există *nicăieri!*) Ni se potrivește nouă această poezie, măcar pe departe, cum se potriveau la 1840 Lamartine și Hugo, poeții “aryeni”, poeții poeziei eterne și generale? Ori cum se potrivea lui Eminescu romantismul german, determinat de cauzele identice cu *cauzele* lui “Eminescu”?

Este Bucureștiul *Orașul* (...așadar al treilea Oraș, după Roma veche și Paris), când el nu-i măcar încă nici “Oraș” în toată puterea cuvântului? S-a creat acolo de-a lungul vremii viața aceea urbană milenară? Sunt bucureșteni suprasaturați de civilizație și de cultură?

Dar noi suntem încă la începuturile vieții urbane, ale culturii, ale civilizației, ale literaturii! Noi n-am creat încă nici măcar toate genurile literare. Suntem departe de a fi epuizat măcar poezia țării, a provinciei, a românismului — poezia “aryană”.

Care e realitatea obiectivă “pariziană”, “baudelairiană”,

de redat la noi? Și de unde poetul, produs de o astfel de realitate, care să redea realitatea baudelairiană? Așadar, cum s-ar zice, nici obiect, nici subiect:

Dar nici de văzut nu fuse și nici ochi care s-o văză.

Că unii din noi ne dedăm la (iar alții din noi se încântă de) jocurile “pariziene” ale unora dintre poeții noștri “noi” e o grandomanie naivă, de care sufăr și cei care (și mai ales cei care) se cred grozav de pretențioși și de artiști!

N-ar trebui oare să înțelegem odată că nu putem avea orice literatură, ci numai pe aceea care se potrivește cu realitățile noastre? E atât de simplu acest lucru! Simplu ca o tautologie!

Autorul acestor rânduri (să ne interviewăm și noi singuri — e la modă azi!) admiră mult pe Anatole France și pe Marcel Proust. Dar ar fi cel dintâi care s-ar ridica împotriva cui ar vrea să facă la noi anatolfrancism și proustism, căci știe bine că încercarea ar fi zadarnică.

Un Anatole France sau un Marcel Proust ne este interzis. Nu că nu putem avea talente mari *native*; nu că nu putem avea inteligențe superioare *native*; nu că nu putem avea spirite satirice, oameni de spirit; observatori ai sufletului propriu și al sufletului altora.

E altceva. N-avem condițiile *naționale* pentru un France și pentru un Proust. France presupune o lungă cultură — și una anumită: franceză și greco-latină — și un mediu intelectual saturat de civilizație și de cultură. Proust presupune o lungă tradiție culturală, un mediu intelectual supra-rafinat — și o “societate” cultă, fină, rafinată, unde să se poată dezvolta spiritul de observație și de analiză —, o societate care că solicite observatorului acest spirit și să i-l ascută. (S-a zis că la Rochefoucauld nu a putut deveni autorul *Maximelor* decât într-o societate complicată, ra-

finată, egoistă, vanitoasă, ipocrită din cauza vieții de curte etc. Transplantat la Iași atunci, ori acum, de unde ar fi putut scoate *Maximele*?)

France și Proust, în deosebire de Hugo etc., presupun, în primul rând, toată cultura modernă în supremul ei grad de dezvoltare.

Acum, firește, am trecut de vremea lui Lamartine și Hugo. Putem năzui mai sus. Dar până la France și Proust, nu! Ori poate teoria salturilor — pentru a ajunge așa deodată la nivelul “occidental”?

Nici în domeniul social și politic nu se fac salturi, decât dacă o formă superioară e impusă — cum ni s-a impus liberalismul, cum ni s-ar putea impune socialismul, când ar izbuti în Europa. În literatură însă nu există fenomenul *impunere*.

Dar chiar dacă ni s-ar impune baudelairismul prin fatalități ca cele sociale și economice — ce-ar rezulta? Rezultatul îl vedem, căci am făcut baudelairism, fără să ne mai forțeze cineva. Iar acest rezultat e *caricatura*, cum a fost și în ordinea politică și socială caricatura formelor noi.

Formele noi însă nu numai că au fost fatale, dar au fost, așa caricaturizate, un bine: tranziția spre adevăratul bine. Pe când o literatură *caricaturizată* nu prezintă nici o valoare pozitivă. Din contra, e ceva negativ.

Dar existența la noi — de vreo patruzeci de ani — a baudelairismului este un fapt și trebuia să aibă o cauză.

În imitația de Paris care e Bucureștiul, trebuia să apară o imitație a poeziei Parisului, adică a baudelairismului — și a apărut (toată poezia aceasta e bucureșteană). Și această poezie e exact pe atâta un produs al unei extreme civilizații (cum ar trebui să fie, ca să fie valabilă) pe cât și Bucureștiul e un Paris.

Că Bucureștiul e imitație inferioară de Paris e în ordinea firească a lucrurilor: e un fenomen de importare a formelor noi, menite să creeze, să provoace și fondul. Această capitală e o realitate, organizația ei aduce foloase, lucrurile se pot îmbunătăți, până ce vom avea o adevărată capitală europeană. Dar caricatura poeziei Parisului, baudelairismul bucureștean? Un obiect de utilitate practică, oricât ar fi de prost, are un rost, dacă-ți face un serviciu cât de mic; o poezie prost imitată e în cazul cel mai bun zero, nu e o realitate estetică, nu face parte din literatură.

Faptul că apariția acestei literaturi are o cauză (toate lucrurile au o cauză!) o legitimează filozofic, dar nu și estetic.

Putem, firește, admira orice, dar nu orice ne este posibil. Admirăm *Iliada*, *Divina Comedie*, dar nu se va găsi, sperăm, nimeni, care să creadă că putem imita cu succes aceste două opere. Și dacă în privința aceasta suntem toți înțeleși, pentru că am învățat cu toții că epopeea este un produs al popoarelor primitive și că “nu mai este posibilă în timpurile moderne”; că apariția lui Dante nu se poate concepe fără tot ceea ce e veacul de mijloc — apoi, când e vorba de scriitori moderni, ni se pare că, odată ce-i pricepem și-i admirăm, îi putem și imita cu succes. Dar *condițiile* lui France, Proust și Baudelaire ne sunt absente, ca și cele ale lui Homer și Dante.

Că sunt stări sufletești în Baudelaire (“l’ennui”) care pot fi și ale noastre? Dar sunt și în *Iliada*, și în Dante — și încă poate mai multe. Aceasta este o altă chestie. Din acest punct de vedere, putem folosi pentru sufletul nostru orice literatură — chiar și *Ramayana*... Ba putem căpăta chiar sugestii în opera noastră literară. Dar, încă o dată,

aceasta e altă chestie. Homerism, dantism, ramayanism românesc nu se poate!

Fiecare țară, fiecare societate umană are felul ei de a fi și gradul ei de dezvoltare pe scara evoluției. Și nimic din lume nu se potrivește la fel în două țări sau două societăți umane. Și ceea ce se refuză mai ales la adaptare e literatura, care e prea strâns legată de sufletul unui popor (e izvorâtă chiar din el), suflet condiționat de tot complexul vieții în curs de veacuri, mai ales când acea literatură e prea legată de un anumit mediu și moment, și încă de un mediu și un moment atât de deosebite — de contrare! —, cum e cazul poeziei specific pariziene, care e baudelairismul.

Spuneam de curând că noi nu putem avea industrie mare. Dar cineva ar putea imagina în orele libere cataclisme sociale europene, din care să rezulte o stare favorabilă pentru o industrie mare la noi — o stare în care să nu fim învinși în concurența mondială. A avea însă un France sau un Proust e imposibil în orice caz, căci noi nu suntem lipsiți de un France sau de un Proust pentru că nu ne permite concurența *francezilor* France și Proust, ci pentru că nu avem condițiile de cultură, de civilizație, de structură socială și poate nici spiritul specific potrivit.

S-a spus odată în această revistă că prima și cea mai urgentă *formă nouă* care ar trebui introdusă la patagonezi ar fi pantalonii! Putem adăuga acuma că prima “școală literară” pe care ar trebui s-o transplanteze la ei acești frați ai noștri ar fi un abecedar cu istorioare morale.

De la patagonezi până la parizieni sunt grade — și fiecare grad cu “forma lui nouă” și cu școala lui literară...

Pseudobaudelairismul nostru este același snobism (foarte “specific” societăților orientale înapoiate) care face

pe cucoana Zinca din Tătărași să-și înobileze odaia de culcare (unde și mănâncă) cu un pat de bronz, pe care-l vezi din stradă, mai jos de nivelul trotuarului — e aceeași dorință de declasare ascendentă, care formează tema comediei române de la *Băcălia ambițioasă* a lui A. Russo până la *Noaptea furtunoasă* a lui Caragiale —, e fudulia Ziței Țircădău de a vorbi “franțuzește”.

Dar Zița e numai comică, deloc primejdioasă. Din contra: fiica Ziței va vorbi chiar franțuzește și nepoata ei va citi pe Anatole France. “Imitația” caricaturală, care e Zița, e începutul, fatal ridicol, al civilizației. Imitația caricaturală care e pseudobaudelairismul, încă o dată, nu numai că nu e nimic, dar e ceva negativ. “Artă” și “imitație caricaturală” este o contradicție între termeni.

Amatorii de noutăți cu orice preț se cred foarte înaintați și revoluționari. Și totuși, sunt reacționari, căci “reacționarișmul” nu e, nu poate fi altceva decât ceea ce împiedică progresul. Și “noutățile” acestea — nefiind o contribuție reală la îmbogățirea literaturii naționale, mai mult, enervând mereu mișcarea literară, producând confuzie în public, stricându-i gustul, abătând unele energii creatoare de la adevărata literatură — sunt piedici în calea progresului și deci reacționare.

Singura atitudine “înaintată”, “revoluționară” e aceea de a avea tăria de a ne supune realității, de a recunoaște că stadiul nostru de dezvoltare nu ne îngăduie decât anumite lucruri “europene”, pe care însă (*pe acele!*) să le creăm în adevăr!

Dar umblând cu iluzii vane, nu vom putea crea nici posibilul. Cheltuind energia cu zădărnicii — de unde energia pentru lucrurile posibile, adică serioase?

[“Viața românească”, 1925, nr. 2]

EVOLUȚIA LITERARĂ ȘI STRUCTURA SOCIALĂ

Într-un articol din n[urmă]-rul trecut, am încercat să arăt dependența strânsă a literaturii române de realitățile naționale. Această dependență am ilustrat-o prin diferite considerații asupra naturii influențelor străine, care au fecundat spiritul național și au înlesnit apariția și dezvoltarea literaturii române.

Dar această teză se poate dovedi și prin alte fapte din istoria literaturii noastre.

Să ne oprim asupra unuia din cele mai concludente: evoluția deosebită a literaturii naționale în Moldova, Muntenia și Ardeal.

I

Mai întâi, deosebirea dintre Ardeal și cele două "Principate".

În prima epocă a literaturii noastre beletristice, Moldova și Muntenia au o literatură scrisă de boieri (Conachi, Văcăreștii, Momuleanu, om de casă boierească; pe atunci, numai boierii se puteau cultiva), o poezie lirică influențată de literatura franceză și de cea grecească nouă. În Ardeal însă, în același timp, apare o literatură epică și didactică,

cu caracter popular, scrisă de intelectuali ieșiți din popor (acolo poporul a avut puțința să se cultive mai devreme), rămași legați de popor, căci în Ardeal nu existau clase superioare naționale, care să absoarbă și să “boierească” pe intelectuali. E vorba de scriitori ca Aron, Barac etc., cu opere ca: *Leonat bețivul și Dorofata femeia sa*, *Istoria lui Arghir și a preafrumoasei Elenei*, *Risipirea cea din urmă a Ierusalimului* etc.

Deosebirea se datorește, așadar, condițiilor istorice, structurii deosebite sociale, extracției deosebite a scriitorilor, influențelor străine diferite.

În epoca următoare, patruzecioptistă, literatura beletristică din Ardeal e inferioară celei din Principate. Ea însă seamănă cu cea de dincoace de munți pentru că acum, și în Ardeal, și în Principate, domină aceeași stare sufletească: sentimentul de redeşeptare și dezrobire națională și de înnoire socială. Apoi, scriitorii din Ardeal și Principate acum nu se mai deosebesc ca în epoca precedentă: intelectualul ardelean nu mai este atât de departe de boierinașul moldovan, intelectual și el, și *mai ales* de burghezul intelectual muntean, în definitiv și el un om din popor. Am subliniat mai sus cuvântul “mai ales”, pentru că acestei *apropieri mai mari* între scriitorii ardeleni și munteni îi corespunde și o mai mare asemănare între literatura ardeleană și cea muntenească decât cea moldovenească. În adevăr, literatura ardeleană, ca și cea muntenească, e mai “patruzecioptistă” decât cea moldovenească.

Dar, în această epocă, Ardealul nu produce nimic viabil, decât doar *Răsunetul (Deșteaptă-te, române!)* al lui Andrei Mureșanu. Restul — maculatură, dar aceasta nu are

a face, căci oricât de slabă ar fi producția literară, ea tot oglindește o epocă.

Cauzele superiorității Principatelor sunt multe: cultura franceză, mai potrivită spiritului românesc decât cea germană (și ungrească); posibilitatea de cultură mai mare în Principate decât în Ardeal, căci în Principate sunt clase mai bogate, care se pot cultiva mai mult; posibilitatea, în Principate, a unui *răgaz*, care face cu puțință *luxul* artei, pe când în Ardeal energia trebuia cheltuită în lupta vieții și în lupta grea națională; superioritatea numerică a românilor din Principate, deci un câmp mai larg de selecție și o psihologie socială mai bogată; slăbiciunea curentului latinist (fatal limbii și deci creației artistice), curent covârșitor în Ardeal; (poate) o mai mare putere și regegiune de asimilare (a culturii străine) a românilor din principate, din cauza amestecului de rase în pătura orășenească; libertatea mai mare decât în Ardealul oprimat. (Aceste deosebiri au existat în toată vremea, de aceea literatura de peste munți a fost în toate epocile inferioară celei din Principate și cantitativ, și calitativ.)

În epoca următoare, a lui Eminescu, Ardealul se deosebește de Principate din nou, radical, ca și în epoca lui Conachi. În Ardeal (Slavici, Coșbuc etc.), literatura e obiectivă, clasică, optimistă, cu caracter țărănesc, pe când în Regat (Eminescu, Vlahuță, Caragiale, Delavrancea: “proletari intelectuali”), e intelectualistă, criticistă, antiburgheză și în genere pesimistă și romantică; ori (Duliu Zamfirescu, Brătescu-Voinești: boierinașii), cu caracterele înșirate mai sus, minus pesimismul și romantismul.

Cauza deosebirii dintre Ardeal și Regat este, credem, următoarea: în Regat se introduseseră formele noi, care

distruseseră ori amenințau clasele vechi, pozitive, boieri, meseriași, țărani, răzeși, din care se recrutează, dezrădăcinându-se, scriitorii. Scriitorii vremii reprezintă durerile mari și ridicolele produse de îmburghezire a țării. În Ardeal însă, poporul român, oprimat de unguri, e tot în situația de mai înainte, — numai cât acum, după 1848, spiritul “revoluționar” nu mai “domnește în lume”, iar literatura o fac fiii de țărani, care, ca și mai înainte, sunt legați de clasa lor, nu se simt, ca cei din Regat, declassați, ruși de clasa lor, stingheriți, “singuri”. Ei au, pe la sfârșitul epocii, un singur “eminescian”, pe Popovici-Bănățeanu, fiu de târgovăț, de meseriaș (nu de țăran) — dintr-o clasă tânjitoare și rupt și de această clasă, și deci singur și fără atingerea lui Anteu. Replica lui Popovici-Bănățeanu, la noi, și deci în sens invers, e dată de Creangă, care (personalitate puternică; incult; preot; institutor; trăind în vremuri mai vechi decât ceilalți și deci mai ușoare, și păstrând viu în suflet imaginea vieții din Humulești *dinainte de formele noi*; trăind o viață de târgovăț fără pretenții etc.) a putut rămânea țăran, ca Slavici și Coșbuc, și a făcut excepție în epoca eminesciană.

Dar ca să ne explicăm și mai bine literatura din Ardeal, trebuie să avem în vedere încă un fapt: influența “Junimii”, care contribuie mult la vindecarea literaturii de o mulțime de scăderi. Așadar, Ardealul beneficiază de progresele generale ale literaturii române, și astfel un Slavici și un Coșbuc pot fi scriitori adevărați — și nu ca predecesorii lor ardeleni. Progresul *artistic* e general la toți românii, indiferent de conținutul ori de tendința operei lor. Acest progres e un fapt câștigat pentru toate școlile literare, pentru toate genurile, din toate părțile românimii.

De la 1900 încoace (Sadoveanu, Goga, Agârbiceanu etc.), Ardealul și Regatul se întâlnesc, sau, mai just, literatura din Ardeal rămânând ca și mai înainte (*căci condițiile de acolo nu s-au schimbat*), literatura din Regat, sau o bună parte din ea — cea care caracterizează epoca aceasta nouă, adică cea apărută acum — începe să semene cu cea ardeleană, pentru că în Regat s-au întâmplat fenomene mari (concretizate în criza cea mare de la 1900), care au determinat o mișcare de regenerare prin întoarcerea către cei de jos. Din acest fapt au rezultat câteva sentimente noi: interes pentru viața concretă a țărănimii, dorința de a face din această clasă o valoare politică, încredere în rezultatul așteptărilor, așadar părăsirea subiectivismului și pesimismului, în sfârșit, stări sufletești ca ale intelectualilor ardeleni. (Cum se știe, chiar și cultura noastră din Regat începe să se ardelenizeze puțin, prin unii oameni, ca Aurel Popovici, Scurtu, Chendi etc.)

II

Dar nici Moldova și Muntenia nu evoluează la fel. Fi-rește că deosebirea e mai mică decât între ele și Ardeal. De aceea le-am și putut considera laolaltă față de Ardeal.

Poeții boieri din Moldova sunt mai “vechi” decât Văcăreștii. Conachi cânta aproape numai dragostea, o dragoste senzuală, de o senzualitate specială, s-ar putea zice, o dragoste fanariotă. Văcăreștii, și mai ales Iancu, au în poezia lor și altfel de sentimente, cântă și altfel de idealuri: patria, unirea etc. Conachi e ucenic numai al pseudoclasicismului vremii, pe când la Iancu Văcărescu, uce-

nic al aleluiși pseudoclasicism, observăm și alte influențe — el traduce chiar și din “La Martin”, poetul generației următoare, și apreciază pe scriitorii noi, pe un Cârlova și Grigore Alexandrescu. Dar chiar și la primul Văcărescu, cel din veacul al XVIII-lea, la Ienache, observăm *noutăți*: vorbește de a “patriei cinstire”, o dată se inspiră din Goethe (ori dintr-un izvor al lui Goethe)¹ altădată, din poezia populară. Iar un fiu al său, dintr-un cântec de frunză.

“Noutatea” aceasta, relativă, a scriitorilor munteni trebuie pusă în legătură cu specializarea muntenilor în “noutăți”, cu caracterul mai novator, mai revoluționar al Munteniei, cu ivirea mai de timpuriu acolo a ideilor ori mișcărilor libere (vezi articolele dlui I. C. Filitti din această revistă: polemica sa cu dl Barnoschi) — fapte care se explică prin pătrunderea mai puternică și mai timpurie în Muntenia a ideilor Revoluției Franceze. În adevăr (vezi detalii în Pompiliu Eliade), Bucureștiul a fost unul din centrele principale ale culturii grecești și ale mișcării de eliberare a Greciei. Ideile Revoluției Franceze se răspândesc încă de la început în burghezia grecească din București, din care se alcătua Eteria lui Rhigas. Ideologia acestei “societăți” o formează ideile Revoluției Franceze, de care s-a contagiât și boierimea munteană. Pe de altă parte, ideile Școlii ardeleni (tot revoluționare) au pătruns și ele mai puternic și mai de timpuriu în Muntenia. Și or mai fi și alte cauze pentru care Muntenia este *de la început* mai “înaintată” decât Moldova.

În epoca următoare, a lui Alecsandri, Moldova e stăpânită de curentul critic, de cel poporan și de cel isto-

¹ Poezia lui Goethe apare însă după 16 ani de la moartea lui Văcărescu.

ric; literatura ei e mai obiectivă; Moldova creează proza românească și critica socială.

Muntenia, în epoca aceasta, este entuziasată, lirică, lipsită de curentele mai sus-amintite. (Odobescu apare cu douăzeci de ani mai târziu decât critica moldovenească, și e singur, și e ucenicul Moldovei. Ion Ghica — care, dacă ar fi trăit în Moldova, ar fi fost probabil un mare prozator epic și un critic —, și-a scris *Scrisorile* după ce trecuse vremea prozei și criticii moldovenești.) Cauzele acestei deosebiri dintre Moldova și Muntenia, din epoca aceasta, le-am arătat adesea; câteva le-am amintit și mai sus, căci sunt comune și epocii anterioare. Cea mai importantă acum e faptul că în Moldova pătura vie, novatoare, o formează boierinașii, moderați și prin însăși psihologia de clasă, și prin faptul că erau depozitari ai unei tradiții culturale mai puternice și mai vechi (ceea ce e un element ponderator), pe când în Muntenia, pătura vie și novatoare e alcătuită și din boierinași (și am văzut că în Muntenia și clasa boierească e mai “înaintată”), și din burghezi, adică dintr-o clasă mai revoluționară, din aceea care se influențase mai mult de ideile Revoluției Franceze. (Desigur că burghezia bucureșteană de la 1848 era, în parte, vechea burghezie grecească dinainte de 1800, acum românizată, acea burghezie care, în vremea Revoluției Franceze, era atât de entuziasmată de ideile noi.)

În epoca lui Eminescu, critica teoretică rămâne în Moldova, dar critica în forme de artă se mută în Muntenia, pentru că *acum* formele noi și-au dat rezultatele, iar clasa care a rezultat, burghezia, era în Muntenia, și nu în Moldova.

Moldova criticase ridicolul unei alte societăți de tran-

ziție, izvorând din amestecul de Orient și franțuzism, cel de la 1840. E teatrul lui Alecsandri. Acum, amestecul acesta nu mai era clasa Cucoanei Chirița, ci burghezia, și cum în Moldova nu exista burghezie, nu avea cum să apară aici un “Alecsandri” al acestei epoci. El a apărut unde era lumea de tranziție, adică burghezia. A apărut deci în Muntenia. E Caragiale, care e “Alecsandri” al epocii sale. La opera lui Caragiale trebuie să adăugăm și o parte din proza lui Delavrancea, unde acest nuvelist își arată aversiunea pentru clasa creată de formele noi.

În schimb, lirismul se mută în Moldova (Eminescu și școala lui), pentru că, dacă în vremea idealurilor de redeş-teptare, sentimentul dominant al păturii culte, speranța, era mai puternic în Muntenia — și deci acolo a înflorit lirismul —, apoi, sentimentul dominant al păturii culte, de după întoarcerea formelor noi, jalea pentru ruina ori amenințarea claselor vechi, pozitive, lovite de formele noi, trebuia să fie mai puternic în Moldova, unde aceste clase au fost mai lovite, unde nu s-a produs nimic ca compensare, căci Moldova a sărăcit în toate clasele ei, pe când Muntenia s-a îmbogățit măcar în clasa ei cea nouă. Să se adauge că în Moldova boierimea a sărăcit total și repede, că puțina burghezie din Moldova era străină; că meseriașii moldoveni au fost învinși de străini; că Moldova își pierduse capitala [...] — în sfârșit numai dureri și dezastre. Firește că pesimismul moldovenesc nu e produs *de-a dreptul* de aceste lucruri. Ele au produs numai o stare de suflet deprimată, o tânjire, care a fost atmosfera morală a Moldovei. Tristețea aceasta a vechilor clase și lucruri distruse a existat, firește, și-n Muntenia, într-o măsură mai mică, și un ecou al acestei tristeți în literatura Munteniei sunt unele

bucăți ale lui Delavrancea, ca *Ziua*, *Odinioară și acum* etc., și chiar *Caut casă* a puțin sentimentalului Caragiale.

Dar odată cu înjghebarea în București a unei vieți orașenești mai complicate, odată cu “forma nouă”, care e capitala țării, apare acolo și o parodie a literaturii urbane străine: macedonskismul, de care am vorbit în articolul din n[umă]rul trecut.

Așadar, pe cât condițiile au fost deosebite în Ardeal, Moldova și Muntenia, pe atât și literatura din aceste trei ținuturi românești a fost deosebită, în tot timpul evoluției ei — atât e de adevărat că literatura e strâns legată nu numai de caracterul specific național, ci și de realitățile sociale culturale.

După 1900 — în ultima epocă literară —, când procesul de formare al țării celei noi s-a isprăvit, când Unirea Principatelor s-a desăvârșit, când, în sfârșit nu mai este Moldova și Muntenia, ci România, deosebirile dintre literatura Moldovei și Munteniei încep să se șteargă. Cu toate acestea, tot rămân câteva. Este una, care e un simplu fapt și sare în ochii oricui: proza e un gen mai mult moldovenesc. Numărul prozatorilor moldoveni e covârșitor: Hogaș, Sadoveanu, Jean Bart, Gârleanu, Spiridon Popescu, Pătrășcanu, Radu Rosetti, Cazaban, N. N. Beldiceanu, I. I. Mironescu, Lucia Mantu, Cezar Petrescu, Ionel Teodoreanu, G. Brăescu, ca să numesc numai pe cei care și-au scos scrierile în volum, și fără să mai pun la socoteală pe Anghel, considerat, și cu drept cuvânt, mai ales ca poet.

Această bogată proză moldovenească din epoca ultimă nu este o noutate a epocii. De la început, cum s-a văzut, Moldova este ținutul prozei românești. Este chiar cre-

atoarea ei, cu C. Negruzzi. Am văzut că în perioada eminesciană Moldova împarte gloria cu Muntenia. Dar și în perioada aceasta, cu toate că stă în fruntea poeziei lirice, Moldova nu e neglijabilă nici în privința prozei. Dacă proza *caracteristică* a epocii e mai ales muntenească (Caragiale, Delavrancea, Brătescu-Voinești, dar și Vlahuță), apoi și Moldova contribuie la îmbogățirea acestui gen. Creangă e un scriitor cât și Eminescu de mare. Vlahuță nu e un creator, desigur (afară decât în *Dan*), dar proza lui a fost un instrument de îmbogățire și rectificare a limbii literare, prin introducerea, cu *gust*, a elementelor populare în stilul cult, prin introducerea, cu îndrăzneală, dar cu tact, a neologismelor în limbă și prin grija de perfecțiune a formei. Iar Eminescu, în *Făt-Frumos din lacrimă* și mai ales în *Sărmanul Dionis*, a creat stilul “artistic” al prozei, stilul care nu spune, ci arată, care traduce în culori și imagini — care a fost apoi și al lui Delavrancea, cu mai puțin succes. Înainte de Eminescu, am avut stiluri frumoase în proză, stilul clasic, la C. Negruzzi, și într-o măsură la Alecsandri, stilul poetic la Odobescu; dar stil artistic care să redea *senzații*, ca la Eminescu din bucățile citate mai sus, n-am avut.

Fiindcă asociația de idei ne-a adus sub condei numele celor mai buni stilști dinainte de Creangă și de dl Sadoveanu — pe al lui C. Negruzzi, Odobescu și Eminescu —, să nu trecem fără a observa că toți acești trei scriitori au cunoscut, au cercetat, au studiat și literatura populară (pe care unii au și adunat-o), și literatura istorică veche. Se poate oare închipui stilul lor fără această *învățătură*? Cu alte cuvinte, se poate stil fără limbă? Cât despre stilul lui Creangă și al dlui Sadoveanu, nu mai este nevoie de

nici o discuție. Creangă este însuși poporul, iar dl Sadoveanu este urmașul lui Neculce și al creatorilor poeziei populare.

Dar cu aceste considerații am intrat în altă ordine de idei. În articolul de față am voit să arătăm numai că literatura română a evoluat deosebit în cele trei ținuturi românești și că această deosebire se datorește faptului că realitățile sociale și culturale au variat de la un ținut la altul. Așadar, am căutat să aducem încă o dovadă a dependenței literaturii de realitățile naționale — acest articol fiind o completare a celui din numărul trecut.

[“Viața românească”, 1925, nr. 3]

ÎNRĂURIREA ARTEI

Că arta are înrăurire, asta nici nu se poate discuta. Că arta poate avea și o înrăurire rea, ca și una bună, asta iarăși nu mai are nevoie de dovadă. Este însă chestia: care-i înrăurirea artei?

Pentru a răspunde la această întrebare, trebuie să avem în vedere ce este un artist. Un artist este un om care, din pricina organizației sale nervoase, simte mai mult decât noi și are și puterea de a întrupa în forme alese și *sugestive* simțirea sa.

Artistul, prin urmare, ne *sugerează* simțirea sa. Este întrebarea: artistul poate sugera, poate captiva pe oricine? Poate avea înrăurire asupra oricui? Desigur că nu, căci pentru ca să-ți *sugereze* simțirile sale trebuie ca tu însuși să fii *sugestibil* de aceste simțiri, adică să ai o stare sufletească asemănătoare cu a artistului. De aceea nu urmează că trebuie să ai o stare sufletească *identică*, căci atunci un artist n-ar avea înrăurire asupra nimănui, căci nu sunt doi oameni cu o *identică* stare sufletească, precum nu sunt doi oameni cu o figură identică. A avea aceeași stare sufletească însemnează a avea *același fel general* de a simți, gândi și voi.

Însă cine poate fi *sugestibil* de simțirile unui artist, cine, cu alte cuvinte, are o viață asemănătoare sufletească

cu a lui? Desigur acei care au trăit și s-au dezvoltat în și prin aceleași împrejurări sociale ca și dânsul. Prin urmare, va înrăuri asupra celor din *clasa* sa, căci numai aceștia vor fi *sugestibili de simțirea* sa. Se înțelege că aicea nu-i vorba de apartinerea, de fapt numai, la o clasă oarecare, dar e destul ca artistul să reprezinte interesele unei clase și să le întrupeze¹.

Am văzut asupra cui poate înrăuri un artist și am ajuns la concluzia că el înrăurește asupra celor cu aceeași simțire ca și dânsul. Să luăm câteva exemple.

Eminescu place păturii culte. Chipul cum privește el amorul, femeia, de pildă, este chipul cum o privește această pătură. El, ca și pătura cultă, dorește o femeie molatecă, frumoasă, eterică, cu care să steie “pe prispa cea de brazde”, cu care să se consoleze de decepțiile vieții. Închipuți-vă acuma un țăran, destul de cult ca să înțeleagă arta, care muncește pământul 16 ceasuri pe zi și

¹ Desigur, nimenea nu poate contesta că un geniu sau un artist mare, dându-ne *descriri* din viața reală, poate să ne dea niște *tablouri* atât de adevărate, niște *imagini* atât de vii și puternice, ca dânsul să poată avea o înrăurire enormă chiar asupra claselor vrăjmașe celei din care a ieșit autorul și aceasta chiar fără voința lui și contra explicărilor și teoriilor, pe care el le construiește asupra acestor scrieri și tablouri. Când, de pildă, Caragiale ne dă în *Scrisoarea pierdută* tablouri atât de adevărate de corupție și descompunere din viața politică a “tinerei, dar putredei noastre burghezii”, aceste tablouri vor găsi răsunet în inima păturii muncitoare, ce se deșteaptă la o viață conștientă, cu toate grimasele reacționare ale lui Caragiale. Firește, acestea se referă la acele lucrări mari, în care se reflectează viața reală așa cum este, iar *simțirile și tendințele autorului* nu formează fondul lucrării, ci niște accesorii sau apendice pe care noi ușor le putem deosebi sau despărți. În asemenea cazuri, forța de pătrundere și impresionabilitatea artistică îl stăpânesc pe autor fără voia lui și fac ca tablourile și imaginile date de el să crească peste marginile năzuințelor lui personale. Aceasta însă nu contrazice cele zise mai sus și nu înseamnă că arta poate împăca clasele. Dar despre aceasta, altă dată.

care nu poate ține slugi acasă. El va admira pe acel artist care va avea ca ideal o femeie voinică, harnică, muncitoare, gospodină.

Alt exemplu: Zola, ale cărui romane, în mare parte, sunt cantaridă¹ tipărită, va plăcea, va fermeca pe burghezi, cari din pricina trândăviei și a bogăției, făcând abuzuri sexuale, sunt storși, dar care totuși voiesc cu orice preț să mai jertfească Venerei — căci *trebuie* să petreacă; și nu va fermeca, nu va avea o influență sugestivă asupra unui muncitor care nu-i nici scurs, nici enervat, căci n-a făcut nici abuzuri și nici nu duce o viață trândavă și pentru care relațiile sexuale nu-s singura ocupație, dar ceva secundar.

Dar arta e o armă admirabilă în lupta de clase, și ca atare înrăurirea ei este foarte însemnată, de aceea voi mai aduce câteva pilde.

Așa, aceste romane ale lui Zola sunt, chiar fără s-o vrea el, o armă teribilă împotriva burgheziei, căci, contribuind la putrezirea și degradarea ei morală și chiar fiziologică, îi grăbește pieirea: burghezii înșiși contribuie la căderea lor, lucru de altmintrelea simplu și întocmai ca în domeniul economic, unde tot ei își apropie pieirea prin concentrarea bogățiilor și perfecționarea mașinismului.

Alt exemplu: un artist socialist, un proletar, dând o formă sugestivă simțirilor și dorințelor proletare, va îmbărbăta pe tovarășii săi și va contribui la apropierea țelului.

Prin urmare, arta e o armă de clasă și anume:

¹ Afrodisiac.

Arta unei clase care piere e o armă contra sa însăși, căci îi grăbește descompunerea morală.

Arta unei clase care se ridică mărește forța și încrederea acestei clase, pe de o parte, iar pe de alta, vârstă groază în inima clasei care piere.

Căci nu degeaba toate căile duc la Roma¹.

[“Evenimentul literar”, nr. 9, 1894, p. 1]

¹ Însă asta nu însemnează că arta nu poate fi dăunătoare clasei care se ridică, cum de pildă arta care — enervându-le și depravându-le — împiedică elementele mai tinere și mai oneste din păturile burgheze să intre în interesele muncitorilor sau arta care ațâță în clasele muncitoare instinctele rele, făcând apologia crimelor, hoției etc.

ORIGINALITATEA FORMEI

Cînd vorbim despre formă, nu trebuie să ne închipuim că avem a face cu ceva existent de sine, că ar fi o deosebire obiectivă între formă și fond, căci atunci am face o mare greșală, am cădea în metafizică. Deosebirea între formă și fond e mai mult o deosebire logică, menită a ne ușura analiza în chestiile de estetică. Din punct de vedere obiectiv, ea nu există, căci o bucată literară, o poezie, de pildă, nu-i altceva decât *exprimarea* unei *stări sufletești*, iar o stare sufletească exprimată e un fenomen pe care îl putem descompune numai din punct de vedere logic, dar nu-l putem, în mod obiectiv, tăia în două, în formă și fond, căci una fără alta nu poate exista și nimeni n-a vazut nici formă, nici fond separate.

Ceea ce noi numim *formă* e chipul de a exprima cutare sau cutare stare sufletească, cu alte cuvinte, chipul în care se manifestă în afară o stare sufletească oarecare...

Dacă este așa, atunci e evident că între ceea ce numim formă și între fond există o legătură, un paralelism perfect, că orice stare sufletească își are și forma sa corespunzătoare.

Aceasta e așa de adevărat încât, dacă analizezi o poezie, vezi imediat că măsura, ritmul se schimbă neconținut, după cum se schimbă și starea sufletească. Luați *Satira a*

IV-a a lui Eminescu și veți vedea că la început, unde ni se descrie o seară admirabilă, liniștită, ritmul e și el lin; mai apoi, când ni se descriu convorbirile amoroase și pătimase, ritmul e și el repede, neînfrânat.

Este sigur că Eminescu nu s-a gândit să întrebuițeze *anume* aceste variații de ritm, ci ele au ieșit inconștient, pentru că așa *cereau* stările sufletești *corespunzătoare*.

Și dacă în aceeași poezie forma variază paralel cu fondul, adică, dacă în aceeași poezie nuanțele de stări sufletești se manifestă fiecare așa cum este, apoi e învederat că un *temperament*, un poet al cărui suflet e o combinație de stări sufletești deosebite de ale altor poeți va trebui numai-decât să-și aibă forma sa deosebită, *corespunzătoare* cu felul stărilor sale sufletești. Vorbesc, bineînțeles, de un poet *sincer*, adică de un poet care toarnă în versuri simțirea sa fără nici o meșteșugire, fără nici un calcul. Un asemenea poet nu va putea împrumuta forma, căci sentimentele și ideile, fiind izvorâte din propria-i personalitate, nefiind calculate, cântărite, căutate, se vor manifesta conform cu ele înseși, deci într-o formă proprie.

Aceasta nu este o concluzie căpătată numai prin deducții, ea concordează perfect cu realitatea. Dacă luăm poezia noastră cea mai de dincoace, vom observa că cele spuse mai sus se ilustrează perfect. Eminescu a fost un mare poet, el a avut un temperament puternic, a fost de o *sinceritate* fără seamăn, n-a meșteșugit, n-a calculat — și Eminescu a venit cu o formă nouă, forma *corespunzătoare* temperamentului său. După Eminescu, în timp și în valoare, cităm pe Beldiceanu și Coșbuc, care au venit de asemenea cu o formă proprie.

Între Eminescu și aceștia, din punct de vedere crono-

logic, mai avem și alți poeți de talent, care n-au adus o formă proprie. Aceasta însă nu răstoarnă întru nimica cele spuse de noi mai sus, dimpotrivă, atunci când vom arăta gradul talentului lor, în ce constă el, și cauzele lipsei de formă originală la ei, atunci, zic, se va vedea că, departe de a restaura, această lipsă de formă originală întărește și întregeste cele spuse de noi mai sus.

Dar despre această chestie, în alt număr.

[“Evenimentul literar” nr. 29, 1894, p. 1]

ÎMPRUMUTAREA FORMEI

În *Originalitatea formei* din numărul trecut am spus că împrumutarea formei nu e un fenomen ce ar răsturna explicația noastră în privința legăturii dintre formă și fond, dar că, dimpotrivă, această împrumutare întărește încă această explicație.

Pentru a vedea aceasta, vom analiza *eminescianismul* și, arătând pricinile lui, vom înțelege de ce împrumutarea formei nu răstoarnă cele spuse de noi în articolul trecut.

Eminescienii sunt de două feluri: cei fără talent și cei cu talent.

Acei care nu-s poeți, adică simplii muritori, nu zic că nu vor fi simțind nimica, căci toți oamenii simt mai mult ori mai puțin și toți au *simțământul frumosului*, dar simțirea lor n-atinge gradul acela, de la care mai în sus începe a fi poet cineva. Toți simțim, dar nu toți simțim așa de tare ca să putem fi poeți.

Acești poeți eminescieni, fără darul poeziei, citind pe Eminescu și găsind într-însul expresia tendințelor și simțămintelor lor, devin admiratorii marelui poet, firește. Până aicea ajungem toți. Însă unora dintre noi, muritori de rând, ne vine și nouă gustul să facem poezii, și cum Eminescu a întrerup așa de frumos tot ceea ce am putea spune noi, începem să parafrazăm bucăți de ale lui, și

iată-ne poeți! Așa că nu numai *cuvântul* e de vină — cum cred unii —, adică nu numai muzica eminesciană e aceea care robește pe acești tineri, ci și fondul. Căci dacă ar fi vorba numai de cuvânt, atunci n-am putea explica *eminescianismul*, pentru că *cuvinte* au mai avut și alți poeți, nu numai Eminescu... Se pare că-i la mijloc domnia cuvântului numai, pentru că acești eminescieni nu spun nimica decât cuvinte, chiar când parafrazează pe Eminescu; însă pricina eminescianismului nu-i pur și simplu cuvântul.

Și — observ în treacăt — în această domnie nu numai a cuvântului, ci și a fondului, găsim noi un argument puternic și hotărâtor pentru explicarea socială a poeziei lui Eminescu — această putere a fondului lui asupra tinerimii vine de acolo că el a întrupat aspirațiile și simțirile unei întregi pături, pe care apoi a robit-o sieși.

Din cele zise mai sus vedem clar că această specie de eminescieni luând *fondul* iau și *forma* corespunzătoare, deci până aicea nu se contrazic întru nimica cele spuse de noi în articolul trecut, ci tocmai se întăresc.

Avem însă o altă specie de eminescieni, eminescieni talentați, adică temperamente poetice.

Dacă cercetăm lucrările acestora, atunci vedem că *fondul* lor, ceea ce simt ei, deși mai mult sau mai puțin original, e însă tot de soiul simțirii lui Eminescu, cu alte cuvinte, sufletul acestor poeți e un rezultat în același chip al acelorași împrejurări sociale.

Dacă acești poeți ar trăi fără să se cunoască unul pe altul și fără să fi citit pe Eminescu, este evident că ei ar fi întrupat simțirea lor fiecare într-o formă proprie: poetul A în forma X, poetul B în forma Y etc. ...

Însă, fiindcă ei toți au cunoscut pe Eminescu, au căzut

jertfe lui, pentru că ei au găsit la dânsul o formă, care pe lângă că e superioară formei ce ar fi creat-o ei, dar încă și perfect corespunzătoare cu sentimentele lor, căci, cum am spus, aceste sentimente sunt de soiul celor ale lui Eminescu. Acest fenomen — împrumutarea formei — este foarte natural și simplu: când vrei să întrupezi ceva într-o formă frumoasă, dacă un lucru de soiul acestui *ceva* a fost întrupat de un altul mai mare decât tine, numaidecât îți va veni în gând *chipul, mijloacele* cu care cel mai mare decât tine a exprimat lucrul asemănător cu acel *ceva* al tău, și atunci vei împrumuta *forma*, chipul de exprimare al celui mai mare decât tine.

Așa că, un poet care simte ca și Eminescu ar trebui să aibă temperamentul foarte puternic, adică să fie un poet mai mare decât Eminescu sau cât dânsul, ca să poată avea o formă proprie. Altmintrelea, dacă are o forță mai mică, nu va putea fi independent, va trebui să cadă rob lui Eminescu — cum se și întâmplă. Un poet, însă, care are *alt fel* de lume sufletească, cum e Coșbuc ori Beldiceanu, n-are nevoie, pentru a avea o formă proprie, să fie de talia lui Eminescu — deosebirea de fond îi garantează originalitatea formei.

Din aceste câteva cuvinte de mai sus se vede bine că împrumutarea formei nu contrazice ideea expusă de noi în numărul trecut că: *orice fond își are și forma corespunzătoare*, căci, după analiza de mai sus, vedem că fondul eminescienilor nu-i deosebit, că ei împreună au un fond, ca să zic așa, *colectiv*, a cărui formă e a celui mai talentat, a lui Eminescu.

Pentru a încheia, vom rezuma ambele articole:

O lucrare literară, din punct de vedere psihologic, e

exprimarea unei stări sufletești. Cum e starea sufletească e și forma. Un temperament sincer, puternic, deosebit de alte temperamente, va avea o formă originală. Un temperament mai slab va împrumuta forma simțirilor sale de la un alt temperament mai puternic, asemănător, care a găsit cea mai frumoasă formă pentru felul de simțire al acestui fel de temperamente...

[“Evenimentul literar” nr. 30, 1894, p. 1]

REFERINȚE CRITICE

Spiritul critic în cultura românească e o aplicare a teoriei specificului. Moldovenii se remarcă mai ales prin spirit critic, și Maiorescu îl are în măsura în care aderă la mișcarea moldoveană, în vreme ce muntenii au mai mult simț politic. Cu toate că unele observări sunt interesante și juste global, documentația cărții e insuficientă și abuziv interpretată. Cu astfel de metodă se poate susține orice. Dar cartea rămâne o admirabilă demonstrație de volubilitate sofistică și de beție de idei. Ea încântă intelectul și-l stârnește la gândire și e o adevărată dramă ideologică, o capodoperă în felul ei, care a avut o înrăuire covârșitoare mai ales în sociologie. De la Ibrăileanu încoace, o mulțime de sociologi văd istoria modernă a României ca o desfășurare continuă de silogisme în care o eroare politică nu-i decât o eroare de gândire. Cu vioiciuni orientale, Ibrăileanu continuă, cum s-ar părea, spiritul lui Maiorescu. Cât de bine intenționat este criticul și de puțin șovin provincial, se vede din aceea că închipuiește dezvoltarea culturală a țării ca o conciliere între doi termeni: muntean și moldav, unul factor stabilizator prin spirit critic.

GEORGE CĂLINESCU, **Istoria literaturii române de la origini până în prezent**. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Minerva, București, 1986, p. 666.

În **Spiritul critic în cultura românească**, în unele din studiile sale de literatură mai veche, cum sunt acelea despre Cârlova, Emines-

cu, Alecsandri, Caragiale și câteodată și la scriitorii moderni, unde pe lângă caracterizări de altă natură era nevoie și de explicații de ordin științific care să arate ceea ce leagă pe scriitor de epoca sa, în studiile sale asupra diferenței de provincii a sufletului național, dar mai ales în cursul său, din nenorocire nepublicat încă (ca și atâtea alte opere!), G. Ibrăileanu a întrebuițat metode care explică autorul prin influența mediului social.

MIHAI RALEA, Scrieri din trecut în literatură, Editura pentru Literatură și Artă, București, 1957, p. 41—42.

În primul său volum, **Spiritul critic în cultura românească** (1908), G. Ibrăileanu (1871—1936) își caută, analizând geneza formelor culturii în România oglindite în operele scriitorilor mai importanți dintre 1840 și 1880, precursori ai doctrinei poporaniste, înțelese drept cultură pentru popor. Burghezia munteană în ascensiune, explică el, și-ar fi însușit grabnic noutățile și chiar exagerările, în vreme ce clasa boierinașilor din Moldova, revoluționară și ea, dar înfrântă în lupta cu boierimea, a reprezentat, prin simpatie, interesele claselor apăsate, mai cu seamă interesele țărănimii. Este, prin urmare, creatoarea spiritului critic, reprezentat de M. Kogălniceanu, G. Asachi, C. Negruzzi și V. Alecsandri. Junimea nu a adus nimic nou față de vechiul spirit critic al vechii școli moldovenești din jurul “Daciei literare”, crede Ibrăileanu, Eminescu și socialiștii au făcut critică socială extremă, radicală. Dintre munteni, Ibrăileanu se ocupă doar de Odobescu și Caragiale, primul considerat sinteză de criticism și pașoptism, al doilea — critic social extrem, ca și Eminescu. Spiritul critic al muntenilor s-ar datora înrâuririi școlii critice moldovenești, îndeosebi Junimii, la care Odobescu și Caragiale s-au raliat. Lui Maiorescu, Ibrăileanu îi consacră un articol obiectiv mai târziu,

caracterizându-l “până astăzi cel mai bun scriitor de idei al românilor”. Cele mai bune pagini de interpretare critică le închină Ibrăileanu lui Eminescu.

AL. PIRU, **Istoria literaturii române**, Editura “Grai și suflet—Cultura Națională”, București, 1994, p. 149.

Spiritul critic în cultura românească, opera lui Ibrăileanu, este o carte scrisă cu vervă scripitoare, cuprinzând întâia reabilitare de răsunet adusă literaturii de la 1848. Ea repară nedreptatea care se făcuse acestei literaturi, disprețul interesat cu care o acoperise junimismul. Oricât ar fi de discutabilă schema volumului, oricât am găsi aici concesiile față de liberalismul burghez, el marchează un moment de seamă în luptele de idei de la noi (...) Scrierea lui Ibrăileanu rămâne o pledoarie strălucită pentru integrarea în cultura noastră a epocii dinaintea lui Eminescu. Chiar dacă, ulterior, Ibrăileanu n-a dat o istorie întreagă, sistematică, a literaturii române, scrisul său degajează un fel esențial, profund, de a simți realitățile culturii noastre.

DAN HĂULICĂ, **Critică și cultură**, Editura pentru Literatură, București, 1967, p. 287—288.

Spiritul critic în cultura românească este scrisă cu vervă, în termeni clari, cu argumentare nesofisticată, într-un adevărat spirit poporanist. Acest eseu de sociologie culturală rămâne o operă de referință prin acuratețea demonstrației și patosul susținerii specificului național, popular, care are deja o tradiție reprezentată de vechea critică moldovenească, în primul rând Mihail Kogălniceanu și Alecu Russo. Recunoaștem meritele lucrării, pledoaria în favoarea spiritului democratic, atitudinea moderat națională, cultivarea dragostei față de limba

poporului, față de țărănime. Calitățile științifice sunt modeste, iar metoda — nu dintre cele mai adecvate. Tirania modelului ideologic i-a impus unele neajunsuri: ignorarea unor scriitori (Eliade, Bălcescu, Grigore Alexandrescu), diminuarea rolului junimiștilor și al lui Titu Maiorescu, abordarea extrinsecă a operei literare, fixarea unor ipoteze de lucru arbitrare. Trebuie să recunoaștem însă semnificația sociologică a acestei lucrări de pionierat. Deși pornește de la o premisă falsă, absența fondului cultural autohton, Ibrăileanu militează pentru europenizarea structurilor socio-culturale românești în cadrul specificului național, numai astfel posibil.

ION DUNĂ, **Opera lui Ibrăileanu**, Editura Minerva, București, 1989, p. 95.

CUPRINS

<i>Notă asupra ediției</i>	3
<i>Tabel cronologic</i>	4

SPIRITUL CRITIC ÎN CULTURA ROMÂNESCĂ

Prefață (la ediția I)	10
Prefață (la ediția a II-a)	11
I. Momentele introducerii culturii apusene, înainte de veacul al XIX-lea	13
II. Veacul al XIX-lea. Factorii culturii românești din acest veac	20
III. Recunoașterea necesității criticii. Cauzele pentru care spiritul critic apare în Moldova	27
IV. Amestec de curente contradictorii: G. Asachi	45
V. Evoluția spiritului critic. — Locul “Junimii” în această evoluție	57
VI. Evoluția spiritului critic. — Deosebiriile dintre vechea școală critică moldovenească și “Junimea”	67
VII. Primul junimist: Costache Negruzii	87
VIII. Un junimist patruzecioptist: Vasile Alecsandri	102
IX. Evoluția spiritului critic. — Critica socială extremă: Eminescu	130

X. Evoluția spiritului critic. — Critica socială extremă: Socialiștii	161
XI. Spiritul critic în Muntenia. — Sinteza de criticism și patruzecioptism: A. Odobescu	173
XII. Spiritul critic în Muntenia. — Critica socială extremă: Caragiale	181
XIII. Încheiere	213

DIN PERIODICE

CARACTERUL SPECIFIC NAȚIONAL ÎN LITERATURA ROMÂNĂ	220
INFLUENȚE STRĂINE ȘI REALITĂȚI NAȚIONALE	241
EVOLUȚIA LITERARĂ ȘI STRUCTURA SOCIALĂ	268
ÎNRĂURIREA ARTEI	279
ORIGINALITATEA FORMEI	283
ÎMPRUMUTAREA FORMEI	286
<i>Referințe critice</i>	290

Garabet Ibrăileanu
SPIRITUL CRITIC
ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ

Apărut: 1996. Format: 70x108^{1/32}
Coli tipar: 14,0. Coli editoriale: 13,19. Tiraj: 5000 ex.

Casa de editură «LITERA».
str. B.-P. Hasdeu, 2, Chișinău, 2005, Republica Moldova
Culegere și paginare computerizată : LITERA

Corector: *Elena Bivol*
Redactor de carte: *Ion Ciocanu*
Director fondator: *Anatol Vidrașcu*

Tiparul executat sub comanda nr. .
Combinatul Poligrafic, str. Mitropolit Petru Movilă, 35,
Chișinău, 2004, Republica Moldova

Departamentul Edituri, Poligrafie și Comerțul cu Cărți